books2ebooks.eu

Rein Nurkse

Adjektiiv-atribuudi kongruentsist eesti keeles

summary: On the concord of the adjective-attribute in Estonian

Tartu
1937

Eesti Rahvusraamatukogu: 2-02-04142

EOD e-raamat
eBooks on Demand

Digiteerinud
Eesti Rahvusraamatukogu

EESTI RAHVUS-RAAMATUKOGU

Trükise digitaalkoopia ehk e-raamatu tellimine (eBooks on Demand (EOD)) –miljonid raamatud vaid hiireklõpsu kaugusel rohkem kui kümnes Euroopa riigis!

Täname Teid, et valisite EOD!

Euroopa raamatukogudes säilitatakse miljoneid 15.–20. sajandi raamatuid. Kõik need raamatud on nüüd kättesaadavad e-raamatuna — vaid hiireklõpsu kaugusel 24 tundi ööpäevas, 7 päeva nädalas. Tehke otsing mõne EOD võrgustikuga liitunud raamatukogu elektronkataloogis ja tellige raamatust digitaalkoopia ehk e-raamat kogu maailmast. Soovitud raamat digiteeritakse ja tehakse Teile kättesaadavaks digitaalkoopiana ehk e-raamatuna.

Miks e-raamat?

- Saate kasutada standardtarkvara digitaalkoopia lugemiseks arvutiekraanil, suurendada pilti või navigeerida läbi terve raamatu.
- Saate välja trükkida üksikuid lehekülgi või kogu raamatu.
- Saate kasutada üksikterminite täistekstotsingut nii ühe faili kui failikomplekti (isikliku e-raamatukogu) piires.
- Saate kopeerida pilte ja tekstiosi teistesse rakendustesse, näiteks tekstitöötlusprogrammidesse.

Tingimused

EOD teenust kasutades nõustute Te tingimustega, mille on kehtestanud raamatut omav raamatukogu. EOD võimaldab juurdepääsu digiteeritud dokumentidele rangelt isiklikel, mittekommertseesmärkidel. Kui soovite digitaalkoopiat muuks otstarbeks, palun võtke ühendust raamatukoguga.

- Tingimused inglise keeles: http://books2ebooks.eu/odm/html/nle/en/agb.html
- Tingimused saksa keeles: http://books2ebooks.eu/odm/html/nle/et/agb.html

Rohkem e-raamatuid

Seda teenust pakub juba tosin raamatukogu enam kui kümnes Euroopa riigis.
Lisainfo aadressil: http://books2ebooks.eu

200,-

AKADEEMILISE EMAKEELE SELTSI TOIMETISED XXX

REIN NURKSE

ADJEKTIIV-ATRIBUUDI KONGRUENTSIST EESTI KEELES

V. Ermile
vanasõbralikult
autor.

TARTU 1937
AKADEEMILISE EMAKEELE SELTSI KIRJASTUS

Kohanime-lühendeid.

EK-s tarvitatakse eesti kohanimede märkimiseks järgmisi lühendeid maksvad alates a. 1931; nende lühendite põhimõtteid vt. EK-s 1931, lk. 192):

Alt = Alutaguse
Alu — vt. Koi
Amb = Ambla
Ann = Anna
Ans = Anseküla
Aud = Audru

Emm = Emmaste

Ha = Harjumaa
Hag = Hageri
Han = Hanila
Har = Hargla
Hel = Helme
Hii = Hiiumaa
HJn = Harju-Jaani
Hlj = Haljala
Hls = Halliste
HMd = Harju-Madise
Hps = Haapsalu linn
Hää = Häädemeeste
Iis = Iisaku

Jaa = Jaani (Saaremaa)
JJn = Järva-Jaani
JMd = Järva-Madise
Juu = Juuru
Jõe = Jõelähtme
Jõh = Jõhvi
Jä = Järvamaa
Jäm = Jämaja
Jür = Jüri

Kaa = Kaarm
Kad = Kadrina
Kam = Kambja
Kan = Kanepi
Kei = Keila
Khk = Kihelkonna
Khn = Kihnu
Kir = Kirbla
KJn = Kolga-Jaani
Kod = Kodavere
Koe = Koeru
Koi = Koiva jõe äärsed eestlased [end. Alu(liina)]
Kos = Kose
Kra = Kraasna
Kre = Kuressaare linn
Krj = Karja
Krk = Karksi
Krl = Karula
Kse = Karuse
Ksi = Kursi
Kul = Kullamaa
Kuu = Kuusalu
Kõp = Kõpu
Käi = Käina
Kär = Kärla

Lai = Laiuse
Lei = Leivu
Lih = Lihula
LNg = Lääne-Nigula
Lut = Lutsi
Lä = Läänemaa
Lüg = Lüganuse

Mar = Martna
Mih = Mihkli
MMg = Maarja-Magdaleena
Muh = Muhu
Mus = Mustjala
Mär = Märjamaa

Nai = Naissaare
Nat = Narva jõe tagune ala
Nis = Nissi
Nmm = Nõmme
Noa = Noarootsi
Nrv = Narva linn
Nõo = Nõo

Ote = Otepää

Pai = Paide khk.
Pal = Palamuse
Pde = Paide linn
Pee = Peetri
Pha = Püha
Phl = Pühalepa
Pil = Pilistvere
PJg = Pärnu-Jaagupi
Pld = Paldiski
Plt = Põltsamaa
Plv = Põlva
Prn = Pärnu linn
Pst = Paistu
Pts = Petseri
Puh = Puhja
Pä = Pärnumaa
Pär = Pärnu khk.
Põi = Põide

Rak = Rakvere khk.
Ran = Rannu
Rap = Rapla
Rei = Reigi
Rid = Ridala
Ris = Risti
Rkv = Rakvere linn
Ruh = Ruhnu
Rõn = Rõngu
Rõu = Rõuge
Räp = Räpina

Sa = Saaremaa
Saa = Saarde
San = Sangaste
Se = Setumaa
Sim = Simuna
SJn = Suure-Jaani
Sõr = Sõrve

Ta = Tartumaa
Tln = Tallinna
TMr = Tartu-Maarja
Tor = Tori
Tpa = Tapa linn
Tri = Türi linn
Trm = Torma
Trt = Tartu linn
Trv = Tarvastu
Tva = Tõrva linn
Tõs = Tõstamaa
Tür = Türi khk.

Urv = Urvaste

Va = Valgamaa
Vai = Vaivara
Var = Varbla
Vas = Vastseliina
Vi = Virumaa
Vig = Vigala
Vil = Viljandi khk.
VJg = Viru-Jaagupi
Vl = Viljandimaa
Vlg = Valga linn
Vll = Valjala
Vln = Viljandi linn
VMr = Väike-Maarja
VNg = Viru-Nigula
Vor = Vormsi
Vru = Võru linn
Võ = Võrumaa
Võn = Võnnu
Vän = Vändra

Äks = Äksi

AKADEEMILISE EMAKEELE SELTSI TOIMETISED XXX

REIN NURKSE

ADJEKTIIV-ATRIBUUDI KONGRUENTSIST EESTI KEELES

SUMMARY:

ON THE CONCORD OF THE ADJECTIVE-ATTRIBUTE IN ESTONIAN

TARTU 1937
AKADEEMILISE EMAKEELE SELTSI KIRJASTUS

Osaliselt äratrükk ajakirjast „Eesti Keel“ 1934
(lk. 5 I lõige ja lk. 13 keskelt kuni lk. 31 keskpaigani).

E. K.-Ü. „Postimehe“ trükk, Tartus 1937.

EESTI
RAHVUSRAAMATUKOGU
2-02-04142

Saateks.

Astudes eesti keeletarvitajate ette katsega käsitella üht õigekeelsuslikku küsimust alustel, mis meil sel alal pole olnud just kõige tavalisemad, pean kõigepealt oma kohuseks tänu avaldada Akadeemilisele Emakeele Seltsile, kes töö võtmisega oma toimetiste sarja on võimaldanud sellel üldse trükivalgust näha.

Isikuist pean tänumeelel mainima hr. K. Leetberg'i, oma eesti keele õpetajat keskkoolis, esimest teaduslikule keelevaatlusele juhatajat ning eriti käesolevas töös käsiteldud probleemide alal suundamääravate perspektiivide avastajat; härrasid professoreid A. Saareste't, J. Mägiste't ja J. Mark'a, oma akadeemilisi õpetajaid ja keele eelarvamustevaba vaatlusviisi edasiarendajaid, kellest esimesed kaks on peale selle tööle suurt kasu toonud oma kriitiliste märkustega esialgse käsikirja, teine neist ka trükipoognate lugemisel, ning üldse igasugu teadusliku nõu ja abiga. Hr. lektor J. V. Veski ja eriti Akad. Emakeele Seltsi toimetiste sekretär hr. E. Elisto on olnud suure vaeva nägijaiks tülikate korrektuuride lugemisel, viimane küll ainult teose esimese poole ulatuses, kuna tema tööd jätkas hiljem Seltsi teaduslik sekretär hr. A. Raun. Hr. P. Ariste Eesti Keele Arhiivi valitsejana on osutanud hinnatavat vastutulekut arhiivis töötamise võimaldamisel ja hr. H. C. C. Harris pälvib tänu töö sisukokkuvõtte inglise keelde tõlkimise eest.

Peale nende on töö tekkimisele ühel või teisel viisil kasulikud olnud hr. prof. A. Oras, prl. I. Tasso, hr. K. Kullango, prouad E. Györke-Kupffer ja L. Riistan-Otsa, härrad M. Toomse, V. Noot ja E. Raudsepp ning — *last not least* — hr. J. Kangilaski, kes kõik olgu tänatud.

R. N.

Kord enama, kord vähema õigusega on meie vanema kirjakeele süntaktilisi iseäraldusi harjutud ühendusse seadma saksa mõjuga eesti keeles. On siiski üks tähtis eripärasus, kus selle seletusega pole midagi hakkamist — see on meie vanema kirjakeele kongruentsinappus praegusega võrreldes. Kõnekeeles see kongruentsinappus püsib tänapäevani. Maksva avaliku arvamuse järgi ta pole muud kui keelehooletus ja „lohakus“[1], mille vastu korralikul ja püüdlikul keeletarvitajal pole põhjust huvi tunda. Tõuseb küsitavaks, ons see tõesti nii, ons kongruentsi puudumine ainult „kongruentsilagedus“, ons see tõesti nii kaootiline, et seda ainult lohakusega võib seletada, või saab temas avastada mõningaid juhtivaid printsiipe? Kui jaa, siis on igatahes põhjust asjale pühendada tõsisemat huvi, on põhjust nüüdiskirjakeelegi kongruentsiõpetusse suhtuda kriitilisemalt.

Olukorra selgitamist adjektiivse atribuudi (omadussõna, omadussõnalise arv- ja asesõna) korral taotlevad alljärgnevad read. Kui on sirviteldud esmalt kongruentsi üldiselt, siis tema käsitlust eesti keele grammatikais ja tegelikku esindust meie vanema kirjakeele kahel tüsedamal ja rahvapärasemal stilistil ning tänapäeva rahvamurretes, tuleb lõpuks kaaluteldavaks meie nüüdiskirjakeele kongruentsisuhete põhjendatus ja otstarbekohasus.

---

[1] Vrd. näit. Gustav Suits: „Eesti kirjakeel on 19. aastasaja esimeses hommikuhämaras veel nii Saksa keele psüholoogia mõju all, see kobab edasi veel nii segases ja ebavalmis olekus, et võimatu on kõiki eri aastakümnetele ja kirjanikkudele omaseid keele patustusi siin liigitada, loetlemisest koguni rääkimata. Enam-vähem eksitavate germanismidega seguneb iseäranis sagedane kongruentsi puudumine omadussõna ja nimisõna vahel... Viimane nähtus on, tõsi küll, rahvakeelest pärit ja on sääl mingisugusest keele lohakusest tekkinud.“ Eesti Lugemiseraamat I, Helsinki 1916, lk. XVIII jj.

I

KONGRUENTSIST ÜLDSE.

Et kongruentsitunnustel keeles õigupoolest puudub tähenduslik substraat, et nad on ainult formaalseiks sidendajaiks teatavate lauseliikmete vahel, siis pole loogiliselt laitmatu ja sisuliselt tühjendava kongruentsidefinitsiooni kokkuseadmine sugugi kerge. Üks paremaid, eriti oma lihtsuse poolest, on Jespersen'i oma[2]:

„By concord we mean the fact that a secondary word (adjective or verb) is made to agree with the primary word (substantive or subject) to which it belongs."

Paul'i tuntud printsiibiraamatus algab kongruentsipeatükk järgmise kongruentsimääritlusega[3]:

„In den flektierenden Sprachen besteht die Tendenz Wörter, die in einer Beziehung zueinander stehen, für die es kein besonderes Ausdrucksmittel gibt, möglichst in formelle Übereinstimmung miteinander zu setzen."

Indo-euroopa keeltes see tendents on väga üldine (välja arvatud praegune inglise ja osalt ka taani keel) ning ürgne. Brugmann'i järgi põlvneb ta juba alg-indo-euroopa ajast[4]:

„Schon in uridg. Zeit bestand die Tendenz, Wörter, die im Satzgefüge in gewissen Beziehungen zueinander stehen, die man durch keine besonderen Wörter ausdrückt, in formelle (flexivische) Übereinstimmung zu setzen."

Sarnased indo-euroopa keeltega on vahekorrad ka semiidi keeltes. Nähes kongruentsis ja kongruentsituses sõnatüvede ja morfoloogiliste tunnuste vaheliste sidemete tiheduse või lõtvuse avaldusi, väidab Vendryes[5]:

„ce qui caractérise en général le mot indo-européen comme le mot sémitique, c'est son unité: morphèmes et sémantèmes y sont liés d'une façon indissoluble."

Ent kõige lopsakamalt kõigist maailma keeltest õitseb kongruents ometi bantu keelkonnas. Gabelentz kirjeldab olukorda seal järgmiselt[6]:

---

[2] Otto Jespersen, Language, its Nature, Development and Origin[4], London 1928, lk. 335.

[3] Hermann Paul, Prinzipien der Sprachgeschichte[5], Halle a. S. 1920, lk. 304.

[4] Karl Brugmann, Die Syntax des einfachen Satzes im Indogermanischen [Beiheft zum XLIII Bd. der „Indogerm. Forschungen"], Berlin und Leipzig 1925, lk. 148.

[5] J. Vendryes, Le langage. Introduction linguistique à l'histoire, Paris 1921, lk. 100.

[6] Georg von der Gabelentz, Die Sprachwissenschaft, ihre Aufgaben, Methoden und bisherigen Ergebnisse[2] [Hrsg. v. Dr. Graf von der Schulenburg], Leipzig 1901, lk. 420 jj. — Vrd. ka Jespersen, tsit. t., lk. 352 jj. ning Vendryes, tsit. t., lk. 101 jj.

„Den Glanzpunkt der [Bantu-] Sprache bildet ihr Congruenzsystem, das man seiner äusseren Erscheinung nach als Alliteration bezeichnet hat. Das Wesen der Sache ist dies. Jedes Substantivum fällt unter eine bestimmte Classe, deren es je nach der Einzelsprache acht bis etwa fünfzehn gibt. Jede dieser Classen ist durch besondere Präfixe ausgezeichnet, meist durch deren zwei, eins für den Singular und eins für Plural. Jedes Wort nun, das sich als Prädicat oder Attribut auf ein Substantivum bezieht, muss ein dem Classenzeichen entsprechendes Präfix annehmen.... Die Vertheilung der Substantiva unter die verschiedenen Classen ist nicht überall dieselbe, und demselben Singularpräfixe entsprechen zuweilen in den verschiedenen Sprachen verschiedene Pluralpräfixe. Das Prinzip aber ist allerwärts das nämliche, und ihm verdanken die Bantusprachen ihre eigenthümliche Physiognomie."

Bantu prefiksitele vastavad Vendryes'i järgi voltai sufiksid [7]:

„Au préfixes du bantou correspondent des suffixes en peul et dans le groupe des langues occidentales de l'Afrique qu'on appelle langues voltaïques.... Dans ce groupe de langues, les racines n'existent pas isolément; elles sont toujours accompagnées d'un indice de classe. Et cet indice de classe se répète dans chaque élément de la phrase."

Vastuoksa mainituile on aga olemas hulk keeli, kus morfeemi side sõnatüvega on hoopis lahtisem ja domineerib kongruentsitus. Selliste keelte hulka kuuluvad kõigepealt muidugi kõik nn. isoleerivad keeled hiina keelega eesotsas, peale nende aga veel rida teisi, milledest Vendryes eeskätt nimetab soome-ugri ja türgi-tatari keelkondi [8]:

„C'est probablement en finno-ougrien et en turco-tatar que les morphèmes sont le moins étroitement unis aux sémantèmes. En hongrois, dans une succession de mots qui s'accordent entre eux et jouent le même rôle dans la phrase, le morphème n'est exprimé dans certains cas qu'à la fin du dernier mot: *a jó ember-nek* „au bon homme" (et non pas *az-nak jó-nak ember-nek*), etc.... Même, en turc, le lien est si lâche entre les deux éléments que l'ordre des morphèmes n'est pas fixe.... Le turc, on vient de le voir, fait passer sans inconvénient tel morphème d'une place à l'autre, mais il ne le répète pas deux fois: il dit indifféremment *seviyor idiler* „ils aimaient" ou *seviyorlar idi*, mais il ne combine pas les deux expressions pour dire *seviyorlar idiler*."

Mis puutub eriti adjektiiv-atribuuti, siis on see kongruentsita kõigis soome-ugri keeltes peale läänemere-soome keelterühma. Selles punktis on täiesti ühel arvamusel nii soome-ugri keeleteaduse vanameister Szinnyei kui ka tema kaasmaalane, klassikalise ungari keele kirjelduse autor Simonyi:

„Das attributive Adjektiv (und überhaupt ein jedes adjektivisches Attribut) ist nur im Ostseefinnischen und manchmal im Lap-

[7] Vendryes, Le langage, lk. 102.
[8] Vendryes, tsit. teos, lk. 100 jj.

pischen mit seinem Substantiv kongruent.... In den übrigen Sprachen bleibt das Attribut immer unverändert....“ [9]

„Die gewöhnliche adjektivische Beifügung bleibt im Ungarischen, wie in sämtlichen finnisch-ugrischen Sprachen mit Ausnahme des Finnischen, vor allen Formen des Hauptwortes unverändert.“ [10]

Läänemere-soome keeltes on kongruentsiesindus paiguline ja kongruents ise, nagu arvab rida õpetlasi, sekundaarne. Nii peab Gabelentz adjektiiv-atribuudi kongruentsi läänemere-soome keeltes indo-euroopa mõjustuseks [11]:

„.... Wenn aber im Suomi das Object seinen Platz hinter dem Verbum hat, wenn ebenda, allem uraltaischem Brauche entgegen, das attributive Adjectivum mit seinem Substantivum in Numerus und Casus congruirt: so ist dies offenbar indogermanischem Einflusse zuzuschreiben.“

Gabelentzi vaatekohti läänemere-soome keelte kongruentsi algupära kohta (ja ühtlasi ka tema ebakriitilist uurali keelte liigitamist ühisesse [uural-] altai keelkonda) jagab vanemaist uurijaist veel Winkler [12]:

„Das altaische Adjektiv steht als Attribut immer vor seinem Substantiv, da es genetivartiges Rektum dazu ist. Als solches kann es weder Numerus- noch Casusflexion annehmen; es kann also keine Kongruenz zwischen Adjektiv und Substantiv stattfinden wie im Indogermanischen.... Wenn einmal, wie im Baltisch-Finnischen oder im Tungusischen, Kongruenz stattfindet, so ist das natürlich kein Beweis gegen die oben angedeutete Auffassung, sondern das zeigt nur, wie so häufig, im Lauf der Entwicklung der Ursprung vergessen worden ist.... Aber selbst dann weisen hie und da eigentümliche Erscheinungen, die hier unerörtert bleiben müssen, auf einen früheren Zustand hin; Erscheinungen, die bei von vornherein dem indogermanischen gleichen Adjektiv unmöglich sind....“

Nooremaist ühineb Gabelentzi ja Winkleri arvamustega soome-ugri keelte kohta Lewy, kes väidab [13]:

„Das Finnische hat den urfinnisch-ugrischen Sprachbau in wunderbarer Weise bewahrt oder ausgeprägt. Nur in zwei Punkten hat es sich westlichem Vorbild genähert: in der Flexion des attributiven Adjectivums und im Gebrauch der Kopula — nach den Grammatiken zu urteilen. Die Sprache selbst wirkt auch in diesen beiden Punkten bei weitem nicht so gewohnt für uns, als man vorher denken sollte.“

---

[9] Josef Szinnyei, Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft [2] [Samml. Göschen], Berlin und Leipzig 1922, lk. 71 jj.

[10] Siegmund Simonyi, Die ungarische Sprache, Strassburg 1907, lk. 415.

[11] Gabelentz, Die Sprachwissenschaft, lk. 271.

[12] Heinrich Winkler, Die altaische Völker- und Sprachenwelt, Leipzig und Berlin 1921, lk. 31, 54 (sõrendus tsiteerijalt).

[13] Ernst Lewy, Betrachtung des Russischen, Zeitschrift für slavische Philologie II (1925), lk. 433 (sõrendus tsiteerijalt). Vrd. viimati Kalima, Itämerensuomi kielt. balttil. lainas., lk. 197 (korrektuurimärkus).

Lahkesindus vaadeldud keelkondades tunnistab, et kongruentsil üldmaksvat loogilist põhjendust ei või olla. Ta on puht-keelekonventsionaalne nähtus, mis loogikaga on koguni vastuolus. Adjektiiv-atribuudi kongruentsi kohta ütleb Paul[14]:

„Diese Kongruenz ist keineswegs durchgängig als etwas anzusehen, was sich selbstverständlich aus der Natur des logischen Verhältnisses ergibt. Es ist z. B. gar kein logischer Grund vorhanden, warum das Adj. an dem Geschlechte, Numerus und Kasus des Substantivums partizipieren müsste."

Parem pole tema arvates lugu ka verbaalse predikaadiga[15]:

„Die Kongruenz des verbalen Prädikats mit dem Subjekte hat übrigens an sich gar keinen Wert."

Samal seisukohal kongruentsi loogilise põhjenduse vastu asub Jespersen[16]:

„.... it must be recognized, that the distinction between one and more than one rightly belongs to substantival notions, but logically it has as little to do with adjectival as with verbal notions."

Paulile ja Jespersenile sekundeerib täiel määral ka Havers[17]:

„.... die Angabe des Geschlechts bei Adjektivum kann ursprünglich nichts Gedachtes bezeichnen. Männliche und weibliche Wesen können wir uns denken, aber nicht männliche und weibliche Eigenschaften.... Auch für die Einzahl und Mehrzahl eines reinen Eigenschaftswortes ist kein logischer Grund vorhanden."

Seda huvitavam on märkida, et keeli leidub, kus morfeemid, mis õigupoolest modifitseerivad substantiivseid mõistevorme, asetatakse mitte nimisõna, vaid just ja ainult omadussõna külge. Wundt'i järgi (Fr. Müller'i andmeil) toimub see paljudes polüneesia keeltes[18]:

„So wird in vielen polynesischen Sprachen der Plural durch die Reduplikation des postponierten Adjektivs ausgedrückt: z. B. im Samoa *laau tele* grosser Baum, *laau tetele* grosse Bäume, im Maori *ika pai* ein guter Fisch, *ika papai* gute Fische."

Kongruents ei saa järelikult juurduda loogilises tarbes. Tema olemasolu baasi peavad moodustama teissugused tegurid. Sechehaye' arvates need on psühholoogilised[19]:

---

[14] Paul, Prinzipen..., lk. 304.
[15] Paul, sealsam., lk. 311.
[16] Jespersen, Language, lk. 334.
[17] Wilhelm Havers, Handbuch der erklärenden Syntax. Ein Versuch zur Erforschung der Bedingungen und Triebkräfte in Syntax und Stilistik, Heidelberg 1931, lk. 12.
[18] Wilhelm Wundt, Völkerpsychologie II: Die Sprache[3], II Teil, Leipzig 1912, lk. 12.
[19] Albert Sechehaye, Essai sur la structure logique de la phrase [Collection Linguistique XX], Paris 1926, lk. 54 jj.

„Ce phénomène de l'accord mérite une attention spéciale. En effet, il correspond à *l'inhérence psychologique* du sujet et du prédicat de procès. Nous voulons dire par là que, l'idée verbale (action, état, devenir ou autre) étant vue dans la substance du sujet, ces deux idées font corps dans l'imagination. Par exemple, si je parle d'un enfant qui joue, il m'est impossible de me représenter cette action indépendamment de l'enfant qui en est le sujet. Il est par conséquent naturel que le sujet et le verbe possèdent une détermination commune, ou même que l'on rappelle à l'occasion du prédicat l'idée du sujet sous une forme ou sous autre."

Olgugi iseenesest õige, võib see seletus ometi põhjustada väärtõlgendusi, võimaldades asja elamus-kujutusliku külje ülehindamist. Paremini ja ühemõttelisemalt iseloomustab olukorda H a v e r s, kes väidab [20]:

„.... es handelt sich um eine Formangleichung, die bedingt ist durch die sprachliche Tatsache der Nachbarschaft eines in bestimmter Weise formal charakterisierten Wortes. Diese Formangleichung vollzieht sich aber nicht rein „mechanisch", es steht vielmehr hinter ihr.... ein die Zusammengehörigkeit mehrerer Wörter äuszerlich dokumentierender Assimilationstrieb, der ohne Rücksicht auf die Forderungen der Logik auch sonst im Leben der Sprache eine grosze Rolle spielt."

Kongruentsitarve keeles pole nii siis mitte loogilist, vaid pragmaatilist laadi. Adjektiiv-atribuudi juures eesti keeles see saab tuntavaks, kui adjektiiv oma printsipaalist on lahutatud teiste sõnadega:

„Kongruentsi puudumisest ei oleks viga, kui omadussõna ikka ja alati oma nimesõna ees seisaks, kui mitte mõni võõras genetiiv omadussõna ja nimesõna vahele ei tuleks nagu järgmistes ütlemistes: *suure nokaga mütsile, vana venna ostetud majasse.* Niisugustes ütlemistes ei ole kongruentsi puudumisel selge, kumma sõna külge atribuut kuulub, kas genetiivi külge või illatiivi ehk allatiivi külge." [21]

Kongruentsi keeleliseks ülesandeks on niisugusel juhtumil sideme jaluleseadmine üksteisest eemaldatud, kuid sisuliselt ühtekuuluvate kõneosade vahel. Ta on tähtis kui magnet, mis lausesse laiali eksinud ühtekuuluvaid sõnu üheks tihedamaks rühmaks koondab. On aga neil sõnadel küllalt tugev otsene kontaktühendus, siis võib kongruents saada koormavaks ja tüütavaks ballastiks. Pragmaatiline kongruentsitarve on vastuproportsionaalne küsimuses-olevate sõnade ühtekuuluvussideme tihedusega. Mida nõrgem on loomulik ühtekuuluvus, seda tarvilisemad on formaalsed vahendid selle ühenduse kinnitamiseks.

---

[20] H a v e r s, Handbuch, lk. 12 jj.

[21] K. L e e t b e r g, Eesti lauseõpetus keskkoolidele, Rakvere 1925, lk. 26. — Vrd. ka Oskar L o o r i t s, Eesti keele grammatika, Tartu MCMXXIII, lk. 151 ning Elmar M u u k ja Mihkel T e d r e, Lühike eesti keeleõpetus II, Tuletus- ja lauseõpetus [2], Tartu 1931, lk. 81 jj.

Mis adjektiiv-atribuudisse puutub, siis on tema juba olemuslikult oma printsipaaliga väga tihedas seoses, moodustades nn. atributiivse sõnakoondise; sellepärast pole selle ühenduse formaalsel äramärkimisel kongruentsi kaudu kuigi suurt pragmaatilistki tähtsust. Pigemini on see luksus, mida mitmesugused keeled endale on lubanud väga mitmesugusel määral.

Eesti keeles peale juhtumite, kus adjektiiv-atribuut oma substantiivist on lahutatud teiste sõnadega, adjektiiv-atribuudi seos printsipaaliga on lõdvem ja tarve kongruentsiks tugevam veel siis, kui ta predikatiivselt substantiivi järel seisab. Eesti keel ütleb ilma kongruentsita küll *nägusa neiuni, vaese sandile,* mitte aga *neiuni nägusa, sandile vaese,* vaid pigemini juba polüneesia keelte moodi *neiu nägusani, sandi vaesele.* Nii tuleb konstateerida kongruentsivahekordade teatavat sõltuvust sõnajärjest, predikatiivsest ja atributiivsest tähendusfunktsioonist.

Atribuudi asendi mõju kongruentsisuhetele avaldub mitte ainult eesti keeles. Seda on pidatud märkima kõige mitmekesisemaid keelealasid võrreldes. Nii on näit. atabaski keeles adjektiiv kahesugune — printsipaal-substantiivi ees seistes muutumatu nominaaltüvi, tema järel aga kongrueeritud, vormiline adjektiiv [22]. Ka lapi keeles on atributiivsete ja predikatiivsete adjektiivide jaoks tarvitusel erinevad vormid. Kaksikesinduse puudumisel on konstateeritav, et enamikul juhtudest adjektiiv kongrueerub neis keeltes, kus ta substantiivile järgneb, kuna substantiivi ees ta meelsamini esineb muutumatuna [23].

Soome-ugri keeltes on üldisem adjektiivi ees-asend, sellepärast ka üsna ootuspärane nende „kongruentsilagedus". Aga soome-ugri kongruentsipuudumine ei piirdu ainult sõnakoondistega adj. + subst., vaid ta esineb ka paralleelsete substantiivide puhul ja sellist kongruentsitust peetakse just eriti puht-soomeugriliseks erijooneks [24].

Eesti keeles on see praegugi võimalik — kas ürgsemal viisil, ilma sidesõnata: *isa-emale, vendade-õdedele, liha-leivata, toidu-riidega, jõulu-uueaastani* jne., või moodsamalt ja vabamalt, kopulatiivses ühenduses: *üliõpilaste ja vabakuulajatele, jõu ja terviseta, häbematuste või ulakusteni, töömehe ning seltskonnategelasena, kepi ja kotiga,* teige tõnne ja tir-

[22] Wundt, Die Sprache, lk. 11.
[23] Wundt, sealsamas.
[24] Lewy, Zur finnisch-ugrischen Wort- und Satzverbindung, Göttingen 1911, lk. 22 jm. Vrd. ka Wiedemann, Grammatik der ehstnischen Sprache, St.-Pétersbourg 1875, lk. 323, alamärkus.

jutussele; suurte ja maddalate, noorte ja wannadele (Masing); ühhe ehk teisele; sullaste ja ümmardajattele (Jannsen). Eesti keel on siin lähemal ürgesindusele kui soome keel, kus kongrueerimine (nagu adjektiiv-atribuudigi puhul) on palju järjekindlam ja eranditum.

Siiski ei ole eesti keel oma kongruentsikasinusega päris üksi. Läänemere-soome keeltest sekundeerib talle südisti l i i v i keel — meie kõige lähem sugukeel. Nii esineb näiteks meie praeguses kirjakeeles kongrueeritud, vanemas kirjakeeles ja murrete enamikus kongrueerimata allatiivkaasusele vastav nn. datiiv-genitiiv kongruentsita ka liivi keeles. Näiteid leidub küllaldaselt K e t t u n e n'i keeleproovides [25]:

ne·ăt̆tâ sì·e̯n kī·t̆tânâᴅ 'nad on sellele öelnud' (48), aga *si̯e̯ perinaìzân* 'selle perenaisele' (31), *si̯e̯ nei̯tstân* 'selle neiule' (33), *si̯e̯ me̯t̆sàizàndân* 'selle metsaisandale' (65), *si̯e̯ izàn* 'selle isale' (82), *si̯e̯ su'·ddân* 'selle hundile' (148) jne.; *ī't‿kanàn sälgâ un tu̯oi̯zân* 'ühe kanale selga ja teisele' (66), aga *tu̯oi̯z‿ibìzân* 'teise hobusele' (65), *tu̯oi̯s‿pi'ńńân* 'teise koerale' (65), *tu̯oi̯z‿mi'·en* 'teise mehele' (74) jne.; *ku̯ol̄m po·išsân* 'kolme poisile' (63), *si̯e̯ nùor pi'ńnən* 'selle noore koerale' (65), *si̯e̯ va·nà mi'en* 'selle vana mehele' (78), *si̯e̯ sūr ibizân* 'selle suure hobusele' (82), *kovàl mi'en* 'targa mehele' (103) jne.

Arvestades kaugemate sugukeelte olukorda, ei ole muidugi miski loomulikum kui oletus, et eesti ja liivi keele „vanapärasus" nominaalkongruentsi alal põlvneb otseselt soome-ugri seisukorrast. Siiski ei saa täiesti võimatuks pidada ka teist võimalust, et algsoome ajal keelde ilmunud kongrueerimispruuk hiljem uuesti on murenema hakanud ja osaliselt hüljatud. Selle kasuks näib nagu rääkivat asjaolu, et kõige kongruentsivaenulisemad keeled läänemere-soome keelte seas on ühtlasi ka kõige „kulunumad". Kui lugu tõesti nii oleks, siis tuleks imestada ürgse käsituslaadi eluvisadust: teatava aja varjusurmas viibinud, ärkab ta kohe uuesti, niipea kui aimab uusi eluvõimalusi (uued pikad kaasused, uus *de*-pluural). Aga olgu lugu ajalooliselt nii või teisiti, olgu osaline kongruentsitus eesti keeles vana pärandus või (nagu inglise keeles) uudse arengu tulemus, meil pole mingit põhjust tema halvustamiseks. Pigemini katsugem sisse tunda tema olemusse, katsugem leida psühhodünaamilisi ajureid, mis siin tegevuses.

---

[25] Lauri K e t t u n e n, Untersuchung über die livische Sprache I, Phonetische Einführung, Sprachproben [Acta et Comm. Univ. Dorp. B VIII$_3$], Tartu 1925.

Iseloomulikum vahe, mis silma puutub kongrueeritud ja kongrueerimata sõnakoondisi võrreldes, seisab eeskätt selles: kongruentsita sõnakoondis tundub palju tihedam, kompositsioonilisem kui kongrueeritu, kus ühismorfeemide asetamisega iga sõna külge igale sõnale on antud analüütiliselt läbipaistev iseseisvus ja tähenduslik sõltumatus. Kuna kongrueerimata sõnakoondises sõnad toevad üksteise najale, sooritavad ühiselt teatava ülesande, nad kongrueeritud sõnakoondises püüavad seda teha igaüks omal käel; igaüks omal käel püüab olla täiuslikult ja igakülgselt määriteldud. Ühel pool üksik sõna täisväärtuslikuna omaette, varustatud kõigi „atribuutidega", teisel pool sama sõna, tervikust sõltuvana, saab mõtte alles terviku liikmena. Kumb olukord keeleliselt otstarbekohasem on, üldse ja eriti eesti keele eritingimuste seisukohalt, see küsimus tuleb arutuse alla viimases peatükis.

II

ADJEKTIIV-ATRIBUUDI KONGRUENTSIST EESTI KEELE GRAMMATIKAIS.

Eesti vanemas kirjakeeles oli adjektiivse atribuudi kongruentsitus palju laiaulatuselisem kui praeguses. Sellepärast pööravad vanemad grammatikud nähtustele sel alal rohkem tähelepanu. Nende suhtumisnurk asjasse on rahulikum, võib koguni öelda, teaduslikum kui noorematel, kes tahavad olla kangesti normatiivsed ja seetõttu reeglile mitte alluvaist keelevormidest tihti meelega üle vaatavad.

Esimene pikemalt süntaktilisi nähtusi käsitlev eesti keele grammatika — 1660 ilmunud Göseken'i „Manuductio..." — ei näi küll kongruentsi puudumisest eesti keeles midagi teadvat. Ta piirdub ühekülgse konstateerimisega[26]:

„Ein Adjectivum und Substantivum ſtehen im gleichen Numero und Casu"

ja illustreerib seda ainult nominatiivsete näidetega*:

„illus naine / ein ſchön Weib; paljas möhck / ein bloſſer Degen."

Aga 1693. a. ilmunud Hornung'i grammatika juhib juba tähelepanu niihästi kaasusliku kongruentsi puudumisele allatiivis kui ka arvulise kongruentsi puudumisele mitmuse genitiivis[27]:

---

[26] *Manuductio ad Linguam Oesthonicam.* Anführung zur Öhſtniſchen Sprache von Henrico Gösekenio, REVAL 1660, lk. 58.

* Vana kirjakeele tsitaatides on ä, ö, ü asemel trükitehnilistel põhjustel laotud vastavalt ä, ö, ü.

[27] *Grammatica Esthonica,* ed. â Johanne Hornung, Riga 1693, lk. 112.

„*Adjectivum & Substantivum eodem numero & casu cohærent. exc. Dativus & Ablativus singularis & pluralis Adjectivum euphoniæ gratiâ plerumq; in Genitivô singulari præfigunt, sic etiam Genitivum pluralem sæpissimè adjectivum in Genit. singulari præcedit, ut:*

ſe on ſure Iſſandade pärralt / das gehört groſſen Herren zu.
temma andis ſure mihhele / er gab es einem groſſen Mann."

Ja Eberhard Gutsleff'i poolt 1732. a. väljaantud Thor Helle grammatikast loeme adjektiiv-atribuudi kongruentsi kohta järgmist[28]:

„Das Adjectivum und Substantivum ſtehn in gleichem numero und casu, als: ſurrelikkud ihhud. Iggawesſeſt önnistusſeſt.

Not. I. Bey den Dativis der Adjectivorum fällt wegen des Ubelklangs das le weg, item beym gen. plur. die letzte Sylbe, wenn nemich adjectivum und substantivum in dieſen casibus gleichlautend ſind, als: hea töle für heale töle. Selle aino targa Jummalale. Keigewaggade für keikide. Lihhalikko himmude für lihhalikkude. Hingegen ſagt man keikide innimestega; keikile asjadele.

2. Bey dem andern Dativo kan die Endigung des adjectivi meiſtens ſtehen bleiben, als: ommal aial; mil päwal; kummalgi polel; ſel wiſil. Doch ſagt man auch omma aial."

Hornungist ja Thor Hellest ei erine oluliselt ka Hupel oma kongruentsiõpetuses, mis on järgmine[29]:

„Wenn das Adjectiv bey ſeinem Subſtantive ſteht, ſo ſtimmen beide in ihren Abfällen gemeiniglich überein, ſo wie in Anſehung des numerus, z. B. ſurrelikkud ihhud ſterbliche Leiber. r*.

Anm. 1. Das Adjectiv wirft oft zur Vermeidung eines Uebelklangs, die Endſylbe le des erſten Dat. weg, und ſcheint dann blos im Gen. zu ſtehen, als hea töle, ſt. heale töle. r. Doch ſagt man auch keikile asjadele. r. ingleichen ſellele targa (ſt. targale) jummalale dem weiſen Gotte. r. d. Hingegen behält der zweyte Dat. ſein l gemeiniglich, als ſel wiſil auf dieſe Art. r. d. ommal ajal zu ſeiner Zeit. r.

2. Zuweilen ſteht das Adjectiv im sing. und doch das Subſtantiv im plur. z. B. keige asjade ots das Ende aller Dinge. r. Inzwiſchen ſagt man auch keikide (od. keige) innimestega mit allen Menſchen. r."

Kõik kolm viimatitsiteeritud grammatikat toonitavad üksmeelselt ja selgesti kongruentsi puudumist allatiivis ja mitmuse genitiivis ning põhjendavad seda ilukõlaliste motiividega. Ahrens oma lauseõpetuses[30] vaatleb peaasjalikult

---

[28] Kurtzgefaßte Anweiſung Zur Ehſtniſchen Sprache, Auf Gutbefinden des Herrn AVTORIS [Anton Thor Helle] mit einer Vorrede herausgegeben von Eberhard Gutsleff, HALLE 1732, lk. 63 jj.

[29] Ehſtniſche Sprachlehre für die beyden Hauptdialekte von Auguſt Wilhelm Hupel[2], Mitau 1818, lk. 121 jj.

* r asendab Hupelil etc.-märki.

[30] Eduard Ahrens, Grammatik der Ehſtniſchen Sprache Revalſchen Dialektes, Zweiter Theil: Satzlehre, Reval 1853, lk. 23 jj.

arvulist kongruentsi, kaasuselisest kongruentsist ta libiseb pealiskaudsemalt üle:

„Als Attribut ſteht das Adjectiv mit dem Subſtantiv immer in gleichem Caſus, aber nicht immer in gleichem Numerus. In der Regel hat es vom Relativ nur den Singular, nicht den Plural. Z. B. musta (puhta, palja, mõlema) kättega mit ſchmutzigen (reinen, bloßen, beiden) Händen — kerge mõtetega.... — toore kalade.... pimeda inimeste.... — Nur die Adjective der zweiten Declination, und die der zehnten Klaſſe der vierten Declination machen eine Ausnahme: jene können und müſſen auch im Plural gebraucht werden: noore oder noorte inimeste.... ue oder uute rietega.... — waeste, patuste, teiste, eſimeste, wiimiste inimestega.... Neben der Regel kommen noch einzelne Ausnahmen in andern Klaſſen vor: kõige und kõikide, wõõra und wõõraste, armſa und armſate, rõõmſa und rõõmſate inimestega.... — rammutuma und rammutunde lastega...

Die Suffixiv-Caſus kommen im Singular alle vor, nur pflegt die Endung des Allativs oft weggelaſſen zu werden. Z. B. juhatas õigele oder õige teele.... — näitas noorema wennale....

Im Plural werden nur die kurzen (aus dem Indefinitiv gebildeten) Formen gebraucht, ſtatt ihrer aber viel häufiger die Singular-Formen: walgis, uuſis, teiſis riidis.... aber auch walges, ues, teiſes riidis — mustas, puhtas, halwas, punaſes, ſiniſes riidis — ajalikuſt asjuſt....“

Oluline edu Ahrensi juures eelmistega võrreldes on katse mitmuse genitiivi kongruentsisuhetesse selgust saada deklinatsiooniliikidest lähtudes. Teine tähtis punkt on tähelepanek, et adjektiiv mitmuses esineb peaasjalikult kas tüvepärastes vormides või lihtsalt ainsusekujuna, mitte aga genitiivse *de*-mitmusena.

Ahrensile lähedased on Julius Krohn'i seisukohad tema eesti keele õpetuses soomlastele[31]:

„§ 58. Todelliset adjektivit, attribuuttina ollessaan, seuraavat enimmästi substantivinsa deklinationi-sijaa.

Poikkeus. Kuitenkin saa adjektivi attribuuttina aika harvoin allativi-päätteen. Esim. õige teele = oikealle tielle. Noorema wennale = nuoremmalle veljelle.

§ 59. Attribuuttina ollessaan, adjektivit tavallisesti ovat yksikössä. Esim. noore inimeste = nuorten ihmisten. Puhta kättega = puhtailla käsillä. Walges uues, teizes riidis = valkeissa, uusissa, toisissa vaatteissa.

Mutta jos adjektivi monikkoon pannaan, niin on aina lyhyempi, suomentapaisempi muoto käytettävä. Esim. walgis, uuzis riidis. Ajalikuſt asjuſt = ajallisista asioista.

Poikkeus 1. Kaikki e-päätteiset kuitenkin myös voivat käyttää ja ſe-päätteiset aina käyttävät monikon genitiviä. Esim. noore l. noorte inimeste. Wiimiste inimeste = viimeisten ihmisten.

Samoin myös muutamat muutkin adjektivit voivat viljellä kumpaakin muotoa. Esim. kõige l. kõigide hobuste = kaikkein hevosten. Wõõra l. wõõraste inimeste = vierasten ihmisten.

---

[31] J. Krohn, Wiron Kielioppi Suomalaisille, Helsingissä 1872, lk. 91 jj.

Poikkeus 2. Harvoin vaan voi käyttää yksikön partitivia monikon sijasta, ja ainoasti silloin kun tällä olisi pääte ſid. Esim. ḫullu l. ḫulluſid ḫunta = hulluja koiria.

Tässä tapauksessa, samoin kuin myös monesti genitivissä voisi myös käsittää asian niin että se ei oliskaan yksikköä, vaan lyhyempi, suomentapainen monikko. Esim. muſta kätte = mustain kätten, röömſa inimeſte = riemuisain ihmisten."

Tähelepanu väärib Krohni resoluutsus arvulise kongruentsi suhtes, ta märgib kongruentsi puudumise ilma pikemata tavaliseks ja käsitleb kongrueeritud vorme vaid eranditena, pidades kongruentsi ootusepäraseks ainult tüvepärastes mitmusekujudes.

Kui veel juurde lisada Wiedemann'i seisukohad, siis on pilt mineva sajandi grammatikute kongruentsikäsitlusest selge[32]:

„Die eigentlichen Adjective, auch die verbalen, sollten eigentlich mit ihrem Substantiv im Casus und Numerus congruiren, und so geschieht es auch im Werroehstnischen durchaus, im Revalehstnischen aber ist die Congruenz mangelhaft....

In Mittelehstland hat das Adjectiv in der Regel die gleiche Casusform mit seinem Substantiv, nur im Illativ, wenn er mit dem Suffix (-se) zu bilden wäre, bleibt diess regelmässig weg, und auch das des Allativs wird oft weggelassen, wie nõrema wennale (....), õige tēle (....). Von zwei adjectivischen Attributiven hat auch wohl das erste das Allativsuffix, das zweite nicht, um den Ausdruck weniger schleppend zu machen, wie mõlemaile nõrte mēstele....

Noch häufiger unterbleibt die Congruenz des Numerus. Dass zu Collectivwörtern das Adjectiv im Plural gesetzt wird, stimmt mit dem Gebrauch als Prädicat überein, also mõlemad naeste-rahwas (beide Frauen) etc....., und umgekehrt steht bei einem Pluralnomen der Genitiv des Adjectivs im Singular und eben so die vom Genitiv gebildeten Suffixcasus, der Infinitiv aber congruirt regelmässig und eben so die von diesem abgeleiteten Casus, statt deren man aber auch die vom Genitiv des Singulars abgeleiteten gebrauchen kann, also von mõlemad käed (....) Gen. mõlema kätte, Infin. mõlemaid käzi, Iness. mõlemais oder mõlemas kättes, Allat. mõlemaile oder mõlemale kättele gew. mõlema kättele, Adess. mõlemail oder mõlemal kättel etc. Uebrigens findet darin grosse Ungleichheit Statt. Die Adjective der sechsten Declination haben immer auch den Genitiv des Plurals und die dazu gehörigen Casus, die der ersten Declination nie....

Das von der mangelhaften Flexion der Adjective gesagte gilt nicht, wenn sie substantivisch stehen, dann werden sie regelrecht in allen Casus beider Zahlen flectirt...."

Wiedemanni uudistähelepanek kaasuselise kongruentsi alal on see, et samuti kui allatiivis kongruents jääb ära ka pikas *sse*-sufiksilises illatiivis. Pluraalsete noomenite külge kuuluvate adjektiivide kongruentsisuhetesse loob Wiedemann niisuguse korra, et jagab nad partitiivipärasteks ja genitiivipärasteks, kusjuures viimased teatavais sõnatüüpi-

[32] F. J. Wiedemann, Grammatik der ehstnischen Sprache, St.-Pétersbourg 1875, lk. 606 jj.

des võivad esineda ainult ilma kongruentsita, teistes kongruentsiga või ilma.

Pöördelise tähtsusega meie kirjakeele kongruentsivahekordade arenemisele on eelmise sajandi lõpul ilmunud Hermann'i grammatika. Tema kongruentsireeglid on järgmised[33]:

„.... kui omaduſesõna nimeſõnaga ühes käänatakſe, kõik lõpud ühel wiiſil nii hästi omaduſesõna kui ka nimeſõna külge tulewad panna, muidu on käänamine puudulik. Ülſi neljas käändes: ilmaütlewas, kaaſaütlewas, rajawas ja olewas, on omaduſesõnal alati omastawa nägu."

Kongruentsi puudumine teistes kaasustes leiab Hermanni poolt ägedat hukkamõistmist[34]:

„Seda kombet, mille järele omaduſesõna puudulikult ja nimeſõna ülſi täielikult käänatakſe, ei kiida meie ſugugi.... Kui ka täitſa käänates ſõnad wähe pikemaks ſaawad, ſiis ei tee ſee wiga ühtigi, waid on meie keelele auuks, ſeſt et täied käänded igale keelele auuks on."

Kongruentsi suhtes täiesti Hermanni grammatika jälgedes püsib aasta hiljemini ilmunud Einer'i keeleõpetus[35]:

„Kui omaduſsõna ja nimiſõna üheskoos käänatakſe, ſiis on **ilmaütlewal, kaaſaütlewal, rajawal** ja **olewal** omastawa nägu, muidu on tall needſamad lõpud, mis nimiſõnalgi."

Hermann ja Einer toonitavad selgesti kongruentsi puudumist terminatiivis, karitiivis, essiivis ja komitatiivis, ent nad on „unustanud" eelmiste grammatikute rõhutatud allatiivi ja *sse*-illatiivi. Need on unustanud ka XX sajandi eesti kirjakeel. Ja Hermann-Einer nelja erandkaasusega kongruentsiõpetus on praegugi ametlikult täiel määral maksev, samuti kui nende arvulist kongruentsipuudumist eitav reegel. Jääb küsida, kas oli Hermanni kongruentsiõpetus keeleliselt nii kindlasti põhjendatud või põhjeneb meie XX sajandi kirjakeel Hermanni kongruentsiõpetusel? Arvestades Hermanni grammatika kui esimese eestikeelse, eestlase kirjutatud grammatika suurt menu omal ajal, võib küll julgesti oletada viimast.

Peaaegu kõigis XX sajandi eesti keele grammatikais on kongruentsiküsimus pidanud leppima vaeslapse osaga. Võibolla see tuleb sellest, et meie XX sajandi grammatikad kõik tahavad olla eeskätt kooligrammatikad ja oma normeerimistungi kimbus ei suhtu asjasse küllalt vahetult. Ühes aga on nad kõik (peale ühe erandi) ühel nõul, et korralikus keeles peab kongrueerima võimalikult põhjalikult. Seda nõuet on teatava määrani taga õhutanud ka keele-

[33] K. A. Hermann, Eesti keele Grammatik, Tartus 1884, lk. 85.
[34] Sealsam., lk. 86.
[35] H. Einer, Lühikene Eesti keele õpetus rahvakoolidele, Tartus 1885, lk. 25.

uuendus, tarvitades uuesti-elustatud essiiviski aina kongrueeritud vorme. Nii on siis juhtunud, et mitmed XX sajandi grammatikud kongruentsiküsimuse erapooletus analüüsis pole jõudnud Hermannigi keelepärasus-astmeni.

Jõgever'i grammatikas leidub kongruentsi kohta järgmist[36]:

„Omadus-, ase- ja arvsõna seisavad sellessamas arvus ja muutes kui asjasõna, millega nad ühendatud on, ainult kaasa- ja ilmaütlevas ja olevas jääb omadussõnaline täiendus omastavasse muutesse."

On märgitud kongruentsi puudumine komitatiivis, karitiivis, essiivis, „unustatud" on (Hermanni ja Einerga võrreldes) terminatiiv.

Põld oma sõnaõpetuses annab järgmise juhise[37]:

„Kui omadussõna ja asisõna ühes käänatakse, on omadussõnal kõigis käänetes ka lõpud, peale ilmaütleva, kaasütleva ja rajava, mis jäävad omastava kujusse."

On lubatud kongruentsi puudumine komitatiivis, karitiivis, terminatiivis, mittelubatavaks tunnistatud essiivis.

Hoopis keelevastase reegli annab aga Põld oma lauseõpetuses[38]:

„Kõik käänetavad omadussõnalised lisandused (eranditeks on tegusõna -mata, -nud ja -tud muude) ühilduvad täiendatava sõnaga arvus ja käändes."

Ei enam poolt sõnagi komitatiivist, terminatiivist, karitiivist; rääkimata muidugi essiivist, allatiivist, illatiivist! Kuidas küll Põld, kes muidu oma lauseõpetuses vahel on teinud üsna häidki tähelepanekuid, siin nõnda mättasse on löönud?! Ega ole vist muud seletust, kui too ennatu normeerimistung, mis mahti ei anna küsimusesolevate nähtuste erapooletuks kogumiseks ja korraldamiseks.

Märksa ettevaatlikum oma uuenduslikus grammatikas on Loorits[39]:

„**Adjektiivatribuudi** puhul tähtsaim on rõhutada ta kongrueerumist pääsõnaga, s. t. adjektiiv esineb samas käändes ja arvus, millises pääsõnaline substantiivgi, siis mitte *suure mehele,* vaid *suurele mehele,* vrdl. *parema tantsijale* (s. t. kes tantsib paremat) — *paremale tantsijale* (= kes tantsib paremini). Ainult alati kaasa- ja ilmaytleva, yldiselt ka rajava ja oleva (**-ga, -ta, -ni, -na**) adjektiivne täiendus esineb omastavas, kuid siiski samas arvus, millises substantiivgi: *suure mehega, suure meheta, suure meheni, suure mehena,* kuid mitte *tyhja kätega,* vaid *tyhjade kätega,* mitte *ilusa silmega,* vaid *ilusate silmega* jne. On pääsõnaks rajav või eriti olev kääne, siis võib ja on otse vaja tarvitada adjektiivi ka vastavas

[36] J. Jõgever, Eesti keele grammatika III, Tartus 1920, lk. 72.
[37] H. Põld, Eesti keeleõpetus I[2], Tallinnas 1920, lk. 75.
[38] H. Põld, Eesti keeleõpetus II, Lauseõpetus, Tallinnas 1922, lk. 46.
[39] Oskar Loorits, Eesti keele grammatika, Tartu MCMXXIII, lk. 151.

käändes, kui nõuab seda mõte selgus, või kui adjektiivi ja substantiivi vahel on veel teisi täiendusi. Vrdl. see mees on tunt meie *parima* kirjanduse arvustajana (millise kirjanduse?) — ta on tunt meie *parimana* kirjanduse arvustajana (milline arvustaja?); Noor-Eesti *esteetilise* nähtusena (= N.-E. als Erscheinung des Ästhetischen) — N.-E. *esteetilisena* nähtusena (= als ästhetische Erscheinung) etc."

Deklareerides kõigepealt kongruentsi tähtsust ja eitades kongruentsi puudumise võimalust allatiivis Loorits siiski lubab tarvitada ilma kongruentsita komitatiivi, karitiivi, terminatiivi ja essiivi, kuigi kahte viimast ainult tingimisi.

Kettunen'i seletus eesti keele kongruentsisuhetest on järgmine[40]:

„.... Nagu näidetest juba selgunud, muganeb adjektiiv-attribuut nii käände kui arvu suhtes oma pääsõna järele (....). Tuleb ometi järgmised piiramised tähele panna: a) Komitatiivis (kaasaütlevas), terminatiivis (rajavas), abessiivis (ilmaütlevas) ja harilikult ka essiivis (olevas) esineb adjektiiv-attribuut genetiivi kujul. Näit. ***suure** vaevaga* (mitte ***suurega** vaevaga*!).... jne."

Kongruentsi võimaliku puudumise kohta loendamata kaasustes antakse normatiivselt eitav seisukoht[41]:

„.... rahvaomases ja lohakas kirjanduslikuski stiilis võib iga adjektiivattribuut muutumatult genetiivseks jääda.... Vanemas kirjanduses ja rahvamurdeiski võime leida peaaegu missuguse adjektiivattribuudi tahes muutumatult genetiiv-kujulisena.... Muidugi ei ole niisugune attribuudi tarvitamine hoolsamas keeles hääkskiidetav."

Midagi oluliselt uut ja edasiviivat eesti kongruentsisüntaksile Looritsa ja Kettuneni grammatikad siiski ei too. Küll peab seda aga arvama Leetberg'i lauseõpetusest. See on ainuke grammatika uuemal ajal, kus kõrvalekaldumistesse kongruentsist suhtutakse ilma normatiivsete ambitsioonideta. Leetbergi kongruentsiõpetus on järgmine[42]:

„Omadussõnalise atribuudi juures on tähtis n. n. kongruentsi küsimus, s. t. küsimus, kui pikalt omadussõna nimesõna ees deklineeritav on. Siin saame ühearvu kohta järgmised säädused:

1. Kaasused, mis sõna mitte terve silbi võrra pikemaks ei tee, on kongruentsiga: *targal koeral, targast koerast, seda musta metsa, sinna musta metsa, igavese* (nii!) *elusse, uude majasse, suurde külasse* jne.
2. Kolm kaasust, mis sõna terve silbi võrra pikemaks teevad, nimelt ga-, ta- ja ni- kaasus, on ikka ilma kongruentsita; omadussõna on genetiivis: *armsa vennaga, ilma suure vaevata, kunni tähtsa päevani.* Aga siiski ka: *pooleni ööni.*
3. Poolteist kaasust, mis sõna ka silbi võrra küll pikemaks teevad, nimelt allatiiv (le-kord) ja illatiiv pärastine, on kindluseta: rahvakeel tarvitab neid, nagu eelmisigi, ilma kongruentsita: *vana majasse, hea inimesele, ilusa kirikule,* aga kirjakeel nõuab kongruentsi, mida aga kirjamehed siiski järjekindlalt tarvitada ei tihka."

---

[40] Lauri Kettunen, Lauseliikmed eesti keeles, Tartus 1924, lk. 69+99.

[41] L. Kettunen, m. t., lk. 69, 71.

[42] K. Leetberg, Eesti lauseõpetus keskkoolidele, Rakvere 1925, lk. 25 jj.

Seadustikus torkab kõigepealt silma essiivi puudumine. See aga seletub autori eriliste seisukohtadega selle kaasuse suhtes — Leetberg essiivi kui elavat kaasust üldse ei tunnusta. Muidu ta reastaks selle loomulikult teise punkti alla — komitatiivi, karitiivi ja terminatiivi kõrvale.

Oluline Leetbergi kongruentsiõpetuses on see, et on tabatud alus, mille põhjal kaasused kahte rühma jagunevad kongruentsi seisukohalt: kongruentsisõbralikud kaasused, mille morfoloogilised kaasustunnused sõna silbiarvu ei suurenda, ja kongruentsivaenulised, mille tunnused sõnale uue silbi otsa riputavad. Kuigi piirid ei ole absoluutsed ja kõrvalekaldumisi esineb mõlemas rühmas, ometi on vahe küllalt sügav ja otsustav.

Arvulise kongruentsi alal esitab Leetberg oletuse, et atribuudi singulaarne kuju pluraalse peasõna puhul pole mitte tõeline singular, vaid singulari kujusse redutseerunud pluural. See (ka juba Krohnil esinenud) seletus on küll vaevalt paikapidav.

Muuk ja Tedre oma praegu normatiivseks kuulutatud lauseõpetuses ei erine kongruentsi käsitluses oluliselt Hermanni traditsioonist. Nagu Hermann, nii nõuavad nemadki arvulist kongruentsi alati, kaasuselist kongruentsi kõigis kaasustes peale essiivi, komitatiivi, karitiivi ja terminatiivi[43]:

„Omadussõnaline täiend ühildub käändes ningarvus oma põhisõnaga, välja arvatud *nud-*, *tud*-kesksõna, mis täiendina jääb muutumatult ains. nimetavasse käändesse.

Olevas, kaasa- ning ilmaütlevas ja rajavas käändes ühildub täiend põhisõnaga ainult osaliselt: ta on küll samas arvus kui põhisõna, kuid esineb seejuures muutumatult omastavas käändes.

Märkus 1. Olevas käändes esinev täiend võib siiski ka käändes ühilduda oma põhisõnaga, kui seda nõuab mõtteselgus, näit. ***kehvana*** *mõisamoonaka pojana suutis Rein vaid vaevaliselt elust läbi lüüa* (vrd.: kehva mõisamoonaka pojana...., kus sõna *kehva* on laiendiks sõnale *mõisamoonaka*)."

Nagu Loorits, nii tunnustavad ka Muuk ja Tedre essiivi kongruentsitust ainult teatavate reservatsioonidega. Neist reservatsioonidest tuleb kõnet alamal.

III

ADJEKTIIV-ATRIBUUDI KONGRUENTSIST MASING'UL NING JANNSEN'IL.

Siin algava kongruentsivaatluse lähtekohaks on praegune eesti kirjakeel, mis adjektiiv-atribuudi deklineerimisel koos peasõnaga nõuab numeraalset kongruentsi kõigis kaasustes

[43] Elmar Muuk ja Mihkel Tedre, Lühike eesti keeleõpetus II. Tuletus- ja lauseõpetus[2], Tartus 1931, lk. 81 jj.

ilma erandita, kaasuselist kongruentsi kõigis kaasustes peale komitatiivi, terminatiivi, karitiivi ning essiivi[44].

Kirjakeelest erinevate näidete registreerimine ei ole täiesti tühjendav; eriti samad adjektiivi ja substantiivi kombinatsioonid on sageli esitatud ühekordselt, kuigi neid autoreil võib leiduda rohkem. Sellepärast ei või järgnevaid ridu võtta mitte statistiliselt täiesti laitmatu materjalina, vaid pigemini tüüpilisemate ja karakteersemate näidete koguna.

A. Adjektiiv-atribuudi kongruents singulaarse printsipaaliga.

a. Arvuline kongruents.

Praegusest kirjakeelest erinevalt esineb mõnede kogunimede atribuut Masing'ul ning Jannsen'il pluraalses kujus:

Masing: keigist kiwwi suggust (**PVL** 55) kõik täied naesterahwas (**LTS** 163) nored nägguśad naesterahwas (**MNL** 402).

Jannsen: ranna äärśed rahwas (**LÕK** 6) noorte rahwa eneste kaup (**PKJ** 65) kedrajad naesterahwas (**ST VII** 53) astuśid nored rahwas altari ette (**ST VII** 139).

Neis näidetes on printsipaali tähendusel atribuudi peale suurem mõju olnud kui tema vormil. Printsipaali tähendussisu on atribuudi formaalse juhtimise võtnud enda kätte. Ent seda tähenduse mõju on võimata oletada järgmistes näidetes:

Masing: kõrgemate kaljo otśas (**PVL** 34) kõige kindlamate maja alluśid (**MNL** 219).

Neis näidetes on sündinud nähtavasti mingi kontaminatsioon või midagi selle sarnast. Atribuut on juhtiva rolli

---

[44] Sellest olukorrast erinevate näidete registreerimiseks on läbi vaadatud kummaltki autorilt neli raamatut, ja nimelt järgmised:

O. W. Masing: 1) Ehstniśche Originalblätter für Deutśche. Herausgegeben von Otto Wilhelm Maśing 1. Heft. Dorpat, 1816. . lüh. **EOB**

2) Lihwlandi-ma Tallorahwa Seädus. Esśimenne jaggu [lk. 1—20]. Tõine jaggu [lk. 21—58]. Kolmas jaggu [lk. 59—192]. Tarto-Liñnas, 1820. . . . . lüh. **LTS**

3) Marahwa Näddala-Leht. 1821. No 1—52. . . . . lüh. **MNL**

4) Pühhapäwa Wahhe-luggemisśed mis Otto Willem Maśing kirjutand ja wäljaandnud. Esśimenne jaggu. Tartus 1818 . . lüh. **PVL**

J. W. Jannsen: 1) Kolmas Sannumetoja aastal 1850. Ehk: Uut ja wanna Ma-rahwa rõmuks ja õppetusśeks. *Johann Jannsen.* Pernus 1850. . . . . lüh. **ST III**

2) Laupäwa-õhtune Küllalinne mis Johann Jannśen wäljaannud. Esśimenne õhto. Pernus 1853. . . . . lüh. **LÕK**

3) Püśśipappa esśimesśed Külla-Juttud külla rahwale, mis Johann Jannśen wäljaannud. Esśimenne õhto. Tarto linnas 1854. lüh. **PKJ**

4) Seitsmes Sannumetoja aastal 1860. Ehk: Uut ja wanna Ma-rahwa rõmuks ja õppetusśeks. *Johann Jannsen.* Tarto liñnas 1860 . . . . . lüh. **ST VII**

enda kätte haaranud ja peasõnalt pluurali tunnused lihtsalt rekvireerinud. Näidete erandlikkuse tõttu pole mõtet neil pikemalt peatuda.

Maha arvatud mainitud kõrvalekaldumised, on adjektiiv-atribuudi arvuline kongruents singulaarse printsipaaliga järjekindel.

b. Kaasuseline kongruents.

1. Partitiiv.

Masing: muid tekäija rahwaſt (**MNL** 10) kolm ſuppleja meeſt (**MNL** 27) kolm tenija innimeſt (**MNL** 67) heateggija rahwaſt (**MNL** 310).

Kongruentsi puudumine esineb ainult *ja*-liitelistes tegijasõnades. Nähtavasti on see liik atribuute Masingu keeletundes olnud oma printsipaaliga nii tihedas kontaktis, et on tundunud liitsõna osana. Või on siin tegemist Kirde-Eesti murdejoonega (*t*-tu partitiiv)?

2. Illatiiv.

Illatiivis on mõningais sõnatüüpides raske otsustada, kas on tegemist lühikese, tugevaastmelise illatiivi või genitiivi kujuga, näit.:

Masing: ſeſugguſe jõkke, jerwe ehk tiki (**PVL** 158).
Jannsen: woora paika (**PKJ** 33) teiſe küllaſſe (**PKJ** 40).

Kuid leidub siiski ka küllalt näiteid, kus kongruentsi puudumises ei saa olla kahtlust:

Masing: keige mailmaſſe (**EOB** 9) niſuggusſe kolleda paika (**PVL** 21) üllema kohtuſſe (**LTS** 66) ſurema kohtu (**LTS** 66) kõigelähhema kihhelkonnakohtu (**LTS** 170) külgehakkawa ſojatõbbeſſe (**MNL** 171) lähhema majaſſe (**MNL** 190) wanna rõugeſſe (**MNL** 231).

3. Inessiiv.

Kongruentsi puudumist ainsuse inessiivis tuleb arvata haruldaseks. Esineb ta mõnikord mõne adjektiivse pronoomeni korral:

Masing: mu kohtus (**LTS** 63), **Jannsen**: igga näddalas (**ST VII** 44).

4. Elatiiv.

Sama haruldane kui inessiivis on kaasuselise kongruentsi puudumine ka elatiivis.

Masing: niſuggufe rahwaſt (**MNL** 336), ent haril.: õnnetumaſt noreſt mehheſt (**MNL** 413) jne.
Jannsen: önſa wannematteſt (**ST VII** 110), ent haril.: niſuggufeſt innetumaſt lomaſt (**ST VII** 37) jne.

5. Allatiiv.

Sootuks teise pildi saame aga kongruentsiesindusest allatiivis. Domineerivad selgesti kongruentsita vormid.

Masing: EOB — oige tele (9) ſelle auſa ja töteggija rahwale (13) keige mailmale (15);
PVL — pimmeda rahwale (47) ſelle hea ſeemnele (47) wanna innimesſele (96) mu male (125);
LTS— holetuma perremehhele (16) ühhe ehk tõiſe kohtokäijale (67) alama kohtule (70) ſelle ammetile (105) igga lapſele (106) ühe tõiſele (114) ühhe ehk tõiſe lapſele (117) kauge wõerale male (127) ärraminnija ehk ärralastawa orjale (129) misſugguſe lapſele (136) awwaliko horamisſele (180);
MNL — keige Europa male (29) tekäija rahwale (96) ühhe tohtrile (110) ühhe ainſale (123) kõige maakonnale (235) ei wähhema lapſele (239) tulliſe wihhale (243) ſelle lupainamiſele (281) ühhe hea tüttarlapſele (285) waeſe lapſele (291) omma hea naeſele (293) hea innimeſele (294) jannu kannatawa hingele (335) wanna sõbrale (388) parema põlwele (403) kuſaja mõttele (412).

Nagu näidetest nähtub, on kaasuselise kongruentsi puudumine allatiivis Masingu keeles õige harilik. Siiski leidub ka kongrueeritud vorme, kuigi need on tunduvas vähemuses.

Masing: PVL — iggale male (11) kaugele male (69) wõerale male (73);
LTS — tõiſele mehhele (103) norele innimesſele (107) mitmele perremehhele (125);
MNL — waeſele lapſele (292) mitmele talloinnimeſele (370) tühjale male (412).

Jannseni keeles on kongruentsi puudumine allatiivis otse seaduseks.

Jannsen: ST III — haige emmale (1) ſelle innimesſele (31) igga lapſele (56) ſelle mehhele (72) ühhe lomale (83) ſure Jummalale (149) temma enneſele (153) ühhe kaupmehhele (157) omma armſa abbikaſale (170) kehwa wennale (171) ühhe waeſele (185) keige küllale (216) Temma ſure nimmele (223) taewaſe Jsſale (234);
LÕK — wõõra jummalale (6) rummala rahwale (13) rahhotuma süddamele (16) keige rahwale (18) ühhe ilmſi kurjateggijale (23) ellawa jummalale (25) waeſe lomale (37) ſelle Tallele (39) kolmaino Jummalale (39) igga mehhele (50) ſelle koggodusſele (59) igga innimesſele (71) ſeeſtpiddiſe innimesſele (74);
PKJ — keige küllarahwale (6) kellegi waeſele (9) mitme nore mehhele (10) armſa Abramile (15) nore innimesſele (21) waeſe wennatütrele (30) keige perrele (62) ſure Jummalale (73) waeſe õppetajale (116);
ST VII — waeſe kõrtsmikkule (23) igga waeſele (38) ühhe kuiwatand tubbaka karwa hobbuſe parisnikule (39) ühhe waeſele (43) wagga ristiinnimesſele (45) armſa emmale (70) omma wanna emmale (71) nore parile (94) omma aino lapſele (100) mõnne tüttarlapſele (124) kergemeelſe poiale (125) niſugguſe mehhele (140).

6. Adessiiv.

Masing: targa rahwal (EOB 29) igga kohtumehhel (LTS 48) tenija innimesſel (LTS 124) hea rahwal (MNL 31) tõiſel tenija tüdrukul (MNL 106) kõigel hea rahwal (MNL 201) igga pühhapäwal (MNL 261) igga rahwal (MNL 349).

Näited on vähesed ja kesised. „tenija innimesſel" ja „tenija tüdrukul" tuleb pealegi arvata liitsõnadeks, mille esimene osa üldse ei deklineeru (vrd. partitiivi, käesolev töö, lk. 22). Ülekaal tundub olevat kongrueeritud vormidel.

Masing: ommal kohhal (**EOB** 6) norel innimesſel (**EOB** 12) ellawal hingel (**PVL** 3) tõiſel Jürripäwal (**LTS** 4) priiks lastawal perremehhel (**LTS** 12) iggal innimesſel (**LTS** 112) ühhel nõukal perremehhel (**MNL** 181) pallawal ſuiſel ajal (**MNL** 300) iggal aastal (**MNL** 365) ſeälatſel ümberkaudſel maal (**MNL** 374) jne.

Palju enam kui Masingul esineb kaasuselise kongruentsi puudumist adessiivis Jannsenil:

Jannsen: **ST III** — woora innimesſel (27) nore herral (52) „nore koeral on terraw hammas" (54) igga mehhel (60) monne perremehhel (67) igga innimesſel (145) önſa wannaiſſal (210) kerjaja ſandil (228) armſa föbral (241) laiſa innimesſel (260) tõſſiſe ristiinnimesſel (269) nore mehhel (274); **LÕK** — waeſe ristirahwal (45) armſa õppetajal (58) mitme koggodusſel (59) wanna koolmeiſtril (67); **PKJ** — wanna innimesſel (7) wanna iſſa Andresſel (10) mitme tüdrukul (10) igga naesterahwal ja igga koeral (11) wanna „kanil" (14) igga teenril (21) waeſe Ewal (23) öige innimesſel (27) nore poiſil (41) igga poſthobboſel (48) monne wanna innimesſel (92) minno weikeſſe poial (118); **ST VII** — ühhe Korwi perremehhel (2) monne wannal (18) jouka perreisſal (19) igga pahha asjal (27) ühhe ainſa kelmil (36) waeſe emmal (62) ſure mehhel (105) tulemeelſe Joſepil (133).

Ei ole Jannsenil puudust ka kongrueeritud vormidest:

Jannsen: **PKJ** — ühhel päwal (8) ommal wiſil (14) iggal innimesſel (15) iggal heal innimesſel (18) ſul wannal innimesſel (29) teiſel laupäwal (39) iggal uel aastal (72); **ST VII** — õnſal isſal (20) iggal mehhel (27) waeſel Jakobil (27) iggal linnul (60) ühhel niſugguſel hirmſal õhtul (112).

Kummatagi tunduvad kongruentsita vormid enamuses olevat. Nii seisavad adessiivis vastamisi Masingu ja Jannseni tendentsid — esimene eelistab kongrueeritud vorme, teine kongrueerimatuid. Võimalik on, et Jannseni kongruentsivaenlikkus selles kaasuses end laseb kuidagi ühendusse seada tema päritoluga nende Lääne-Eesti murdealade lähedusest, kus adessiivi ja allatiivi kujud on väliselt ühte langenud. (Vrd. selle kohta lähemalt käesoleva töö murdepeatükki, lk. 34—36 ja 44.)

Nominatiivis, genitiivis, essiivis (kui see neil üldse esineb), translatiivis, karitiivis, terminatiivis ja komitatiivis pole Masingul ning Jannsenil adjektiiv-atribuudi kaasuselises kongrueerimises singulaarse peasõnaga kõrvalekaldumisi praegusest kirjakeelest.

B. Adjektiiv-atribuudi kongruents pluraalse printsipaaliga.

Ülevaatlikkuse mõttes on pluuralis kasulik vaadelda arvulist ja kaasuselist kongruentsi üheskoos iga kaasuse juures.

1. Nominatiiv.

Nominatiivis on üksikuid väiksemaid kõrvalekaldumisi praegusest olukorrast nii ühes kui teises suunas. Jannsenil tru ſõbrad (**STVII** 90), ent Masingul sellevastu liigse kongruentsiga: teadmatad innimesſed (**MNL** 29) jm.

2. Genitiiv.

Üks oma kongruentsisuhete poolest huvitavamaid kaasusi on mitmuse genitiiv. Masing ise annab tema kohta järgmised reeglid[45]:

„Sure meste. Eine Eigenthümlichkeit der ehſtniſchen Sprache iſts, daß das Adjectiv allemal im Genetiv des Singulars ſtehet, wenn das dazu gehörige Subſtantiv ſelbſt ein Genetiv des Plurals iſt. Es iſt alſo ganz unrichtig, wenn man ſchreibt: körgede, auſade oder tarkade meste, ſondern es muß heißen: körge, auſa, targa meste.

Von dieſer allgemeinen Regel machen piſſikenne, waene und vielleicht auch wohl wallato, eine Ausnahme: piſſikeste, waeste laste ja waeste innimeste pole peab arm langema, man muß ſich kleiner Kinder, der Waiſen und Armen erbarmen. Iſt waene aber ein Bedaurungswort, dann fügt ſich die Declination wieder in die oben angegebene allgemeine Regel. Von keik iſt es gleich gültig, ob man keikide oder keige ſagen will.

Es finden ſich aber mehrere Adjective, die, wo wir im Deutſchen im partitivo ſprechen, ganz in der gewöhnlichen Declinationsform bleiben, aber aus derſelben wieder herausfallen, ſobald ein pron. vor ihnen zu ſtehen kommt, z. B. ridlejate koerte läbbi ſain iſſi tüllisſe, und niſugguste ridleja koerte läbbi ſain iſſi tüllisſe."

Masingu tegelik keelepruuk selgub järgnevaist näidetest, kus ilma kongruentsita vormid on rõhuvas enamuses.

Masing: **EOB** — ſure meste (9) ue ſannumite (14) mönne innimeste (17) illuſa juttokeste (27);
PVL — ühhe esſiwannemitte (1) nähtawa lomade (44) kalli kiwwide (54) märatuma kihwade (91) ſeälatſe kunningate (141) allama Jummalate (144) keige ellajate (155);
LTS — möllema poolte (79) lähhema ſuggulaeste (81) lähhema kihhelkondade (89) lihhaſe wennakste ja öekste (115) öppetatawa laste (149) jõutuma wannemite (149) niſugguſe ehhitamiste (158) hullo koerte (173) külgehakkawa taudide (173);
MNL — laia ulitſate (46) ſoja willaste tekkide (53) ſure lojuste (87) rummalama toapoiste (143) ſoja linnade (179) halbi innimeste (232) nore tohtrite (279) lihhaſe

[45] O. W. Maſing, Ehſtniſche Originalblätter für Deutſche, Dorpat 1816, lk. 47 jj.

laste (284) ſure maite (289) willetſa usſowennakste (356) auſa mõiſawannemate (378).

Kongrueeritud vormidest on silma puutunud järgmised:

Masing: LTS — niſugguste eeſtkoſtjate (108) niſugguste laste (149) ſeſugguste asjade (156) tõiste kohtude (184);
MNL — pühhade kujude (12) nendeſinnatste tähtede (60) tõiste peäletükkijate (239).

Neist vähestest näidetest paistab üks tähelepandav joon: välja arvatud „pühhade", ei too üheski teises kongrueeritud adjektiivis mitmuse tunnus sõnale uut silpi juurde. Kas polegi viimaks lugu nõnda, et mitmuse genitiivis adjektiiv kongrueerub oma peasõnaga neis sõnatüüpides, kus tal võimalik on jääda endise silbiarvu juurde, kuna teistes tüüpides, kus mitmuse tunnus uue silbi lisaks tooks, kongruents hüljatakse ühes oma lisasilbiga. Esitatud 31-st kongrueerimata näitest kuulub esimesse tüüpi kõigest 9 näidet, teise 21. Üks näide on väga õpetlikult kahepaikne: **„ſoja willaste tekkide"**. Vastuoksa vanemate grammatikute reeglile, mille järgi kahe paralleelse adjektiivi korral neist kongrueerub esimene, siin on kongruentsiga teine adjektiiv, mille silbiarvu kongruents ei tõsta.

Ka Jannsenil on kongruentsita mitmuse genitiivist näiteid rikkalikult:

Jannsen: ST III — pitka pude (2) keige laste (13) Jummalakartlikko koolmeiſtride (16) hea innimeste (40) oma tullewatſe allamate (42) omma armſa ellokombede (58) nende kolleda ſeinde (68) Jummala kartlikko wannematte (80) ülleanneto poiste (83) nende armſa innimeste (119) nende hea innimeste (135) kerjaja poiste (158) keige innimeste kuuldes (167) moiſtlikko innimeste (202) wanna memmede (207) moiſtlikko innimeste (210) omma armſa wannematte (227) ſure waenlaste (240);
LÕK — kurja himmode (5) niſugguſe jummalatte (5) ſelleaegſe pagganatte (8) kurja teggude (9) targema pagganatte (10) niſugguſe tarkade (13) weel ſurema kakſipiddi mõtlemiste (15) tühja asjade (16) keige lomade ſeaſt (16) walluſa waewamiste (17) moiſtlikko kiſkja metsellajatte (18) pimmeda pagganatte (31) kõrge mäggede otſas (45) ilmalikko asjade (51) keige ramatude (64) keige metſaliſte (68) keige mõldride (69);
PKJ — pahha ſeltſide (33) keige okkaste (58) teie armſa laste (66) auſa wannematte (69) wannema laste (79) hiilgawa tärnide (89) woõra laste (102) ſoia riette (105) omma wäetima laste (111) wanna naeste (111) wagga wannematte (117);
ST VII — õnſa wannematte (21) pühha asjade (27) mu lindude (73) keige lomede [sic!] (88) wagga wannematte (92) hea püsſide ja walwſa koerde (97) omma walwſa koerte (102) wähhema asjade (113) auſa meeste (114) eht rummala naeste wiis (117) keige külla neiude (125) waeſema innimeste (135).

Kongrueeritud juhud on tugevasti vähemuses:

Jannsen: ST III — Suurde palwette (18) mollematte leskede (26) waeste pöggenejatte (33) waeste meeste (45) keikide jodikutte (72) waeste laste (81) nutuste filmade (163) waeste innimeste (190) suurde mäggede (201);
LÕK — teiste pagganate (11) nifugguste fallalikkude (23) Suurde ähwardamiste (38) teiste möldride (70);
PKJ — unniste filmade (24) tössiste ristiinnimeste (37);
ST VII — noorte innimeste nalli (32) nifugguste küllaemmade (127).

Neis võib tähele panna sedasama asjaolu, mis Masingugi näidetes, et esinevad kongrueeritult just need adjektiivid, mille silbiarvu mitmuse tunnus ei suurenda. Jannsenil on see põhimõte läbi viidud veel märksa puhtamalt, nagu näitavad registreeritud näidetes esinevate sõnatüüpide arvsuhted. Kongrueeritud juhtudel on silbiarv püsinud 15 sõnas, suurenenud ainult 2 sõnas. Kongrueerimata adjektiivides jääks kongruentsi teostamise korral silbiarv püsima ainult 4 sõnas, suureneks 54 sõnas.

Nagu Masingul, nii leidub ka Jannsenil silbisäästmise reeglile kahepaikselt õpetlik paraadnäide: **„körge, mäggiste kohtade"** (ST III 251).

3. Partitiiv.

Kongruentsirikked partitiivis on haruldased.

Masing: kurja kõnnefid (LTS 74).
Jannsen: nifuggufid wahwa naifa (ST III 122) muid kurja tegguſid (LÕK 12) wagga lapfi (ST VII 40).

4. Inessiiv.

a) Kõrvalekaldumisi arvulisest kongruentsist:

Masing: pallawas tubbades (PVL 71) mitmes paigus (PVL 73) ommas klaashonetes (PVL 121) waimolikus ehk ilmalikus asjus (MNL 387).
Jannsen: nifuggufes asjus (PKJ 54) mitmes paikus (ST VII 74).

b) Kõrvalekaldumisi arvulisest ja kaasuselisest kongruentsist korraga:

Masing: keige külmema merredes (PVL 45) nende püha ramatutes (PVL 147).
Jannsen: teiste mailma jaggudes (LÕK 29).

5. Elatiiv.

a) Kõrvalekaldumisi arvulisest kongruentsist:

Masing: fureſt teggudeſt (PVL III) hulluſt koerteſt (MNL 346) wannaſt kirjadeſt (MNL 375).

Jannsen: märjaſt ſilmiſt (**ST III** 229) pahhaſt naesteſt (**PKJ** 49) innimeste kurjaſt teggudeſt (**PKJ** 120).

b) Kõrvalekaldumisi arvulisest ja kaasuselisest kongruentsist korraga:

Jannsen: tühja asjadeſt (**LÕK** 14) muiſt pahha asjuſt (**ST VII** 6) rikka perretüttardeſt (**ST VII** 133).

6. Allatiiv.

a) Kõrvalekaldumisi arvulisest kongruentsist:

Masing: wõerale maile (**MNL** 42).

b) Kõrvalekaldumisi arvulisest ja kaasuselisest kongruentsist korraga:

Masing: **LTS** — kõige kohtudele (186) ;
MNL — wanna tutwadele (13) waeſe lastele (291) mitme Saksama makondadele (336) lahja hobbostele (352).

Jannsen: **ST III** — hea innimestele (13) mitme emmadele (108) armſa sõbradele (178) armſa wannemattele (232);
LÕK — wäljaspoolſe, ilmalikko innimestele (26) armſa luggejattele (31) keige nendele (69);
PKJ — hea inimistele (74) nõdra lastele (99) laiſa tüdrukuile (106) omma lihhaſe lastele (113);
ST VII — wannema innimestele (26) pahha lastele (41).

c) Kõrvalekaldumisi kaasuselisest kongruentsist:

Masing: **LTS** — waeste lastele (107);
MNL — ſeſugguste õppetajatele (44) tõiste teenritele (65) isſaste koertele (347).

Jannsen: **ST III** — waeste wannemattele (186) teiste külla lastele (220) nende innimestele (221) waeste pärrisorjadele (237) mude meestele (256);
LÕK — waeste misſionäridele (40);
PKJ — waeste lastele (112).

Ka allatiivis võib märgata sedasama tendentsi mis genitiiviski. Arvuliselt kongrueeritutena esinevad niisugused sõnatüübid, mille silbiarvu kongruents ei suurenda (10 juhtu 1 vastu), kongrueerimata jäetakse adjektiivid, mis arvulisse kongruentsi seatuina pikeneksid terve silbi võrra (17 juhtu 2 vastu). Kaasuseline kongruents on allatiivis pluraalse peasõna korral samuti tunduvas vähemuses nagu singulaarsegi peasõna korral.

7. Adessiiv.

a) Kõrvalekaldumisi arvulisest kongruentsist:

Masing: wõeral mail (**PVL** 120) ſurel pühhil (**LTS** 161).

b) Kõrvalekaldumisi arvulisest ja kaasuselisest kongruentsist korraga:

Jannsen: **ST III** — wanna naestel (63) teiste rikkastel (67) keige nende kassi worstidel (113) ilmalikko innimestel (236); **ST VII** — wagga innimestel (39).

c) Kõrvalekaldumisi kaasuselisest kongruentsist:

Jannsen: **LÕK** — mitme saa millioni innimestel (28) nende waeste innimestel (29).

8. Ablatiiv.

Kõrvalekaldumine arvulisest kongruentsist:

Masing — wõeralt mailt (**MNL** 49).

Kõigis kohakäänetes esinevad eeltoodud kongruentsita vormidega võidu kongrueeritud vormid, kus adjektiiv on enamasti *i*-pluuralis, harva ka *de*-pluuralis.

9. Komitatiiv.

Komitatiivi puhul tuleb küsitavaks ainult arvuline kongruents. Selle esindus on, nagu oodata, samasugune kui genitiivis.

Masing: **EOB** — omma targema allamatega (19);
PVL — weike sanidega (27) kurja-hammastega ussid (115) teiste allama waimudega (144);
LTS — ue palkidega (15) wähhema mõisa maitega (23) nu tarwitatawa kirjadega (67) tähhendawa märkidega (79);
MNL — sure koormatega (46) soja linnase rättikutega (53) Soja rättikutega (179) soja willase rättikute ehk harjaga (191) koormakandja kammelitega (238) werrise silmadega (167 pro 267) kõige oma honetega (303).

Jannsen: **ST III** — nuttusse silmega (27) omma sure ja weikesse lastega (27) märja silmadega (40) ausa rietega (47) wiimse sannadega (71) kurja sannadega (81) musta mokkadega (88) kurja innimestega (146) pinikesse rietega (173) sure kirwestega (219) keige omma üllemattega (242) hea sannadega (243) omma pitka riettega (259);
LÕK — keigesugguse ohwride ja andidega (6) tühhise himmudega (75);
PKJ — palja hammaste ja sättendawa silmadega (55) omma kuiwa silmapisarattega (55) märja silmadega (77) lahke sannadega (89) kerge riettega (105) kurja sannadega solatud (107);
ST VII — wagga sannadega (37) walge wõdega (116) maggusa sannadega (119).

Muidugi ei puudu ka kongrueeritud adjektiiviga näited:

Masing: sesugguste asjadega (**LTS** 55) püsside ja sesugguste asjadega (**MNL** 277);

Jannsen: **ST III** — nende wimaste sannadega (37) werriste silmadega (69) suurde silmadega (72) nisugguste juttudega (228) sinniste silmadega (259);

LÕK — väljaspiddiste käsfo teggudega (25) esfimeste wannemattega (51);
PVL — nifugguste häbbematta fannadega (11).

Kõik kongrueeritud adjektiivid on silbiarvus püsinud. Kongrueerimata adjektiividest jääks kongruentsi läbiviimisel endise silbiarvu juurde 12, ühe silbi võrra pikeneks 32 sõna.

Vaatlemata jäänud kaasuste tarvitus läbivaadatud teostes pole kongruentsi suhtes erinenud praegusest olukorrast. Võimalik, et essiiv neis üldse ei esine.

Kokkuvõtteks.

Kõigist esitatud erijoontest ja kõrvalekaldumistest tüdinud, võtkem nüüd uuesti küsida: ons kongruentsinappus vanemas kirjakeeles täiesti kaootiline või saab temas avastada mõningaid määravaid printsiipe? Millist metsa võime näha kõrvalekaldumiste ja erijoonte puude taga?

Adjektiiv-atribuudi kongrueerimises singulaarse printsipaaliga maksab Masingul ja Jannsenil üldjoontes Leetbergi kaasuselise kongruentsi reegel:

Kongruentsi puudumine on harilikum neis **kaasustes**, mille morfeemid sõna terve silbi võrra pikendavad: illatiivis *sse*-lises, allatiivis, terminatiivis, karitiivis, komitatiivis, essiivis (kokku $5^1/_2$).

Kongruents on harilikum neis **kaasustes**, mille morfeemid sõna silbiarvu ei suurenda: nominatiivis, genitiivis, partitiivis, tüvepärases illatiivis, inessiivis, elatiivis, adessiivis, ablatiivis, translatiivis (kokku $8^1/_2$).

Kõrvalekaldumisi esineb peaasjalikult kohakäänetes, kõige suuremal arvul adessiivis.

Adjektiiv-atribuudi kongrueerimises pluraalse printsipaaliga maksab kaasuselise kongruentsi suhtes sama mis singulaarsegi printsipaaliga. Numeraalse kongruentsi suhtes nihkub determineeriv moment osalt uuele pinnale.

Kongruentsi puudumine on harilikum neis **sõnatüüpides**, kus kongruentsitunnus sõna terve silbi võrra pikendaks.

Kongruents on harilikum neis **sõnatüüpides**, kus kongruentsitunnus sõna silbiarvu ei suurenda.

Olukord on pisut keeruline selle tõttu, et kongruentsi- resp. pluuralitunnuseid on kaks. Kõige puhtamalt ongi reegel läbi viidud neil juhtudel, kus võimalik on ainult *de-*

mitmus (mitmuse genitiiv ja otseselt temast tuletatud kaasused). Ent õigupoolest ei kõiguta ka *i*-mitmus seda reeglit sugugi; tema neis sõnatüüpides, kus teda võimalik moodustada, sõna silbiarvu ei suurenda ja allub vabalt reegli teisele osale. Kahe pluuralitunnuse tõttu kannatab ainult kogu materjali ülevaatlikkus, sisulisi vastuolusid aga sellest ei sigi.

Arvulise kongruentsi reegli saavutamisele on omal ajal ligidal olnud Ahrens, Krohn ja Wiedemann, kui nad toonitavad selle sõltuvust deklinatsiooniliikidest. Kummatagi nad ei tabanud alust, mispärast üks deklinatsiooniliik on kongruentsisõbralisem teisest, ning pidid piirduma palja fakti konstateerimisega.

Niihästi kaasuselise kui arvulise kongruentsi reeglid põhjenevad ühel ja selsamal **silbiökonoomia printsiibil.** Miks printsiip just praktilismehaaniline on, see saab õiges ulatuses mõistetavaks, kui meelde tuletada, et kongruents oma olemuselt ei juurdu mitte sisuloogilises, vaid pragmaatilises tarbes. Keelepragmaatiline kongruentsitarve aga on Masingul ja Jannsenil (ja kogu eesti vanemas kirjakeeles) liiga nõrk selleks, et õigustada sõnale uue silbi külgehaakimist.

IV

ADJEKTIIV-ATRIBUUDI KONGRUENTSIST EESTI MURRETES[46].

Võimalused süntaktiliste nähtuste murdelise esinduse jälgimiseks eesti keeles on esialgu ühendatud teatavate raskustega. Rahvamurrete süntaktiline külg on meil peaaegu täiesti läbi uurimata — asjaolu, millest võiks kasuaalselt üle saada, kui mitte suuremaid takistusi teele ei veeretaks süntaktilisteks uurimisteks kohase materjali vähesus ja puudulikkus. Peamise allikana küsimusse tulevate, enamikus Akad. Emakeele Seltsile kuuluvate, Eesti Keele Arhiivis hoitavate murdetekstidega (**mT**) on taoteldud eeskätt usaldusväärse häälikuloolise materjali soetamist, mistõttu neis pearõhk on asetatud transkriptsiooni täpsusele. Sellest sõltub loomulikult tekstide lühidus, nii

[46] Materjal on korraldatud prof. A. Saareste murreteliigenduse alusel. Vrd. tema „Eesti keeleala murdelisest liigendusest" (äratrükk „Eesti Keelest"), Tartu 1932, lk. 1—22 ja „Die estnische Sprache", Tartu 1932, lk. 22—30.

et paljudes tekstides näiteid otsitavaist süntaktilistest nähtustest kas leidub harva või ei leidu üldsegi. Edasi väljendub murdetekstide kui peaasjalikult häälikuloolise materjali iseloom selles, et neid kõige rohkem on kogutud kihelkondadest, millede keel on häälikuloolise ja leksikaalse murdeuurimise erihuvi esemeks. See erihuvi ei tarvitse aga igakord kokku langeda süntaktiliste nähtuste jälgimise erihuviga, mis näit. käesolevas töös tahestahtmata väga

Kaart 1.

Eesti keeleala murdeline liigendus

prof. A. Saareste järgi.

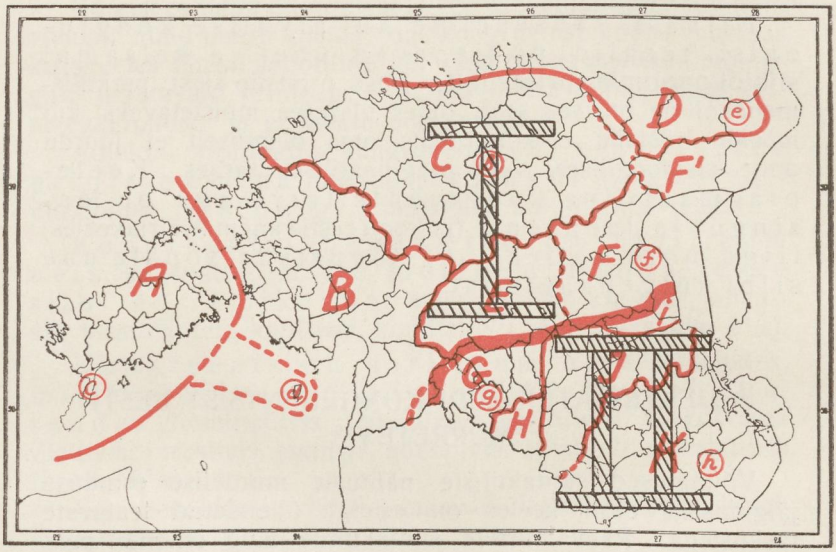

I — põhja-eesti murre; II — lõuna-eesti murre.
A, B, C jne. — alamurded.

suurel määral on suunatud meie kirjakeele baasiks olevale Põhja-Eesti keskalale, kust aga murdetekste on hoopis vähe. Õnneks on huvialuses küsimuses kõigi põhja-eesti murrete esindus õieti ühtlane; pealegi on osa puuatud murdeid allakirjutanule üldjoontes tuttav elavast keeletarvitusest (kodukihelkonnad: Väike-Maarja, Ambla ja Järva-Jaani). Nimetatud kihelkondades ei erine adjektiiv-atribuudi kongruents oluliselt teiste põhja-eesti murrete enamiku omast, ei erine oluliselt ka vanema kirjakeele kongruentsipruugist.

Peale murdetekstide tulevad Eesti Keele Arhiivis talletatavaist murdekogudest kongruentsi jälgimisel veel arvesse ka morfoloogilised ülevaated (**Mü**), kus üksiksõnade kõrval on deklineeritud ka sõnakoondisi adj. + subst. Kummatagi peab morfoloogilisi ülevaateid võtma teatava ettevaatusega, sest et mõned neist rahvakeelest kuuldud vormide kõrval sisaldavad ka koostaja üldistusi ja paradigmaatilisi konstrueeringuid. Sellised ülevaated, kus see on täiesti ilmne, on käesolevas töös kasutamata jäetud.

Usaldusväärsem morfoloogilistest ülevaadetest peaks olema kolmas allikaliik — vastused Akad. Emakeele Seltsi süntaktilisi vahekordi puudutava küsimustiku kongruentsi käsitlevale 21. punktile (**Sv**, osalt kaustikuis numereeritud, osalt sedelkogus — SK), kuna siin mitte sõnakoondise kogu deklinatsiooniparadigmat ei anta, vaid ainult üksikud, tõesti rahvasuust tähele panna tulnud juhtumid.

Nende kolme liiki allikate põhjal, millede alamaljärgneva statistilise läbitöötamise kohta maksavad osaliselt vanemat kirjakeelt käsitleva peatüki algul (käesolev töö, lk. 21) tehtud reservatsioonid, selgub, et kaasuselise kongruentsi alal murrete esindus ei näita erinevusi kirjakeelest neis sõna silbi võrra pikendavais kaasustes, kus kirjakeeles adjektiivi peasõnaga ei kongrueerita. Kirjakeeles kongrueeritava **allatiivkaasuse** kohta aga annavad murdekogud järgmise pildi:

I. PÕHJA-EESTI MURRE.

1. Alamurre A.

a. Sing.

Kongruentsiga:

Mü — Khn *sūrõlõ täile* (A. Kask AES 131 — 2).

Kongruentsita:

Mü — Khn *pitkà inimesele, kir̄java rîᴅele, ar̄msa täᴅile, punasõ oʙosõlõ, näl̄jätse karjatsõlõ* (A. Kask AES 131 — 7, 23, 28, 51, 52);

Sv — Jäm *pis̄ku lapsele* (T. Kaljo AES 13 — 4) Kaa *pisik̆kese lapsèle* (V. Klauren AES 14 — 4) Vll *väikkese lapsele* (B. Vahi AES 12 — 6) Rei *veik̀se lapsele* (A. Raudsepp AES — SK);

mT — Jäm *sel̆lè tǫ̈rrele* (K. Kurgvel 104 — 4) Khk *keiɢè perele* (M. Tooms 27 — 28) Mus *ühè naisele* (M. Kindlam 109 — 8) Käi *öhɛ kehvà, vaèsɛ inimɛsɛlɛ* (P. Palmeos

EESTI RAHVUSRAAMATUKOGU

110 — 5) Rei *vanà krahvile* (L. Topman EKA 176 — 6) Emm *teisѐ lẽrì tüDrụGale* (P. Palmeos 134 — 25).

Nagu näidetest selgub, on saartemurretes kaasuselise kongruentsi puudumine ainsuse allatiivis otse üllatavalt järjekindel — kõigest 1 kongruentsijuhtum 17 kongruentsitusejuhtumi vastu. Palju teissugune pole lugu kaasuselise kongruentsi suhtes ka mitmuses.

b. Pluur.

Kaasuselise ja arvulise kongruentsiga:

Sv — Kaa *võràstele inimestele* (V. Klauren AES 14 — 4);

mT — Khn *teśtele inimestele* (A. Kask 28 — 4).

Kaasuselise kongruentsita:

Mũ — Khn *aṛmsattõ täDiDele, punastõ õśtele, näl'jäste karjastõlõ* (A. Kask AES 131 — 28, 51, 52);

Sv — Jäm *võraste inimestele* (T. Kaljo AES 13 — 4) Vll *võraste inimestele* (B. Vahi AES 12 — 6) Rei *võraste inimeistele* (A. Raudsepp AES — SK);

mT — Khk *keikkiDe lômaDele, vaèstè lastele* (M. Tooms 27 — 15, 28).

Kaasuselise ja arvulise kongruentsita:

Sv — Rei *võra inimeistele* (A. Raudsepp AES — SK).

Kaasuselist kongruentsi leidub registreeritud näidetes ainult 2 juhtumil 9 vastu. Seekõrval on aga arvuline kongruents läbi viidud päris järjekindlalt — 10 juhtumit 1 vastu. Kongruentsita näide on kooskõlas silbiökonoomia põhimõttega; kongrueeritud näidetest aga ainult 4, kuna 6 juhtumil arvuline kongruents sõna silbiarvu on suurendanud.

Vaadeldes allatiivinäidete omavahelisi arvsuhteid nii ainsuses kui mitmuses, tuleb konstateerida: saartemurrete allatiivis adjektiiv-atribuut ei kongrueeru oma peasõnaga kaasuseliselt (26 : 3), küll aga arvuliselt (üksainus erand).

2. Alamurre B.

a. Sing.

Kongruentsiga:

mT — Hää *seĭlèl paĭlil* (L. Lepp 80 — 9) Kse *mustal kubjal* (H. Zupsmann 66 — 3).

Kongruentsita:

Mũ — Hää *so¸eà paDjàl, pisikse vaĭce ušsiksel, rautse alašsel, aĭli oraval, vaèse naesel, aṛmsa iṃGlel, õhè mehèl,*

kalli lapsèl, teisè inimesel (S. Soosaar AES 134 — 8, 18, 21, 25, 29, 30, 33, 39, 47) *vaikse sadamal, vanema rätseppil* (L. Seim & S. Soosaar AES 141 — 27, 32);

Sv — Hää *veikse lapsele* (S. Soosaar AES — SK) Tor *väikse lapsele* (H. Pürkop AES — SK) *väikse lapsele* (K. Mihkla AES — SK) Vän *veikse lapsele* (K. Mihkla AES — SK) Tõs *väikse lapsele* (K. Mihkla AES — SK) Kse *väikese lapsele* (? AES 16 — 5) Mär *väikse lapsele* (A. Kask AES — SK);

mT — Hää *aige aňnele, seĺlè aedàle* (S. Soosaar 43 — 88, 89) *seĺlè e·rgù tü·drukkul* (65 — 2) *oma vanà peigmel* (L. Lepp EKA 319 — 11) Saa *uŭvè kuĭsrel* (L. Lepp 70 — 6) Tõs *sūre ansule* (K. Mihkla 39 — 16) *mu:sta liňnul, mę·tme i·nimesele* (H. Seppik 57 — 1, 19) Var *selle pĭssè mõjale* (K. Lillimägi 73 — 2) Kse *seĺle koňkale* (H. Zupsmann 66 — 30) Mih *kirjò kaššile, öhò varèsel* (A. Saareste 2 — 9, 13) Mär *se·ĺlè mehele* (R. Tomson 52 — 20) *i·gà pe·remele, ka:hè pe·remele, ü·hù mehele* (R. Tomson 67 — 2, 13, 34).

Näeme: kaasuselise kongruentsi puudumine ainsuse allatiivis pole läänemurretes sugugi vähem järjekindel kui saartemurreteski — kõigest 2 kongruentsijuhtumit 37 kongruentsitusejuhtumi vastu. Mitmuses on olukord järgmine:

b. Pluur.

Kaasuselise ja arvulise kongruentsiga:

mT — Tõs *kõikkel teòmēstel* (H. Seppik 57 — 20).

Kaasuselise kongruentsita:

Mũ — Hää *pisikste (vaĭge) ušsikstel, vaèste naestel, testè inimestel* (S. Soosaar AES 134 — 18, 24, 47);

Sv — Tor *võeraste inimestele* (K. Mihkla AES — SK) Vän *võeraste inimestele* (K. Mihkla AES — SK) Tõs *võeraste inimestele* (K. Mihkla AES — SK) Kse *võõraste inimestele* (? AES 16 — 5) Mär *võeraste inimestele* (A. Kask AES — SK).

Kaasuselise ja arvulise kongruentsita:

Mũ — Hää *so e̯a padjadel, (pisikste) vaĭge ušsikstel, rautse alastel, aĺlì oravadel, ārmsa iŋgledel, kalli lastèl* (S. Soosaar AES 134 — 8, 18, 21, 25, 30, 39) *vaikse sada-*

madel, vanema rätseppidel (L. Seim & S. Soosaar AES 141 — 27, 32);

Sv — Hää *rikka inimestele* (S. Soosaar AES — SK) Tor *võèra inimestele* (H. Pürkop AES — SK).

Kaasuseline kongruents esineb ainult 1 juhtumil 18 vastu. Seekõrval aga leiame arvulise kongruentsi läbiviiduna hoopis suuremal määral — 9 juhtumil 10 vastu, kusjuures kõik kongruentsita näited on kooskõlas silbiökonoomia põhimõttega, kongrueeritud näidetest aga ainult 4, kuna 5 juhtumil arvuline kongruents sõna silbiarvu on suurendanud. Silbiökonoomia põhimõttega kooskõlas ja vastuolus olevate näidete üldine vahekord seega on 14:5.

Kokku võttes nii ainsuse kui mitmuse allatiivi vaatluse tulemusi võib öelda: nagu saartemurrete nii ka läänemurrete[47] allatiivis adjektiiv-atribuut ei kongrueeru oma peasõnaga kaasuseliselt (55:3), küll aga teatava määrani (9:10) arvuliselt, kusjuures kongrueeritud juhtumite enamik (14:5) on kooskõlas silbiökonoomia põhimõttega.

3. Alamurre C.

a. Sing.

Kongruentsiga:

mT — Rap *mõnele tuttavale* (E. Tikk 69 — 1) Amb *mõnèle vanèmale inimesele* (E. Tammar 139 — 15).

Kongruentsita:

Mü — JMd *süre kaele* (M. Priidemann AES 138 — 2);

Sv — Ris *väiksè lapsèle* (J. Väinaste AES — SK) Juu *veikse lapsele* (K. Mihkla AES — SK) Koe *väikese lapsele* (M. Priidemann AES 15 — 7) *väikse (veikke) lapsele* (A. Kurfeldt AES — SK) VJg *vekkè lapsele* (B. Sööt AES — SK);

mT — Ris *selle prüdil* (H. Rutoff 62 — 4) Kos *ühè vaèselle* (G. Must 116 — 6) VJg *vanà murile* (B. Sööt 20 — 6).

b. Pluur.

Kaasuselise kongruentsita:

Sv — Ris *võèraste inimestele* (J. Väinaste AES — SK) Juu *võeraste inimestele* (K. Mihkla AES — SK);

mT — Rap *kõigi pulmalistele* (E. Tikk 69 — 23) Ann *vaèste inimestele* (G. Must 129 — 2) JMd *vaèste inimestele* (M. Priidemann 49 — 5).

---

[47] Kongruentsiesinduse kohta saarte- ja läänemurretes vrd. ka Ilse Tasso seminaritööd „Atribuudi kongruentsist lääne-eesti murdeis" (EKA 373).

Kaasuselise ja arvulise kongruentsita:

Sv — JMd *võèra inimestele* (H. Klein-Rajamaa AES — SK) Koe *võõra inimestele* (M. Priidemann AES 15—7) *võèra inimestele* (A. Kurfeldt AES — SK) VJg *võèra inimestele* (B. Sööt AES — SK).

Kaasuselist kongruentsi esineb ainult 3 juhtumil 18 vastu. Arvuline kongruents on läbi viidud 5 juhtumil 4 vastu, kusjuures kõik arvulise kongruentsita näited on kooskõlas silbiökonoomia põhimõttega, kongrueeritud näidetest aga ainult 3, kuna 2 juhtumil arvuline kongruents on sõna silbiarvu tõstnud. Silbiökonoomia põhimõttega kooskõlas ja vastuolus olevate näidete üldine arvsuhe seega on 7:2.

Me näeme: nagu saarte- ja lääne- nii ka põhja-eesti keskmurrete allatiivis adjektiiv-atribuut ei kongrueeru oma peasõnaga kaasuseliselt (18:3), küll aga teatava määrani (5:4) arvuliselt, kusjuures enamik kongrueeritud juhtumeid (7:2) on kooskõlas silbiökonoomia põhimõttega.

4. Alamurre D.

a. Sing.

Kongruentsiga:

Mü — VNg *suòjale pat̀jale, ūele torrele, raùᴅaseľle alasiľle, vaìsele vennale* (M. Normak AES 149 — 9, 16, 33, 40) Vai *ühele miehele, raùᴅaselle alaselle, punaseľle repaseľle* (E. Roos AES 140 — 31, 48, 57);

mT — Kuu *toìsele külile* (L. Pärt 104 — 2) VNg *toìsele mehele* (A. Kriisa 59 — 7).

Kongruentsita:

Mü — VNg *toìse naìsele, ühè mehele* (M. Normak AES 149 — 19, 21) Vai *sǭeà(le) patjale* (E. Roos AES 140 — 12);

Sv — VNg *pisuk̆kese lap̀seľle* (M. Kampmann AES — SK);

mT — Lüg *tõìṣe rät̀ṣeppille* (M. Tooms 89 — 2).

b. Pluur.

Kaasuselise ja arvulise kongruentsiga:

Mü — VNg *suòjule pat̀jule, toìsile naìsile, raùᴅasiľle alasiľle, vaesile veǹᴅile* (M. Normak AES 149 — 9, 19, 33, 40) Vai *raùᴅasille alasille, punasiľle repasiľle* (E. Roos AES 140 — 48, 57);

mT — Vai *toistele veñᴅaᴅeľle* (E. Roos 58 — 1).

Kaasuselise kongruentsita:

Mũ — VNg *ũsi tor̀sile* (M. Normak AES 149 — 16);

Sv — VNg *vièraste inimestele* (M. Kampmann AES — SK).

Kaasuselise ja arvulise kongruentsita:

Mũ — Vai *sô¸ea(le) patjole* (E. Roos AES 140 — 12).

Vastupidi senivaadeldud murdealadele leiame alamurdes D äkki kaasuselise kongruentsiga näited olevat ülekaalus — 16 juhtumit 8 vastu. Veel hoopis järjekindlam aga on arvuline kongruents (üksainus erand).

Me konstateerime: vastupidi saarte-, lääne- ja põhjaeesti keskmurretele kirde-eesti rannamurrete allatiivis adjektiiv-atribuut kongrueerub oma peasõnaga nii kaasuseliselt (enamasti) kui ka arvuliselt (alati).

5. Alamurded E, F ja F[1].

a. Sing.

Kongruentsiga:

mT — SJn *võeralle mâle* (P. Palmeos 92 — 20) Plt *sellele nõrile* (A. Jürgens 7 — 14) Kod *(vanà) iGävesele vĩnaDõřrele* (A. Tamm 88 — 21).

Kongruentsita:

Mũ — Pal *sõja paƀjale* (S. Põllumann EKA 173);

Sv — Plt *väiḱse laṕsele* (A. Piiskop AES — SK) Trm *veḱkese lapsele* (M. Sakson AES — SK);

mT — Plt *iga isamēle, maGaja kaššile* (A. Jürgens 7 — 52, 61) *ühè surnule* (A. Piiskop 35 — 1) Ksi *seĺlè lastè emale, mehele, õppeĺtajale, peremehele* (A. Tamm 107 — 22, 25, 28, 37) Äks *vana inimesele, tēse talule* (I. Org EKA 227 — 4, 7) Kod *vanà (iGävesele) vĩnaDõřrele* (A. Tamm 88 — 21) Lai *teisè mehele* (A. Tamm 106 — 3) Iis *vana õelè, vanema vennale* (J. Arike 105 — 5) *sũrè laGeDa väljale* (H. Juulman EKA 180 — 2).

b. Pluur.

Kaasuselise ja arvulise kongruentsiga:

Sv — KJn *võerasteĺle inimestele* (M. Sander AES — SK);

mT — Ksi *nenDele tiòmēstele* (A. Tamm 107 — 53).

Kaasuselise kongruentsita:

Sv — Trm *nõrtte poestele* (M. Sakson AES — SK).

Kaasuseline kongruents on registreeritud näidetes läbi viidud kõigest 5 juhtumil 19 vastu. Arvulise kongruentsi kohta on ainult 3 näidet, mis kõik on kongrueeritud; neist on silbiökonoomia põhimõttega kooskõlas 2, vastuolus 1. Materjalist selgub, et nagu saarte-, lääne- ja põhja-eesti keskmurrete nii ka põhja-viljandi ja vaia murrete allatiivis adjektiiv-atribuut oma peasõnaga kaasuseliselt ei kongrueeru (19:5). Arvulise kongruentsi kohta on näidete vähesuse tõttu raske midagi otsustavat väita.

II. LÕUNA-EESTI MURRE.

1. Alamurded G ja H.

a. Sing.

Kongruentsiga:

Mü — Hel *armsale eŋglele, punatsele reʙäsele* (K. Lillimägi AES 132 — 37, 47);

Sv — Trv *väiksele laĭsele* (? — SK) *tiĭluksele laĭsele* (? — SK);

mT — Pst *tõisel vanamehel* (F. Juhkamson EKA 221 — 7) Hel *lēsäle mihele* (B. Kangro 137 — 14).

Kongruentsita:

Sv — Hls *väiḱse latsel, väiḱse latsele* (A. Kask AES — SK);

mT — Hls *seĭlè õppeĭtejel* (A. Univer 10 — 1) *selle ivanile, seĭle vaèse naesele* (A. Raudsepp 45 — 2, 19) *üĭtè varesel, tõisè veĭlele, nõremp̆pa veĭlele, seĭle tiʙruk̆kule* (M. Soo-Puusepp 75 — 5, 6, 8) *pik̆ka poisile* (S. Tanning 97 — 20) *vanà kiŋgùl* (I. Org EKA 225 — 6).

b. Pluur.

Kaasuselise ja arvulise kongruentsiga:

Mü — Hel *armastele eŋglidele, punastele reʙästele* (K. Lillimägi AES 132 — 37, 47);

Sv — Trv *võrile inimestele* (? — SK) *võrile inimesile* (? — SK);

mT — Hls *kehvemʙele lastele* (B. Kangro 137 — 23) Hel *kiɢile inemesile* (B. Kangro 137 — 7).

Kaasuselise ja arvulise kongruentsita:

Sv — Hls *võra inimestel* (A. Kask AES — SK).

Kaasuseline kongruents on läbi viidud 12 juhtumil 13 vastu, arvuline kongruents aga koguni järjekindlalt (6:1).

See juures on arvulise kongruentsiga näidetest silbiökonoomia põhimõttega kooskõlas 5, vastuolus ainult 1.

Võime konstateerida: lõuna-viljandi (mulgi, sakala) murrete allatiivis adjektiiv-atribuudi kaasuseline kongruents võistleb samajõulise kaasuselise kongruentsitusega; arvuline kongruents on läbi viidud järjekindlalt, kummatagi kooskõlas silbiökonoomia põhimõttega (i-pluural!).

2. Alamurded I ja J.

a. Sing.

Kongruentsiga:

Sv — San *väiksele latsele* (A. Meiessaar AES — SK);

mT — Kam *vę̄rale mālę* (L. Maalman EKA 367 — 3) Ote *ilùzale kui̯ßale* (A. Tamm 132 — 38) San *üt̆tèle karulę mihèle, üt̆tèle jūᴅi poiskęsęlę* (J. Schmidt EKA 220 — 13, 15) *omalę tüt̄rele, e·ɢäle üt̆tele, (sel̆lè) åle tüt̆tärlatsele, (sel̆lè) alvalę tüt̆tärlatsele, omale latsęlę, tōlę̀ alvalę inemisele, tōlę ülakoh̄tutsęlę* (S. Tanning 136 — 1, 2, 3, 5) *iɢäle üt̆tele, üt̆tele aìnule mehele, omale taìjule ja kõik̀ omale olek̆kile* (E. Päss 98 — 13, 14, 22).

Kongruentsita:

Mü — San *alvęʙe pojale* (E. Päss AES 161 — 5);

Sv — Krl (Kirikumõisa): *väiksę latsęlę, vôra inemsęlę* (H. Sirk AES — SK);

mT — Kam *tõsè tüt̄riɢule* (A. Tamm 130 — 1) *tol̆le penìle* (L. Maalman EKA 367 — 5) Ote *tol̆lè pak̆kule, rum̆mū̀le, postìle, pęhùle, alumat̆tsele, aìɢele, sārele; tol̆lè samā̀ tani̅ōrile* (A. Tamm 132 — 2, 8, 12, 14, 16, 53). San *ul̆lù mihèle, saŋɢaste vanà krahvile, vanà inemesele* (J. Schmidt EKA 220 — 13, 26, 29) *sel̆lè (åle) tüt̆tarlatsęlę, sel̆le (alvalę) tüt̆tarlatsęlę* (S. Tanning 136 — 2, 3).

b. Pluur.

Kaasuselise ja arvulise kongruentsiga:

Sv — Puh *võ̂rile inemestele* (H. Osman AES — SK) San *vȭrastele inemistele* (A. Meiessaar AES — SK);

mT — Ote *noėlè pēlile, pöv̆vele, lat̆tele; noėlè ladvule, puile* (A. Tamm 132 — 8, 10, 14).

Arvulise kongruentsita:

mT — San *omale väümihile, omale peiɢmihile* (E. Päss 98 — 9, 11).

Kaasuseline kongruents esineb 27 juhtumil 19 vastu, arvuline 7 juhtumil 2 vastu. 7-st arvulise kongruentsi juhtumist on silbiökonoomia põhimõttega kooskõlas 6, vastuolus 1.

Materjal näitab, et lõuna-tartu (+ osa valga) murrete allatiivis adjektiiv-atribuudi kaasuseline kongruents võistleb endast nõrgema kaasuselise kongruentsitusega; arvuline kongruents on läbi viidud järjekindlalt, kummatagi kooskõlas silbiökonoomia põhimõttega (i-pluural!).

3. Alamurre K.

a. Sing.

Kongruentsiga:

Mü — Krl (E. Jaska AES 135) Vas (P. Viires AES 150) Se (A. Kask AES 153);

Sv — Plv *umalę mēlele, eɢale talolę* (H. Jänes AES — SK) Rõu *väiǩkule latsele* (D. Linzbach AES — SK);

mT — Plv *vō̯rale mālę* (J. Taal EKA 282 — 1) Urv *vanalę tēlile* (B. Kangro 108 — 2) Krl *üt̆tele tarɢęmʙęlę asjatunᴅjalę, üt̆tele mehele* (E. Koemets 131 — 5, 9) Har *umalę mihele, tōlę per̄nasele, päiväle, mihele, poisile, tal̆lipoisile, umalę vanalę lellile, üttele ja tõsęlę poiṡkęsęlę, tōlę vanalę meᴅnišsele* (S. Tanning 115 — 1, 3, 10, 11, 21, 27, 10, 13, 23) *umalę pojalę, üt̆tele tõriǩkęsęlę* (E. Paas EKA 223 — 1, 4) Se *tōlę̀ äm̆́mą̆ǩkul̆lę, prāppoiš̆tsiɢule, uʙìna mûjäle, tüŕmà vahìle, tüt̄rele, vaèzęlę latsę̀lę; mäñt̀sele pap̆pìlę, vaèzęlę* (N. Remmel 79 — 7, 23, 27, 37, 48, 41, 43) *va·nàlę mehele, umalę naezęlę, sel̆lele na·śterahvaлę, üt̆tele na·śterah̄vaлę* (A. Kask 99 — 27, 31, 36, 38) *tōlę riǩkaлę mehele, pap̆pilę, poiṡkęzęлę, läzäle mehele, üt̆tele taлoлę, umaлę pojaлę, tõzęлę taлoлę, tõzęлę treštki t́sụraлę* (S. Tanning 135 — 16, 17, 27, 28, 32, 34).

Kongruentsita:

Mü — Vas *tõsę̀(lę) vinläsele* (P. Viires AES 150 — 12);

mT — Plv *tol̆le soe juhanile* (H. Jänes 163 — 3) Se *püm̆́mè sanᴅìle* (N. Remmel 79 — 31) *umà ezäle, toл̆лę mehele, toл̆лę̀ krāmiлę* (S. Tanning 135 — 3, 6, 40).

b. Pluur.

Kaasuselise ja arvulise kongruentsiga:

Mü — Krl (E. Jaska AES 135) Vas (P. Viires AES 150) Se (A. Kask AES 153);

Sv — Plv *umęlę latsilę* (H. Jänes AES — SK) Rõu *võrile inemisile* (D. Linzbach AES — SK);

mT — Har *noile rihelistele, mestele* (S. Tanning 115 — 17, 27) Se *tõizile velile* (N. Remmel 79 — 5) *tõziлę tsurėлę* (S. Tanning 135 — 34).

Kaasuseline kongruents on läbi viidud 49 juhtumil 5 vastu (loendamata morfoloogiliste ülevaadete andmeid), arvuline kongruents absoluutselt. Seejuures on kõik arvuliselt kongrueeritud näited kooskõlas silbiökonoomia põhimõttega.

Võime konstateerida: võru ja setu murrete allatiivis adjektiiv-atribuut kongrueerub oma peasõnaga nii kaasuses (ainult mõned üksikud erandid) kui ka arvus, kusjuures arvuline kongruents on kooskõlas silbiökonoomia põhimõttega (i-pluural!).

*

Ülevaate **kaasuselise kongruentsi** esinemisest allatiivis kõigis eesti murretes annab alljärgnev tabel:

Tabel 1.

Allatiivi kaasuseline kongruents eesti murretes.

I. Põhja-eesti murre					II. Lõuna-eesti murre				
Alamurded	Kongruentsiga		ilma		Alamurded	Kongruentsiga		ilma	
	juht.	%	juht.	%		juht.	%	juht.	%
A	3	10,4	26	89,6	G, H	12	48,0	13	52,0
B	3	5,2	55	94,8	I, J,	27	58,7	19	41,3
C	3	14,3	18	85,7	K	49	90,7	5	09,3
D	16	66,7	8	33,3					
E, F, F¹	5	20,8	19	79,2	Kokku . .	88	70,4	37	29,6
Kokku . .	30	19,2	126	80,8					

Nagu tabelist nähtub, on adjektiivi kaasuseline kongruentsitus allatiivis ülekaalus suures enamikus eesti murretest. Isegi koos teatava määrani kongruentsisõbralikumate kirde-eesti rannamurretega, millede kongruentsisõbralikkus naib tugevat lahetagustele mõjutustele, domineerib kongru-

entsitus põhja-eesti murrete kogumikus ümmarguselt 80 protsendiga. Kui aga kirde-eesti rannamurdeid mitte kaasa arvata, üllatab meid kaasuselise kongruentsi puudumine allatiivis kogu ulatuslikul põhja-eesti murdealal Jämajast lisakuni ümmarguselt 90 protsendiga. Vähe sellest: kongruentsitus ei piirdu ainult põhja-eesti murretega, vaid tungib isegi sügavale lõuna-eesti murdealale, haarates ümmar-

Kaart 2.

Allatiivi kaasuseline kongruents eesti murretes.

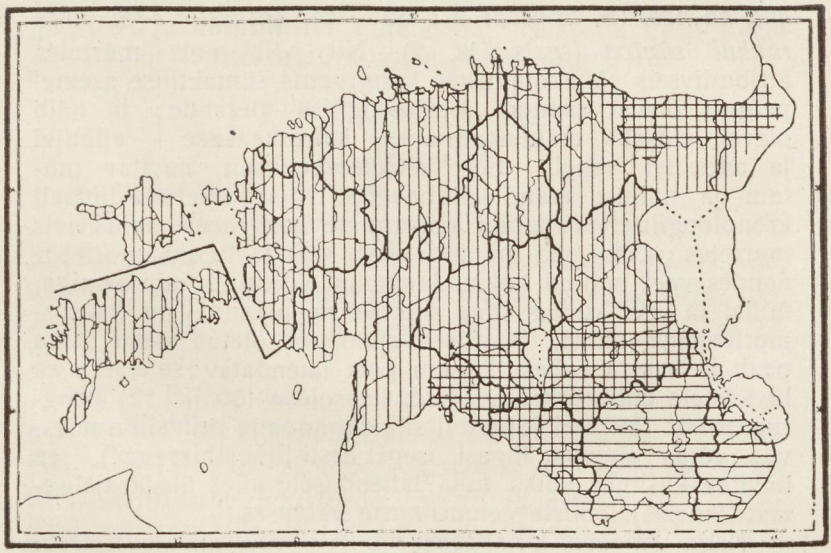

Alad, kus enam kui 75 %-iga domineerib kongruentsitus.

Alad, kus kongruents ja kongruentsitus võistlevad, saavutamata kumbki 75 %-ilist ülekaalu.

Alad, kus enam kui 75 %-iga domineerib kongruents.

guselt 50 protsendiga selle lääne- ja 40 protsendiga selle põhjapoolsed piirkonnad, nii et kongruents 90-protsendiliselt mõjule pääseb ainult lõuna-eesti murdeala kaguosas — võru ja setu murretes.

Seejuures tuleb alla kriipsutada, et kõik see ainult allatiivi kohta käib. Teistes väliskohakäänetes — adessiivis ja ablatiivis — on kongruentsi puudumine murretes haruldane, veel hoopis haruldasem kui vanemas kirjakeeles. See

tõendab, et veel teravamini kui vanemas kirjakeeles kaasuselise kongruentsi määrajaks eesti rahvamurrete enamikus on silbiökonoomia printsiip.

Selle vastu näib pealiskaudsel silmitsemisel rääkivat asjaolu, et allatiiv ilma kongruentsita esineb ka neis läänepoolseis murretes, kus allatiivi morfeem sõnale uut silpi ei lisanda, kus ta on kokku langenud adessiivi morfeemiga. Neis murretes peaks „silbiseaduse" järgi allatiiv nõudma samuti kongruentsi kui adessiivgi, kummatagi seda ei ole märgata. Vrd. näit. Ris *pühàl mal* (H. Rutolf mT 62 — 5), ent *sᴀᴅeťtuᴅ seľlè prūᴅil käśku* (seals. lk. 4); Hää *i·meliķkul ko·mʙel* (S. Soosaar mT 65 — 6), ent *seľlè e·rɑù tü·ᴅruķkul sûviᴅᴀ* (seals., lk. 2). Nii näib neis murretes atributiivseis sõnakoondistes kongruents süntaktilise asemel paiguti olevat saanud morfoloogilise ülesande: ta näib olevat ainsaks eraldustunnuseks kahe kaasuse — allatiivi ja adessiivi vahel. See keeleteoreetiliselt huvitav juhtum ja näiline erand silbireeglist võiks seletuda lihtsalt kronoloogiliselt: allatiivi kaasuseline kongrueerumatus neis murretes võiks olla pärand ajast, millal allatiivi morfeem nendes veel polnud kokku langenud adessiivi morfeemiga, millal ta veel kuulus sõna silbi võrra pikendavate kaasusmorfeemide hulka. Kas see ajalooline oletus tõesti paika peab ja kas ta vahest koguni pole laiendatav seletama ka liivi keele datiiv-genitiivi (vrd. käesoleva töö lk. 12) kongruentsitust (millisel juhtumil silbiökonoomia printsiibi maksvus võiks ulatuda tagasi isegi eesti-liivi ühisaega!), see huvitav küsimus võiks tulla lahendusele alles üksikasjalisemate keeleajalooliste eeluurimuste valguses.

Nagu vanemas kirjakeeles, nii ei piirdu rahvamurreteski kaasuselise kongruentsi puudumine allatiivis ainult adjektiiviliste sõnakoondistega. Ilma kongruentsita esinevad ka kopulatiivselt ühendatud substantiivid, mida tõendavad järgmised näited murdetekstidest: Khk *isà niŋɢ emale, rūᴅì niŋɢ peľjule* (M. Tooms mT 27 — 20, 27); Tõs *perèmęste ja perènaestel* (H. Seppik mT 57 — 20); Rap *naesè ja mehele* (E. Tikk mT 69 — 2).

Pĺsut kirjum kui kaasuselise kongruentsi alal näib murrete esindus esimesel pilgul arvulise kongruentsi suhets. See on aga arusaadav, kui arvestada, et silbiökonoomia printsiip siin mõjulepääsemiseks peab murduma läbi sõnatüüpide resp. deklinatsiooniliikide prisma. Sõnatüübistus ja deklinatsiooniliigitus aga on murrete kaupa väga erinev, juurde tulevad veel igasugused analoogiamõjud ja krono-

loogilised ristlemised, — seega kahtlemata on pind erandite tekkimiseks soodus. Sellepärast ei saagi siin nõuda karme seadusi; piisab sellest, kui on võimalik konstateerida teatavat tendentsi.

Kui kaasuselise kongruentsi alal huvitulipunkti moodustas allatiivkaasus, siis on selleks arvulise kongruentsi suhtes mitmuse genitiiv, mis on nagu võtmeks teiste mitmuse kaasuste kujundamisel. Peale genitiivi enese võib kaheldamatult puhast genitiivi leida ka komitatiivis, kus kaasuseline kongruents on päriselt võimatu. Sellepärast on küll asjakohane enne arvulise kongruentsi lõpptulemuste kokkuvõtmisele asumist mitmuse allatiivist saadud pilti täiendada **genitiivi ja komitatiivi** andmetega. Need on Eesti Keele Arhiivis hoitavate murdekogude põhjal järgmised:

I. PÕHJA-EESTI MURRE.

1. Alamurre A.

Kongruentsiga:

Mü — Khn *iäDè muaDȍ, -Ga, sūrte~sūrDè tāeDe, -Gä, pišsikste laèvõ, -Ga, pitki oksõ, -Ga, kirjavatte rījeťte, -Gä, ar̄msaťtõ täDiDeGä, vaGavatte i̯ōlmõGa, punastõ ōstõ, -Ga, näľjäste karjastõ, -Ga* (A. Kask AES 131 — 1, 2, 3, 7, 23, 28, 31, 51, 52);

mT — Khn *nuōrtõ inimeste* (A. Kask 28 — 11) *väikkeste nõp̀nõ·elťtõ, aľjastõ püšseGa, valGõťtõ rījeťteGa* (A. Kask 105 — 5, 15) Jäm *pit̄kaDe roùDaDeGa* (T. Kaljo 24 — 23) Khk *sarilik̀kuDe müt̄siDeGa, pōlDe sāBasteGa* (M. Tooms 27 — 18, 33) Mus *keikkiDe kalaDe* (M. Kindlam 109 — 6) Vll *nenDè va pisik̆keste taṣṣiDeGa* (W. Wedler EKA 175 — 13) Emm *sûrDe sönaDeGa* (S. Soosaar 95 — 7) *nenDè pȯlmṇDèGa* (P. Palmeos 134 — 13) Rei *sūrDè aleDe silmaDeGa* (L. Topman EKA 176 — 5).

Kongruentsita:

mT — Rei *arvà pîDeGa* (L. Topman EKA 175 — 5, 13).

Arvuline kongruents esineb 30 juhtumil 1 vastu. Kongruentsita näide on kooskõlas silbiökonoomia põhimõttega, — kongruentsi teostamine pikendaks seda terve silbi võrra. Kongrueeritud näidetest on silbiökonoomia põhimõttega kooskõlas 19, vastuolus 11. Silbiökonoomia põhimõttega kooskõlas ja vastuolus olevate näidete üldine arvsuhe on seega 20:11.

2. Alamurre B.

Kongruentsiga:

Mũ — Hää *pisikste (vaĪge) ušsikste, -ga, vaeste naestè, -ga, testè inimeste, -ga* (S. Soosaar AES 134 — 18, 29, 47);

mT — Hää *nendè me·stega* (S. Soosaar 65 — 16) Saa *laste näĬlaste* (L. Lepp 70 — 25) Tõs *teiste sũrtte lômega* (K. Mihkla EKA 305 — 4) Mär *esimeste päèviga* (A. Kask 32 — 7) *va:este inimeste, tē:istè la:stega* (R. Tomson 52 — 3, 13) *sũ:rĬtè pa·runiĬtte, ne:ndè pe:remeste, sũ:rĬtè isiĬkkuĬtte* (R. Tomson 67 — 3, 13, 27).

Kongruentsita:

Mũ — Hää *so¸èà padjade, -ga, (pisikste) vaĪge ušsikste, -ga, rauĬse alaste, -ga, aĬli oravade, -ga, aĪmsa iŋgleDe, -ga, õhè mestè, kaĬli lastè, -ga* (S. Soosaar AES 134 — 8, 18, 21, 25, 30, 33, 39) *vaiĬkse sadamade, -ga, vanema räĬseppide, -ga* (L. Seim & S. Soosaar AES 141 — 27, 32);

mT — Hää *võrà maide, targà naestè* (S. Soosaar 43 — 56, 88) *kurja si:lmadega* (L. Lepp 80 — 2) Saa *ũema ilbudega, pühäbase ilbudega* (L. Lepp 70 — 40) Kse *miĪme kalli sõnadega, tüha ôstega* (H. Zupsmann 66 — 14, 36).

Arvuline kongruents on läbi viidud 16 juhtumil 25 vastu. Üheski kongrueeritud näites pole adjektiivi silbiarv kongruentsi teostamise tagajärjel tõusnud, küll aga leidub kongruentsita näidete hulgas üks, mille silbiarv oleks ka kongrueeritult püsima jäänud. Silbiökonoomia põhimõttega kooskõlas ja vastuolus olevate näidete üldine arvsuhe on seega 40 : 1.

3. Alamurre C.

Kongruentsiga:

Mũ — JMd *sũrte kaède, -ga* (M. Priidemann AES 138 — 2);

mT — Kos *paĬlaste käĬttega* (G. Must 116 — 10) JMd *piĬkkade sammudega* (A. Kurlents EKA 294 — 1) VJg *sũrĬtè, laijade pièrgudega* (H. Oldermann EKA 178 — 21).

Kongruentsita:

Mũ — JMd *ia tièdè, -ga, suojà aĪjude, -ga* (M. Priidemann AES 138 — 1, 6);

mT — Juu *võèra lastega* (L. Hammermann 120 — 3) JMd *roĪhke laste* (A. Kurlents EKA 294 — 11) Kad *sũre*

meistrittega, palla rattastega (S. Soosaar 90 — 3, 15) Sim *täijè aššadega, täijè vinttega* (V. Metsamärt 71 — 11).

Arvuline kongruents esineb 6 juhtumil 10 vastu. Kongrueeritud näidetes on adjektiivi silbiarv kongruentsi läbiviimise tagajärjel tõusnud 3 juhtumil, püsima jäänud 3 juhtumil. Kongruentsita näidetes tõstaks kongruentsi teostamine adjektiivi silbiarvu 7 juhtumil, jätaks selle endiseks 3 juhtumil. Silbiökonoomia põhimõttega kooskõlas ja vastuolus olevate näidete üldine arvsuhe on seega 10:6.

4. Alamurre D.

Kongruentsiga:

Mũ — VNg *ũsi torsiga, toiste naiste, toisi naisiga, raudaste alastje, raudasi alasiga, vaiste vendade, vaiste vendiga* (M. Normak AES 149 — 16, 19, 33, 40) Vai *raudasi alasi, -ga, punasi repasi, -ga* (E. Roos AES 140 — 48, 57);

mT — Jõh *pikkade koibidega* (H. Hindreus EKA 177 — 2).

Kongruentsita:

Mũ — VNg *suoja patjude, suoja patjuga, üe torside* (M. Normak AES 149 — 9, 16) Vai *sõ̜ea patjo, -ga* (E. Roos AES 140 — 12);

mT — Kuu *kuiva kinttuega* (L. Pärt 104 — 8) Jõh *nelja nijedega* (M. Blum 74 — 5).

Arvuline kongruents on läbi viidud 12 juhtumil 7 vastu. Kongrueeritud näidetes on adjektiivi silbiarv tõusnud ainult 1 juhtumil, kongruentsi teostamine jätaks kongrueerimata näidetes adjektiivi silbiarvu püsima ainult 1 juhtumil. Silbiökonoomia põhimõttega kooskõlas ja vastuolus olevate näidete üldine arvsuhe on seega 17:2.

5. Alamurded E, F ja F¹.

Kongruentsiga:

Mũ — Pal *sõjade patjade~padjade* (S. Põllumann EKA 173);

mT — SJn *testè elatte, nendè sammade sõnadega* (P. Palmeos 92 — 2, 6) Ksi *kallíste toittudega, nendè mẽstè, nendè sũrttè tõ̜dega, teistè ärrade* (A. Tamm 107 — 50, 55, 57) Kod *tõešsè naešsega* (A. Tamm 88 — 28).

Kongruentsita:

mT — Pil *kehvà vanematte, palla jalgadega* (M. Rebane EKA 318 — 1, 2) KJn *paèrguse olode, mädà karttulettega*

(K. Mihkla 51 — 1, 8) Ksi *mit̄me oBesteGa, kõiGè roh̄tuDeGa, sel̆lè pulmaleste* (A. Tamm 107 — 2, 21, 37) Kod *vanà tut̄vit̆teGa, parèma majaDe, vôra miesseGa, ir̄msa teGòDe, erèvä sil̄meGä, ir̄msa teGoDeGa* (A. Tamm 88 — 8, 12, 14, 15, 27, 28) Lai *punase rījet̆teGa* (A. Tamm 106 — 2) Iis *kirjù kle:ittiDeGa* (M. Blum 47 — 3).

Arvuline kongruents esineb 10 juhtumil 15 vastu. Kongrueeritud näidetes on adjektiivi silbiarv püsima jäänud 7 juhtumil, suurenenud 3 juhtumil; kongrueerimata näidetes ta jääks kongruentsi läbiviimisel püsima 4 juhtumil, suureneks 11 juhtumil. Silbiökonoomia põhimõttega kooskõlas ja vastuolus olevate näidete üldine arvsuhe on seega 18:7.

II. LÕUNA-EESTI MURRE.

1. Alamurded G ja H.

Kongruentsiga:

Mü — Hel *armaste eŋGliDe, -Ge, punaste reBäste, -Ge* (K. Lillimägi AES 132 — 37, 47);

Kongruentsita:

mT — Hls *vanà naiste, pik̆kä käüsteG* (M. Soo-Puusepp 75 — 15) *aralise sar̄viGe* (S. Tanning 97 — 21) Pst *pikkä am̆masteG* (S. Kahu 33 — 8).

Arvuline kongruents on läbi viidud 4 juhtumil 4 vastu. Kongrueeritud näidetes on adjektiivi silbiarv püsima jäänud 2 juhtumil, suurenenud 2 juhtumil; kongrueerimata näidetes ta jääks kongruentsi teostamise korral püsima vaid 1 juhtumil, suureneks 3 juhtumil. Silbiökonoomia põhimõttega kooskõlas ja vastuolus olevate näidete üldine arvsuhe on seega 5:3.

2. Alamurded I ja J.

Kongruentsiga:

mT — Kam *tulit̀siDe tunGelDeGa, vasit̀siDe vaŋGerDeGa, tinat̀siDe tel̄GiGa, ōl̄it̀siDe oBesteGa* (A. Tamm 130 — 33) Ote *noėDè rīs̀tuGa, nõǹDè rat̆tasteGa, ma̰DaliDe kot̆tuste, noėDè rōvik̆kiDe, sûrDe aBenDeGa, nõńDè vaǹnũ tońtteGa* (A. Tamm 132 — 1, 2, 3, 13, 33, 59) San *vanù oBęstę, om̆mì oBestęGę, pik̆kì vaŋGęrDęGę, sn̲rDè sil̄miGę* (J. Schmidt EKA 220 — 2, 9, 29) *noiDè luĭjèGa* (S. Tanning 136 — 7) *nuiDe eh̄tmiDeGa* (E. Päss 98 — 11).

Kongruentsita:

Mü — Krl *sôja paḋjaᴅe, kiřreve(ᴅe) pīɢàᴅe* (E. Jaska AES 135 — 13, 19);

Sv — Krl (Kirikumõisa): *pat̄liɢu inemęstę* (H. Sirk AES — SK);

mT — Kam *kal̀li kiviᴅeɢa* (L. Maalman EKA 367 — 5) Ote *rik̀ka peremę̄śte* (A. Tamm 132 — 43).

Arvuline kongruents esineb 17 juhtumil 5 vastu. Kõik kongrueerimata näited on kooskõlas silbiökonoomia põhimõttega — kongruentsi läbiviimine neis tõstaks adjektiivi silbiarvu. Kongrueeritud näidetest on adjektiivi silbiarv püsima jäänud 12 juhtumil, tõusnud 5 juhtumil. Silbiökonoomia põhimõttega kooskõlas ja vastuolus olevate näidete üldine arvsuhe on seega 17:5.

3. Alamurre K.

Kongruentsiga:

Mü — Krl (E. Jaska AES 135) Vas (P. Viires AES 150) Se (A. Kask AES 153).

mT — Krl *tõistę sut̆tę, küm̄niᴅe āstiᴅę* (E. Koemets 131 — 7, 9) Se *noiᴅę̀ vel̄ju, ńǫiᴅę̀ rõivaṡtęɢa, pal̄jiᴅe rįn̄ᴅu* (N. Remmel 79 — 4, 31, 35) *kǭikki saiʙastęɢa, um̆mì poìgega* (S. Tanning 135 — 7, 74).

Arvuline kongruents esineb eranditult kõigis registreeritud juhtumeis. Silbiökonoomia põhimõttega kooskõlas ja vastuolus olevate näidete arvsuhe neis on 5:2.

*

Ülevaate **arvulise kongruentsi** esinemisest kõigi eesti murrete allatiivis, genitiivis ja komitatiivis annab alljärgnev tabel:

Tabel 2.

Arvuline kongruents eesti murretes.

I. Põhja-eesti murre					II. Lõuna-eesti murre				
Alamurded	Kongruentsiga		Ilma		Alamurded	Kongruentsiga		Ilma	
	juht.	%	juht.	%		juht.	%	juht.	%
A	40	95,2	2	4,8	G, H	10	66,7	5	33,3
B	25	41,7	35	58,3	I, J	24	77,4	7	22,6
C	11	44,0	14	56,0	K	13	100,0	0	0,0
D	21	72,4	8	27,6					
E, F, F¹	13	46,4	15	53,6	Kokku . .	47	79,6	12	20,4
Kokku . .	110	59,8	74	40,2					

Nagu tabelist nähtub, on arvulise kongruentsi puudumine vaadeldud kolmes kaasuses kõige sagedam lääne-, põhja-eesti kesk- ja põhja-viljandi ning vaia murretes (alamurded B, C, E, F, F[1]), saavutades neis isegi väikese ülekaalu võrreldes kongrueeritud juhtumitega. Ootuspäraselt tugevamas ülekaalus on kongrueeritud vormid kirde-eesti (alamurre D) ning kõigis lõuna-eesti (alamurded G, H, I, J, K) murretes, kuna nendega üllataval viisil liituvad ka saartemurded (alamurre A). Tulemusi peamurrete kaupa kokku võttes näeme kongrueeritud vorme põhja-eesti murretes domineerimas ümmarguselt 60 protsendiga 40 vastu ja lõuna-eesti murretes 80 protsendiga 20 vastu.

See vahe peamurrete vahel tasandub aga peaaegu täielikult, kui registreeritud näited korraldada selle järgi, milline on nende vahekord silbiökonoomia printsiibiga. Ülevaate **silbiökonoomia printsiibi** maksvusest eesti murretes allatiivi, genitiivi ja komitatiivi arvulise kongruentsi alal annab alljärgnev tabel:

Tabel 3.

Arvuline kongruents eesti murretes.

I. Põhja-eesti murre					II. Lõuna-eesti murre				
Alamurded	Silbiökon. põhim. kooskõlas		Mitte		Alamurded	Silbiökon. põhim. kooskõlas		Mitte	
	juht.	%	juht.	%		juht.	%	juht.	%
A	26	61,9	16	38,1	G, H	11	68,8	5	31,2
B	54	90,0	6	10,0	I, J	23	74,2	8	25,8
C	17	68,0	8	32,0	K	11	84,6	2	15,4
D	25	86,2	4	13,8					
E, F, F[1]	20	71,4	8	28,6	Kokku . .	45	75,0	15	25,0
Kokku . .	142	77,2	42	22,8					

Me näeme: hoolimata kongrueeritud vormide hoopis suuremast sagedusest lõuna-eesti murdes on silbiökonoomia printsiibiga kooskõlas ja vastuolus seisvate näidete vahekord peamurretes ometi äärmiselt ühtlane — ümmarguselt 75 protsenti 25 vastu. See asjaolu seletub lihtsalt sellega, et lõuna-eesti murdes adjektiivi silbiarvu mitte tõstvat *i*-pluuralit on võimalik tarvitada palju laialdasemalt kui põhja-eesti murdes. Seesama maksab täiel määral ka kirde-eesti rannamurrete kohta, ja pole siis ka ime, et kongruentsisõbralikumaist alamurretest suuremat eksimuste-

protsenti (ligi 40) silbiökonoomia põhimõtte vastu näitavad mitte *i*-pluuralilised kirde- ja lõuna-eesti murded, vaid *de*-pluuralilised saartemurded. Kõige puhtamini ja selgemini (tervelt 90 protsendini!) on aga silbiökonoomia põhimõte läbi viidud üllataval viisil just nendesamade saartemurrete naabruses asuvais mandri läänemurretes.

Et see just silbiökonoomia printsiip on, mis läbi sõnatüüpide murdudes end 75-protsendiliselt kogu eesti keele alal arvulise kongruentsi suhtes maksma paneb, ja mitte mõne sõnalõpu või tuletusliite iseseisev kongruentsisõbralikkus või -vaenlikkus, nagu kaldusid arvama vanemad grammatikud, nähtub sellest, et samaliiteliste adjektiivide kongruentsi-orientatsiooni määrajaks eri murretes näib olevat just asjaolu, kas nende murdekohasest kujust silbiarvu suurendamata mitmuse genitiivi moodustada saab või mitte. Vrd. selles mõttes näiteks VNg *raũdaste alasīje* (M. Normak AES 149) ja Hää *rautse alaste* (S. Soosaar AES 134). Adjektiivid, millede silbiarv mitmuse genitiivis ainsuse genitiiviga võrreldes ei suurene, on domineerivalt kongruentsiga, teised ilma.

Vaadeldes arvulist kongruentsi vanemas kirjakeeles oli võimalik tuua paar silbiökonoomia printsiibi seisukohast iseäranis õpetlikku paraadnäidet, kus eri kongruentsisuhtumusega adjektiivid esinesid kõrvuti ühesainsas sõnakoondises: **ſoja willaſte teffide** (Masing **MNL**) ja **förge, mäggiſte fohtade** (Jannsen **ST III**). Lisandagem neile siinkohal veel üks näide elavast rahvamurdest: Hää ***pisikste valge ušsikste*** (S. Soosaar AES 134).

See küllaltki põgus pilguheit rahvakeele kongruentsiesindusele näitab ometi selgesti, et vanema kirjakeele ja rahvamurrete kongruentsisuhteid ei saa seletada hooletuse ega lohakusega. Pigemini võib väita, et just selline seletamine on kui mitte rohkem, siis vähemalt hooletus.

V

ADJEKTIIV-ATRIBUUDI KONGRUENTSI PROBLEEM EESTI NÜÜDISKIRJAKEELES.

Ei ole tarvis suurt julgust väitmiseks: meie vanema kirjakeele ja rahvamurrete kongruentsi-olukord maksab ka meie praeguses k õ n e - ü h i s k e e l e s. Rahvalaulukatkendeis, piiblilauseis, kõnekäändudes, lopsakas vabatarvituses võib iga päev kuulda: *valge varesele, eduka õppimisele, sõitva rongile, targa professoritele, rahvusliku uuestisünnile, avaliku*

arvamisele, kallimeelse sõbrale, valutava südamele, kahaneva tööpuudusele, läbi musta prillide, vihasema madude sugu, valge laudade vahele, püha prohvetite suu läbi, külma ilmade, näpsaka sõnade, sõgeda lubadustega, pika kõrvadega eesel, terava nurkadega krae, raske sammudega, pruuni silmadega, kurja kavatsusteta, tõendava dokumentideta, musta päevadeni jne. Praeguses k i r j a k e e l e s muidugi ükski neist vormidest ei ole lubatav; need on „keelelohakused", vulgarismid, milledest pretsiöössel resp. pretsiissel keeletarvitajal tuleb hoiduda. Üldse tuleb kongrueerida võimalikult põhjalikult, isegi essiivi, sest kongruents on norm. Siia lisandub *i*-mitmus kõige võimatumal kohal — saamegi nüüd nii levinud ütlemisviisi: *õhetavate silmiga* (K r u s t e n, Südamerahu 117), *kõledate tuuliga* (A l v e r, Tuulearmuke 154), *kilavate silmiga* (V a l l a k, Punjaba 53) jne. Pannakse ilmekamad tunnused adjektiivide külge (kuhu neid pole tarviski), kuna sõnakoondist kandev substantiiv peab leppima tüvesse peidetud morfeemijäänustega. Aga muidugi, väliselt on kõik korras, sõnade deklineerimine üksikult võttes õige — ükski korrektor ei saa hõlma hakata, nagu nad armutult välja parandavad kõik kongruentsi puudumise juhtumid. Pole aga igakord mitte korrektori isiklik süü, et ta näit. kongruentsi suhtes ei saa osutada mingit sallivust. Kõikvõimas norm ei salli teisi jumalaid enda kõrval. Nii siis tuleb, et jälgi autori normist-erinevast kongruentsipruugist võib praegu soodsal juhtumil leida ainult mõnes „trükiveas", mõnes sõnaühendis, kus kongruentsi puudumine on tundunud niivõrd loomulik, et temale pole komistanud isegi korrektori vilunud-mehaaniline silm. Pilt muutub siiski märksa, kui näppude vahele võtta mõni elukutselise korrektori abita ilmaletulnud teos — mõni autori enda „kulu ja kirjadega" ilmunud raamat, mõni asjaarmastaja korrigeeritud ajakiri, album, koguteos. Selline kirjandus otse kubiseb eksimustest maksva kongruentsinormi vastu, näitab kaudselt, kui nõrkadel jalgadel seisab meie praeguse kirjakeele kongruentsireegel. Kirjakeele kongruentsireeglil puudub alus elavas keeletarvituses, puudub samuti sisuline õigustus. Tühi kott ei seisa püsti. Juba kolmkümmend aastat nõuavad grammatikad allatiivis kongruentsi — kõnekeel vilistab sellele. Sisemiselt motiveerimata reegel ei saa püsida välise surveta — meie nüüdiskirjakeele kongruentsireeglid püsivad ainult korrektorite ja nende inspireerijate võimsal toetusel.

Annab aga surve pisutki järele, kohe murdub esile ühiskeele „kongruentsilagedus", ja seda isegi teadlikult kongruentsisõbralikkudel autoritel (kriteeriumiks olgu essiivi kongru-

eerimine!). Joh. Aavik, kes hooti kongrueeritud, hooti kongrueerimata essiivi tarvitab, kirjutab: „...*kypsemas eas inimese vaim hakkab nagu tarduma, kivistuma ja muutub seetõttu vähem vastuvõtlikuks* ***kõige uuele***" (Kevadik VI, lk. 35). Ning Aug. Anni[s t], kes pajatab: „... *sotsiaalkultuur ilmtingimatuna ja põhitähtsana nõudena*" (Dünamis I, lk. 33), kirjutab mõni rida alamal: „...*enesetapmise leebem aste ja tihti ka* ***välise enesetappele*** *viiv*" (sealsamas). Samuti Hugo Raudsepp: „... *kui Carlyle või Ruskin needust kuulutasid kogu* ***tööstusliku tsivilisatsioonile***..." (Põhjakaar, lk. 59); jne. jne. Lingvistika õpetab: kui mingi erandlik keelevorm ikka laialdasemalt, ikka sagedamini esinema hakkab, siis on see valestimõistetamatult sümptomaatiline, on märgiks, et oodata on uususe nihkeid. See tähendab õigekeelsuslikus teisenduses: kui mingi „viga" aina sänedamalt, aina jonnakamalt kordub, hoolimata normeerimise valjusest, siis see on signaaliks, et aeg on tulnud umbusalduse tõstmiseks reegli enese vastu, et viimane aeg on jõudnud teda revideerimisele võtta.

On saabunud üheteistkümnes tund tõsta küsimus: ons esimese eestikeelse grammatika kongruentsiõpetus tõesti niivõrd absoluutne, et seda igavesti peame kummardama? Kas on ta keele-empiiriliselt nii kindlasti põhjendatud või ilmutab erilisi hüvesid otstarbekohasuse mõttes?

Pärast kõike seni-esitatut pole enam vaja palju ruumi kulutada küsimuse esimesele poolele. Hermanni kongruentsiõpetusel puudub faktiline alus nii tolleaegses kirjakeeles kui ka elavas rahvakeeles. Õpetusest ajaliselt hilisemat kirjakeelt selle allikana käsitada oleks aga metoodiline võimatus. Siin ütleb lihtsamgi loogiline kaalutlus: ajaliselt eelnev nähtus ei või olla järgneva funktsiooniks.

Üksikasjalisemat arutlemist nõuab aga otstarbekohasuse küsimus. Omal ajal peeti otstarbekohaseks grammatikat koormata igasuguste loogiliste vahetegemistega, mis üldse midagi keeleliselt ei väljendanud, igasugu mõtteliste liikide ja kategooriatega, milledel üldse polnudki keelelisi vasteid. Võttis aega, enne kui veendumusele jõuti, et loomulikum on lähtuda keelest enesest ja vaadelda ainult neid kategooriaid, mis keeleliste väljendusvahenditega tõesti keelelist äramärkimist on leidnud. Indo-euroopa nn. vanade keelte mõju all on kuni viimase ajani arvamusel oldud, et keel on seda täpsam ning otstarbekohasem, mida üksikasjalisemalt ja diferentseeritumalt temas on väljendust leidnud kõneosade vastastikused formaal-loogilised suhted. Tänapäev on siingi toonud üm-

berorienteerumise. Mitmed väljapaistvad keeleuurijad (Jespersen, Deutschbein jt.) on hakanud rõhutama neutraalsete, indiferentsete kategooriate otstarbekohasust. Rida vanade keelte luksusnumbreid (grammatiline sugu, kongruents jm.) on võetud ümberhindamise alla, on näidatud, et mõningate uute keelte loobumine neist ei tähenda mitte degeneratsiooni, vaid liikumist otstarbekohasema mõtetemärkimise suunas. Miks peaks keel olema „loogilisem" kui mõtlemine, mida ta peegeldab? Keeleliste kategooriate ebamäärasuse, neutraalsusega saavutatakse paljudel juhtudel just suurem täpsus, tihedam vastavus mõtte ja väljendi vahel, sest ka mõte on sageli ühes või teises suhtes neutraalne. Võiks tõusta küsimus, kas ehk siiski mitte kasulik ei oleks mõttelist ebamäärasust sellisel juhul keeleliselt-kunstlikult korrigeerida. Kummatagi see oleks karuteene, sest ka mõtlemisel on oma ökonoomia. Mõtlemine kui teleoloogiline protsess taotleb teatavat sihti, teatavat lahendust; selleks ettevõetavad mõistelised operatsioonid on tendeeritud otsitava lahenduse suunas. Mõistete vahekorrad aga ja teised kategooriad, mis ilmsesti kõrvalteedele viivad, peavad leppima kasinama tähelepanuga ning ebamäärasema kontseptsiooniga. Ilma sellise lülitamise ja astendamiseta poleks mõtlemisprotsess üldse mõeldav. Mida primitiivsem selline astendamistehnika, seda raskepärasem on mõtete liikumine, mida väljakujunenum ta aga on, seda nobedamini ja mugavamini võib jõuda soovitud sihile.

Astendamise ja lülitamise keeleliseks väljendajaks mõistetega opereerimisel on süntaks, eeskätt sõnajärjestus ja kongruents. Esimese vaatlemine ei mahu selle kirjutise raamidesse[46], teise illustreerimiseks olgu toodud näide Jespersenilt[47]. Kui võrrelda ladina sõnakoondist *(opera) virorum omnium bonorum veterum* samatähenduseliste sõ-

46 Eesti keele sõnajärjestuse kohta vrd. vastavad peatükid eesti keele grammatikais, eriti K. Leetberg, Eesti lauseõpetus, Rakvere 1925, lk. 83—89; Rein Nurkse, Eesti keele sõnade järjekorrast, Eesti Kirjandus XXIII (1929), lk. 321—324 ja 369—382; Harald Paukson, Verbi paigutus Fählmannil ja nüüdseid sõnajärjeküsimusi, Eesti Keel IX (1930), lk. 97—108 ja 125—135; Albert Saareste, Die estnische Sprache, Tartu 1932, lk. 43—47; K. Leetberg, Eesti sõnade järjekorrast, Eesti Kirjandus XXVII (1933), lk. 8—22 ja 62—76; Johannes Aavik, Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika, Tartu 1936, lk. 158—191 ja selle puhul A. Saareste, E. Kirj. XXXI (1936), lk. 145—153; A. Murakin, Õige ja kauni keele poole, Teater (1936), lk. 256 ja sama autori mitmekordsed sõnavõtud ajalehtedes „Päevaleht" ja „Vaba Maa".

47 Otto Jespersen, Language, its Nature, Development and Origin 4, London 1928, lk. 350—351.

nakoondistega taani *alle gode gamle mænds (værker)* ja inglise keeles *all good old men's (works)*, peab konstateerima, et ladina keeles kõik morfoloogilised tunnused on esitatud igakordselt, taani keeles arvumorfeem igakordselt, muud tunnused ühekordselt ja inglise keeles kõik tunnused ainult ühekordselt. Tähistades üksikud tähendusühikud sümbolitega *x, y, z* ja morfoloogilised tunnused sümbolitega *c* (casus), *g* (genus) ja *n* (numerus), võib olukorda lihtsustatult väljendada järgmiste valemitega:

lad. $xcgn+ycgn+zcgn$
= taani $(xn+yn+zn)cg$
= ingl. $(x+y+z)cgn.$

Et väljendusviis teguriteks lahutatud kujul kahtlemata on lühem ning hõlpsam, siis tuleb Jespersenit arvates võrreldud keeltes pidada inglise keele kongruentsisuhteid kõige otstarbekohasemaiks. Pealegi kui arvestada, et kongruentsil puudub sisuloogiline substraat, ja et selgus inglise keeles käsiteldaval juhtumil morfeemide sulgude taha viimise tõttu sugugi ei kannata.

Käesoleva töö esimeses peatükis on tsiteeritud K. Leetbergi tähelepanu-juhtimist võimalusele, kus eesti keeles kongruentsi puudumisel arusaamatusi võiks tekkida. Sõnakoondistes, kus adjektiiv oma printsipaalist on lahutatud teiste atribuutidega, ei ole kongruentsi puudumisel selge, kas adjektiiv kuulub sõnakoondist kandva substantiivi või vahelmiste atribuutide külge. Selline võimalus ei ole tähelepanemata jäänud ka Jespersenil. Ta möönab:

„If it is admitted that it is an inconvenience whenever you want to use an adjective to have to put in the form corresponding in case, number and gender to its substantive, it may be thought a redeeming feature of the language which makes this demand that, on the other hand, it allows you to place the adjective at some distance from the substantive, and yet the hearer or reader will at once connect the two together." [48]

Ent lisandab kohe:

„But here, as elsewhere in 'energetics', the question is whether the advantage counterbalances the disadvantage; in other words, whether the fact that you are free to place your adjective where you will is worth the price you pay for it in being always saddled with the heavy apparatus of adjectival flexions. Why should you want to remove the adjective from the substantive, which naturally must be in your thought when you are thinking of the adjective." [49]

Kaalutelnud mitmesuguseid asjaolusid poolt ja vastu, jõuab Jespersen viimaks tulemusele, et sõnajärjestuse väikesest

48 Jespersen, m. t., lk. 349.
49 Jespersen, sealsamas.

vabadusest loobunud keeled otstarbekohasemalt on toiminud, et nad kuulaja resp. lugeja vaimset energiat paremini on majandanud kui kaootilise sõnajärjestuse ja üliarenenud kongruentsiga keeled. Sest keeltest nagu ladina ja vanaislandi nähtuvat selgesti, et raskemgi morfoloogiline koormatus arusaamatusi ära hoida ei suuda, kui sõnajärjestus on korraldamata.

Jõudnud nii ühes Jesperseniga kongruentsi otstarbekohasust eitavale seisukohale, jääb vaid rõõmustada, et meile südamelähedane soome-ugri keelkond on domineerivalt kongruentsivaenuline ja et ka arutluse all olnud sõnajärjestuse küsimus suures osas soome-ugri keeltest näib olevat otstarbekohaselt lahendatud. Ugri keeltest lähtudes ja oma õpetust laiendades ka teistele soome-ugri keeltele on M. Kertész[50] näidanud, et atribuutide kuhjumisel soome-ugri keeltes liitatribuut tavaliselt asub lihtatribuudi ees, pruuk, mida ta arvab võivat seletada neis keeltes valitseva lausefoneetilise tendentsiga suruda terve atributiivne sõnakoondis ühteainsasse kõnetakti. Kahetsetavasti on läänemere-soome keeled sellelt otstarbekohasuse mõttes laitmatult aluselt tunduvalt kõrvale nihkunud. Võõraste kultuurimõjude keerisesse sattudes nad on end lasknud meelitada kongruentsi uudisradadele ja on seejuures loobunud atribuutide järjestuses maksnud distsipliinist. Siiski on just eesti keel kongruentsi suhtes lähedane ürgesindusele. Kõnetakti-ökonoomia printsiibi asemel näeme mõjumas silbiökonoomia printsiipi — määrav alus on küll kitsenenud, kuid üldolemuselt jäänud sekssamaks. Lülitamist ja astendamist mõisteliste operatsioonide juures on piiratud, ent tarve selle järele on jäänud elavaks. Võib isegi kohata nähtusi, mis vihjavad kongruentsituse levimistendentsile üle traditsioonilise fleksioonitunnuste ala. Võrreldes näiteks Kolga-Jaani murdest noteeritud sõnakoondist *eñdi ja paèrguse oloᴅe* (K. Mihkla mT 51—1) selle kirjakeelse tõlkega *endiste ja praeguste olude* peab konstateerima, et murdes sulgude taha on viidud mitte ainult rakendusliited, vaid ka tuletussufiks. Tähistades rakendusliited endiselt sümbolitega *c* ja *n*, tuletusliite aga sümboliga *d*, võib olukorrale anda järgmise matemaatilise tõlgenduse:

kirjak. $xdcn+ydcn+zcn = \mathrm{KJn}\ [(x+y)d+z]\ cn.$

Mööngem analüüsitava tekstiraasu õigekeelsuslikku vigasust (eksib niihästi nüüdiskirjakeeles maksva kui ka käesolevas töös soovitatava kongruentsikorra vastu!), kumma-

---

50 M. Kertész, Zur ugrischen Wortfolge, Keleti Szemle (Revue Orientale) XIV (1914), lk. 306—318.

tagi ei saa salata kongruentsivastase tendentsi temas väljenduvat elujõudu — see ei kohku tagasi ei tuletusliidete ega kahekordsetegi sulgude eest. Valemite kõrvutamine Jespersoni kongruentsivalemitega annab huvitava tulemuse: kirjakeelne kongruentsivalem sarnaneb üllatavalt ladina keele kongruentsivalemiga, rahvakeelne — inglise keele omaga. See paneb tahestahtmata mõtlema. Teadlikud keeleinsenerid rühivad visa järjekindlusega ladinliku raskepärasuse poole, „Mats ja Madis" aga on valinud nüüdisaja praktilisema ja ökonoomilisema kultuurkeele lihtsuse. Kummal on õigus? Kuidas meie „parimad stilistid" ja muidu keele-edurlased endid kongruentsiga nuhtlevad, selle reljeefsemaks tõendiks on essiivi põhjuseta kongrueerimise epideemia. K. Freiberg kirjutab: *(intelligents) sellasena pidevana yhiskondlikuna ryhmana* (Tulirynd I 37) — 17 silpi. Ometi on sama sõnakoondis ilma kongruentsita niisama selgesti väljendatav: *(intelligents) sellise pideva ühiskondliku rühmana* — 14 silpi. Aga seegi ütlemisviis pole veel päris rahvakeelne. Rahvakeel selles tähenduses tarvitab essiivi asemel *kui*-rektsiooni, ütleb veelgi lühemalt: *(intelligents) kui selline pidev ühiskondlik rühm* — 11 silpi. Ülesandele, mille rahvakeel sooritaks 11 foneetilise energiaühikuga, kunstkirjakeelel neid on kulunud 17. See tähendab: terve tubli kolmandik atributiivkonstruktsiooni väljendamiseks kulutatud keelelist energiat on raisatud ilmaaegu. Ja esteetiliselt vaatepunktilt: kuidas on lugu „võrisevate lühisilpidega"?! Siinsamas otsitakse abinõusid nende vähendamiseks, sealsamas neid soetatakse täiesti ilmaaegselt juurde. Selliseid näiteid meie teadliku keelearendamise ebateadlikest vastuoksustest maksaks tuua enamgi, kuid siin pole selleks koht. Piirdugem konstateerimisega, et teadlikugi keelemeistri teadlikkus mõnikord pinnaline võib olla ja et „Matsi ja Madise" näilise teadmatuse koore all vahel peitub märksa sügavama teadlikkuse tuum. Just niisugune peidetud teadlikkus näib kätkevat meie rahvakeele kongruentsisuhtumuses, sisemine otstarbekohasus, mida ei suuda kõigutada ka kõne all olnud kaksipidi-mõistmise võimalus.

Pealegi kui selle võimaluse kõrvaldamiseks on olemas parem ja ökonoomilisem abinõu kui kongruents — sõnajärjestus. Jespersen on talle andnud oma kiituse, ent mitte ainult ratsionalistlik ja praktiline Jespersen — ka hoopis idealistlikuma mõttesuunaga teadlased on arvamusel, et sõna-

järjestus kõige sobivam vahend on sõnade abstraktvahekordade väljendamiseks. Nii väidab näit. Cassirer[51]:

„Man könnte in diesem Mittel der Wortstellung.... rein logisch betrachtet, sogar das eigentlich adäquate Mittel des Ausdrucks grammatischer Verhältnisse sehen. Denn eben als Verhältnisse, die selbst sozusagen kein eigenes Vorstellungssubstrat mehr besitzen, sondern in reinen Beziehungen aufgehen, scheinen sie bestimmter und deutlicher, als durch eigene Wort- und Lautfügungen, durch die blosze Relation derselben, die sich in der Stellung ausdrückt, bezeichnet werden zu können."

Kertész on tõendanud, et sõnajärjestus aruteldaval juhtumil kaugemais sugukeeltes kasutamist on leidnud. Jääb küsida: kas on selleks võimalusi ka eesti keeles? Atribuutide omavahelist järjekorda eesti keeles peetakse üldiselt vabaks, ei ole seda keegi katsunud reeglitega normeerida. Järelikult on konjunktuur soodus. Sest kui järjekord vaba on, siis on võimalik seda ka varieerida, on võimalik valida ühtviisi õigete, kuid otstarbekohasuse mõttes paremate või halvemate väljendusviiside hulgast sobivamat. Kui adjektiiv-atribuudi lahutamine peasõnast teiste atribuutidega reas kaasustes valestimõistmise võimalusi tekitab, miks siis mitte tarvitada kontaktasendit? Kaugemad sugukeeled on niisugusel korral adjektiiv-atribuudi kontaktasendi seaduseks teinud. Meil seda seadust ei ole, meil on vabadus. Näidakem siis vähemalt, et seda vabadust mõistlikult kasutada oskame!

On kombeks saanud kaksipidi-mõistmise võimalikkust rõhutada eeskätt kongruentsita allatiiv-kaasuse diskvalifitseerimiseks. *Iga teaduskonna liikmele.* Ei ole selge, kumma substantiivi külge omadussõnaline asesõna kuulub. Ergo: tuleb kongrueerida. Isegi Leetberg on nii tagasihoidlik, et valib kaksipidi-mõistmise näited ainult oma „kindluseta kaasuste" rubriigist, s. o. kaasustest, milledes võib konstateerida lahkesindust kirja- ja rahvakeele vahel: *suure nokaga mütsile, vana venna ostetud majasse.* Selliseks tagasihoidlikkuseks on allatiivi kongrueerimatuse pooldajal küll kõige vähem põhjust. Just vastupidi on asjakohane toonitada valestimõistmise võimalusi ka kirjakeeles ilma kongruentsita esinevais kaasustes: *valge korstnaga majani* (kumb on valge, kas maja või korsten?), *kange kesvamärjukese sõbrana* jne. Seda teevadki Loorits ja Muuk & Tedre terminatiivi ja eriti essiivi suhtes, s. o. kaasuste suhtes, milledes võib konstateerida lahkesindust uuendusliku ja ametliku kirjakeele vahel: *parima kirjanduse arvustajana* (kas: millise kirjanduse? või:

51 Ernst Cassirer, Philosophie der symbolischen Formen I, Die Sprache, Berlin 1923, lk. 277.

millise arvustajana?), *kehva mõisamoonaka pojana* (kas: kehv moonakas? või: kehv poeg?), jne. Ent kas polda siingi liiga kokkuhoidlik näidete ulatusega? Kas lõpeb kaksipidi-mõistmine kaasustega, mis on „kindluseta" uenduslikus keeles? L o o r i t s a järgi jääb ainult kaks kaasust, mis eesti keeles alati ilma kongruentsita on, nimelt karitiiv ja komitatiiv. On kindlasti asjakohane alla kriipsutada, et eksimõistmise võimalused neis uenduslikuski keeles kindlasti ilma kongruentsita kaasustes pole sugugi väiksemad kui eelmistes. *Lõbusa lõokese lõõritamiseta nagu ei olekski kevadet.* Kumb on lõbus, kas lõoke või lõõritamine? *See on seletatav suure rahva enesetunde tõusuga.* Mis on suur, kas rahvas, tõus või enesetunne? Nii ei ole kongruentsita allatiiv millegi poolest halvem kui kongruentsita komitatiiv; ühega leppides pole mingit alust teistki hukka mõista. Kui aga tahetakse kongruentsi puudumine eesti keelest täiesti välja rookida, siis pole põhjust komitatiivigi armata, sest tema ajalooline põlvnemine genitiivist kui argument pole ometi kuidagi kaaluvam allatiivi rahvapärasusest.

Paraku ei päästaks meid seegi valestimõistetavuse nuhtlusest. Kurja juured tungivad märksa sügavamale — kongrueeritud kaasustesse. Kaksipidi-mõistetavus adjektiiv-atribuudi kaug-asendi korral on omane ka g e n i t i i v i l e ning võib esineda teisteski kongrueeritud kaasustes. Andkem juba toodud näidetele genitiivne kuju: *iga teaduskonna liikme, suure nokaga mütsi, vana venna ostetud maja* (ühtlasi ka nom. ja part.), *valge korstnaga maja* (ühtlasi ka nom.), *kange kesvamärjukese sõbra, parima kirjanduse arvustaja, kehva mõisamoonaka poja, lõbusa lõokese lõõritamise, suure rahva enesetunde tõusu* — on ilmne, et arusaamatused, mis esinesid kongruentsita kaasustes, püsivad ka kongrueeritud genitiivis. *Kuulsa Pythagorase teoreemi järgi hüpotenuusi ruut võrdub kaatetite ruutude summaga.* Kumb on kuulsaks arvatud, kas Pythagoras ise või tema teoreem? Haruldasem kui genitiivis, kuid ometi võimalik, on kaksipidi-mõistetavus partitiivis ja elatiivis: *keset rumalat slaavi tõugu rahvast* (küllap on mõeldud: rumalat rahvast, mitte: rumalat tõugu, nagu ka võiks mõista), *kaks paksu valget verd tüdrukut* (kas tüdrukud on paksud või paksu verd?!), *vanast tammepuust lauast küsiti nii ja nii palju raha* (kas vanadus käib puu või laua kohta?), *sõi punasest vasest kastrulist* jne. Nagu esitatud näidetest selgub, on eesti keeles kaksipidi-mõistetavus adjektiiv-atribuudi kaug-asendi korral omane mitte ainult kongruentsita kaasustele, vaid ka kongrueerituile, viimastele sel juhtumil,

kui adjektiiv-atribuudi ja tema peasõna vahele sattuv substantiiv-atribuut on adjektiiv-atribuudiga ühes kaasuses. Siis tekib küsimus, missuguse substantiivi külge adjektiiv kuulub, kas kohejärgneva kaasusliku atribuudi või sõnakoondise lõpul asetseva kandva substantiivi külge. Rääkijal resp. kirjutajal on asi muidugi selge, temal on sõnakoondise aluseks olev mõistekompleks väljenduma hakates juba teadvuses implicite antud, paralleelsete atribuutide määrajaks saab ainult nende erinev tundetooniline väärtus (kui see on olemas). Teisiti on aga lugu kuulaja resp. lugejaga. Tema peab vastava mõistekompleksi keeleliste elementide põhjal alles konstrueerima. Eesti keele sõnajärjestuse peaprintsiibi kohaselt enne printsipaali esitatud adjektiiv-atribuut jääb tema teadvuses niikauaks lahtiseks ja otsekui poolikuks, kuni ta pole leidnud substantiivi, millele seda alistada. Kuni on lahenemata pinevus sõnakoondise alakompleksis, tal pole võimalik asuda ülatuslikumate lausekomplekside järelekonstrueerimisele. Mis ime siis, et ta selle pinevuse lahendamiseks kasutab esimest kõnevoolus ettepuutuvat, vormilt sobivat substantiivi — kõnesoleval juhtumil kaasuslikku atribuuti. Et vormiline sobivus aga võimalik on mitte ainult kongruentsita, vaid ka kongrueeritud adjektiiv-atribuudi ja kaasusliku substantiiv-atribuudi vahel, siis ei suudaks paari kongruentsita kaasuse üleviimine kongrueeritavate rühma olukorda kuigi tunduvalt parandada. Isegi kongruentsinõude maksmapanemine k õ i g i käänete kohta ei kõrvaldaks adjektiiv-atribuudi kaug-asendi korral tema valestialistamise võimalusi neis kaasustes, mis võivad olla kaasuslikuks atribuudiks. Järelikult oleks ülekohus eesti keeles kongruentsitust kaksipidi-mõistetavuste tekkimise ainukeseks süüdlaseks pidada ning teda selle pähe karistada.

Peasüüdlane pole mitte kongruentsitus, ei ka kaasuslik atribuut, vaid adjektiiv-atribuudi kaug-asend ise. Tarvitades selle asemel kontaktasendit, ei saa valestialistamine küsimusse tulla enam ühelgi arutluse all olnud juhtumil: *teaduskonna / iga liikmele, venna ostetud / vana majasse, korstnaga / valge majani, kirjanduse / parima arvustajana, mõisamoonaka / kehva pojana, lõokese / lõbusa lõõritamiseta, rahva enesetunde / suure tõusuga, Pythagorase / kuulsa teoreemi / järgi, keset / slaavi tõugu / rumalat rahvast, tammepuust / vanast lauast* jne. Nüüd on esimene substantiiv, mis adjektiiv-atribuudile järgneb ja mille kuulaja resp. lugeja eesti keelele omase atribuudi ees-asendi põhjal selle printsipaaliks arvab, kahtlemata tema õige printsipaal. Adjektiiv-atribuudi kontaktasend pole eesti keeles mingi uudis ega

ilmaime, ta on keeles olemas ja tundub täiesti kodune. Jääb vaid soovida, et teda — vähemalt tarviduse korral — tõesti tarvitataks ning et atribuutide kuhjumisel sõnakoondist kandva substantiivi külge kuuluvad adjektiiv-atribuudid asetataks kaasusliku atribuudi taha, mitte selle ette, kus on kaasusliku substantiiv-atribuudi enese külge kuuluvate adjektiiv-atribuutide koht: *iga teaduskonna / liikmele, vana venna / ostetud / majasse, valge korstnaga / majani, parima kirjanduse / arvustajana, kehva mõisamoonaka / pojana, lõbusa lõokese / lõõritamiseta, suure rahva / enesetunde tõusuga, kuulsa Pythagorase / teoreemi / järgi, keset / rumalat slaavi tõugu / rahvast* (?!), *vanast tammepuust / lauast* jne. Nii on kontaktasendit tarvitades valestimõistetamatu otstarbekohasus jalule seatud, ilma et selleks oleks tarvis olnud ohverdada eesti keele kongruentsivahekordi; — ohver, mis niikuinii poleks aidanud. Ei ole kahtlust, et kaksipidi-mõistetavuse kõrvaldamine sõnajärjestuse abil on kõige otstarbekohasem mõeldavaist lahendusviisidest (sõnade kokku- ja lahkukirjutamise vastava ümberkorraldamisega me ei pääseks enamikule näidetest ligi!), pealegi kui see ei tähenda mingi uhiuue kombe sissetoomist, vaid ainult keeles olemasolevate võimaluste mõistlikku kasutamist.

Sellega on ühtlasi liiva joosnud kaalukamad väited kongruentsipuudumise otstarbekohasuse vastu. Muidugi on juhtumeid, eriti deiktilis-pronominaalse ja numeraalse adjektiiv-atribuudi korral, kus kaug-asendi tarvitamine paratamatu on ja arusaamatused teoreetiliselt püsima jäävad: *selle / venna ostetud / majani // selle venna / ostetud / majani; kahe / küüruga kaameliga // kahe küüruga / kaameliga* jne. Kuid adjektiiv-atribuudi seekordsest iselaadist sõltuvalt valesti-alistamise võimalused siin ei ole kaugeltki nii kurjad kui puhta kvaliteedi-adjektiivi korral. Nii saab näiteks deiktilist adjektiiv-atribuuti tarvitada ainult siis, kui tema kandja situatsioonist resp. kontekstist ilma pikemata selge on. Sõnakoondis *selle venna ostetud majani* eeldab emba-kumba: kas on kontekstis vennast või majast juba juttu olnud või on situatsioonis võimalik ühele või teisele osutada. On jutt olnud vennast või osutatakse temale, siis kuulub adjektiiv-atribuut muidugi venna külge: ***selle venna*** */ ostetud / majani.* Oli jutt aga majast, siis käib ka deiksis maja kohta: ***selle*** */ venna ostetud /* ***majani.*** Nii on arusaamatus ainult vormiline, sisuliselt on asi selge. Kui ta seda mitte ei ole, siis ka deiktilist adjetiiv-atribuuti ei tarvitata, öeldakse lihtsalt: *venna ostetud majani.* Siinjuures tuleb veel kord alla kriip-

sutada, et need vormilised kaksipidi-mõistetavused ka käesoleval juhtumil on omased mitte ainult kongruentsita kaasustele või koguni üksikutele nende seast, vaid ka kongrueerituile, eeskätt genitiivile: *selle / venna ostetud / maja // selle venna / ostetud / maja; kahe / küüruga kaameli // kahe küüruga / kaameli* jne. Vähe sellest, osalise kongruentsituse korral, nagu see esineb eesti keeles, võib koguni väita: genitiivile kaksipidi-mõistetavus on omane olemuslikult, kuna kongruentsita kaasustes ta tuleb ilmsiks vaid selle tõttu, et neis adjektiivil on genitiivi kuju. Ei ole õiglane genitiivi pattude eest vastutavaks teha allatiivi või essiivi; ei ole õiglane valesti-alistamise võimaluste pärast teha etteheiteid ainult kongruentsita kaasustele, kui need võimalused on olemuslikult omased ka kongrueerituile.

Peale adjektiiv-atribuudi valesti-alistamise võimaluste kaug-asendi korral on kongruentsita kaasuste puudustena märgitud ka teatavaid segiminekuvõimalusi kontaktasendis. Kongruentsi puudumise allatiivis „likvideerib" Loorits sel viisil, et laseb meid võrrelda kommenteeritud sõnakoondisi *„parema tantsijale* (s. t. kes tantsib paremat)" ja *„paremale tantsijale* (= kes tantsib paremini)". Ja rajavas ning eriti o l e v a s käändes olevat vaja tarvitada kongruentsi siis, kui nõuab seda mõtte selgus. Selle tõenduseks L o o r i t s esitab näited: *Noor-Eesti esteetilise nähtusena* (= N.-E. als Erscheinung des Ästhetischen) — *N.-E. esteetilisena nähtusena* (= als ästhetische Erscheinung); *Jakob Liiv laseb Eesti laulja räästana esineda* (s. t. Eesti laulja on räästas) — *J. L. laseb esineda E. lauljana räästana* (= E. on otsekui laulev räästas); *sarnaste* (= sarnaste meeste) *töina on tuttavad kõik tururomaanid — sarnaseina töina on tuttavad* (= kui sarnased tööd); *ta tundub ykskõikse eludaamina* (võiks mõelda: kellegi ykskõikse päralt olev) — *ta tundub ykskõiksena eludaamina* (on ise ykskõikne). Essiivi suhtes on umbes sama seisukohta avaldanud ka E. M(u u k) EK V (1926), lk. 37. Tema näited: *mässulekihutajate võtetena* (nom. mässulekihutajate võtted) — *mässulekihutajatena võtetena* (nom. mässulekihutajad võtted); *toetajate abivägedena* (nom. toetajate abiväed) — *toetajatena abivägedena* (nom. toetajad abiväed). Kõigis neis näidetes kongruentsi puudumine tekitavat arusaamatusi, sellepärast olevat vaja kahemõttelisuste puhul essiivi kongrueerida.

Mis imelik kaasus küll see essiiv eesti keeles: ikka t e m a arusaamatuste esirinnas! Olgu küsimuses adjektiiv-atribuudi kaug- või kontaktasend, valesti-alistatavus või muidu „mõt-

teline selgusetus" — alati on just essiiviga pahandust! Vaadelgem siis lähemalt, mis see essiiv jälle korda on saatnud. Katsugem „mõtteline selgusetus" viia mingi grammatilisema nimetaja alla. See pole sugugi raske: kõigis antud näidetes on kongrueerimata, genitiivikujuline adjektiiv-atribuut seletatud substantiivseks genitiiv-atribuudiks, olgu siis possessiivses, definitiivses või mõnes muus genitiiv-atribuudile omases tähenduses. Raskem juba aga on mõista, miks see kongrueerimatu adjektiiv-atribuudi äravahetamine genitiiv-atribuudiga just essiivi (ja terminatiivi) pärispatuks on arvatud, sest tegelikult ta on niisama hästi-halvasti võimalik ka teistes kongruentsita kaasustes ja kongrueeritud kaasustest eriti iseloomulik genitiivile. Kui on kaksipidi-mõistetav *toetajate abivägedena,* siis on seda just samal määral ka *toetajate abivägedega, toetajate abivägedeta, toetajate abivägede.* Kui sõnakoondises *ükskõikse eludaamina* selge ei ole, kas daam ise ükskõikne on või kellegi ükskõikse päralt (!), siis pole see sõnakoondistes *ükskõikse eludaami, ükskõikse eludaamita, ükskõikse eludaamiga* sugugi mitte selgem. Nagu see ka sugugi tumedam ei ole allatiivis: *toetajate abivägedele, ükskõikse eludaamile.* Segiminekuvõimalused essiivis pole kuidagi pealetükkivamad kui teistes kongruentsita kaasustes, järelikult pole põhjust teda teiste hulgast välja tõsta. Kui kahemõttelisuste puhul nõuda essiivi kongrueerimist, siis tuleb sama mõõdupuuga mõõta ka karitiivi ja komitatiivi, tuleb nõuda kongruentsi neiski. Et aga seda pole tehtud, et segiminekuvõimalusi neis kaasustes pole konstateeritudki, siis peab küll tähelepanelikkust allatiivi ja essiivi (ning terminatiivi) suhtes seletama „psühhoanalüütiliste" motiividega. Kahemõttelisused kummitavad neis kaasustes sellepärast, et neid kirjakeeles ja peenemas (ning kõige peenemas) kirjakeeles kongrueeritakse. Kui kirjakeel allatiivi kongrueerib ja „parimad stilistid" essiivi ning terminatiivi, siis peab sellel muidugi oma põhjus olema — ja püüdliku grammatiku kohus on see põhjus avastada! Et leiutatud põhjus aga ka teiste kongruentsita kaasuste juures rakendatav võiks olla, jääb märkamata, sest et neid teisi kaasusi keegi kunagi kongrueerida pole katsunud.

Kummatagi, nagu öeldud, võimalused adjektiiv-atribuudi äravahetamiseks genitiivse substantiiv-atribuudiga ei puudu isegi kongrueeritud kaasustes. Nad on olemuslikult omased genitiivile, esinevad teatavais sõnatüüpides aga ka nominatiivis ja partitiivis: *hea sõna võidab* ***võõra vãe*** (kas *võõra* on kongrueeritud adjektiiv-atribuut või genitiivne substantiiv-atribuut?); ***vaga veri*** *ei värise* (kas *vaga* on adjektiivi nimetav

või substantiivi omastav kääne?); ***kannataja ema*** (kas: die leidende Mutter? või: die Mutter des Leidenden?) jne. Ergo: kongruentsi läbiviimine isegi kõigis kaasustes ei suudaks eesti keelest kõrvaldada segiminekuohtu adjektiiv-atribuudi ja kaasusliku substantiiv-atribuudi vahel. See ongi üsna loomulik, sest segiminekuvõimaluste peapõhjuseks pole mitte kongruentsitus, vaid asjaolu, et eesti keeles pole formaalset vahet adjektiivi ja substantiivi vahel. Tarbekorral võib iga adjektiiv esineda substantiivses tähenduses, ent pole mingit päris ustavat vahendit selle kindlakstegemiseks. Võime veeretada ainult teatava tõenäolisusega oletusi — sõna tähendusfunktsiooni põhjal. Esineb adjektiiv näit. subjekti või objekti funktsioonis, siis on tõenäoline, et ta on käsitatud substantiivselt, esineb ta aga atribuudina, siis mõistame teda enamasti kui puhast adjektiivi. See on küllaltki tähtis, sest ta näitab võimalikkude äravahetamiste suunda, mis on tegelikult risti vastupidine grammatikute teoretiseeringuile. Ei ole karta, et kahtlustesse pühendamata keeletarvitaja adjektiiv-atribuuti peaks kaasuslikuks substantiiv-atribuudiks, küll aga vastupidist. Sellega on segiminekute hädaoht kaotanud kogu oma kohutavuse. Sest adjektiiv kaasusliku substantiiv-atribuudina — see on eesti keeles siiski küllalt haruldane kombinatsioon, ja kirjamees, kes seda tarvitab, peab hoolt kandma, et selle süntaktiline pale kontekstist vaieldamatult selge oleks; vastasel korral tal pole mingit õigust pahandada, kui see loetakse harilikuks adjektiiv-atribuudiks.

Olen kongruentsituse otstarbekohasuse vastu sihitud etteheidetele pühendanud rohkem tähelepanu kui nad võib-olla oleksid väärinud. Seda selgem aga peaks olema tulemus: nad ei suuda seda otstarbekohasust mitte kõigutada, ei adjektiiv-atribuudi valesti-alistamise võimalus tema kaug-asendi korral, ei segiminekuvõimalus substantiiv-atribuudiga kontaktasendis. Nii ühel kui teisel juhtumil jääksid eesti keeles kaksipidi-mõistmise võimalused isegi siis püsima, kui kongrueerimine kõigis kaasustes läbi viidaks. Üksikute kongruentsita kaasuste üleviimine kongrueeritute kilda aga ei tähendaks muud kui keele kongruentsisüsteemi kasutut segipaiskamist.

Ülemal on kongruentsitust iseloomustatud kui teatavate grammatiliste tegurite sulgude taha viimist. Selline sulgude taha viimine keeles ulatub aga laiemale nähtuste ringist, mida oleme harjunud ühendusse seadma kongruentsi nimetusega. Ta ei piirdu ainult fleksioonilõppudega, vaid haarab ka terveid sõnu ja lauseosi. Ja seda mitte ainult neis keeltes, mis lubavad kongruentsitust sõna otseses mõttes, vaid ka teistes.

Nii annab A. Debrunner ühes huvitavas artiklis ülevaate keeleliste tegurite sulgude taha viimise võimalustest saksa keeles. Need on oma grammatilise ulatuse poolest järgmised:

„1) Satzklammern (im eigentlichen Sinne gibt es nicht);
2) Satzteilklammern: *eine Forderung (des Rechts und der Ehre);*
3) Wortklammern: *mit (Lust und Liebe);*
4) Wortteilklammern:
a. gestattet bei Kompositionsteilen: *(Vor- und Nach)teile;*
b. nicht gestattet bei Suffixen und Flexionsendungen: *(Anmerk- und Verbesser)ungen* etc.“ [52])

On näiteid toomatagi selge, et kõik saksa keeles lubatavad sulgude taha viimised on võimalikud ka eesti keeles. Kummatagi eesti keel läheb märksa kaugemale saksa keelest, lubades sulgude taha võtta ka flektsioonilõppe, kui nende hääldamiseks kulub terve foneetiline energiaühik — silp. Ja seda mitte ainult paralleelsete substantiivide rinnastusvahekorra, vaid ka adjektiivi ja substantiivi alistusvahekorra puhul. Silbikriteerium kui kongruentsisuhete määraja on üks eesti keele omapärasemaid jooni. Oleks naiivsus seda katsuda diskrediteerida lohakussüüdistusega; see pärineb hoopis mõjukamaist traditsioonidest. Indo-euroopa keelte võrdlemisel soome-ugri keeltega on viimaste erijoonena korduvalt alla kriipsutatud liidete lõdvemat, lahtisemat seost sõnatüvega, nende suuremat iseseisvust, võimalust neid vabamalt sinna-tänna lülitada. Läänemere-soome keeltes liidete seos sõnatüvega on tihenenud, on lähenenud indo-euroopa keelte enamikus valitsevale olukorrale. Ometi pole ta jõudnud nendega täiesti ühesugusele astmele. Ikka paneb vana pärimus end maksma, kord suuremal, kord väiksemal määral. Eesti rahvakeeles ta murdub esile liidete käsitsemisel, mis iseseisvalt hääldatava häälikkompleksi moodustavad. Nende seos sõnaga on jäänud endiselt lahtiseks, neid võib lülitada ka terve sõnakoondise külge, võib võtta sulgude taha. Meil pole põhjust loobuda sellest pruugist, mis on tõesti meie oma, laitmatu nii omapärasuse kui otstarbekohasuse seisukohast. Pole mõtet taguda talba kirja- ja rahvakeele vahele, kui see kasu asemel võib anda kahju. Mida lähedasema hoiame kirjakeele rahvakeelele, seda kindlam säilib tema ühendus loomulikku keelearengut juhtivate põhijõududega.

Huvialuses küsimuses **eesti kirjakeel,** kui ta ei taha katkestada orgaanilist sidet oma rahvakeeles kätkeva toitva juurestikuga, peaks hülgama Hermann-Einer

[52]) Albert Debrunner, Das Gefühl für grammatische Gesetze, Indogermanische Forschungen L (1932), lk. 177.

kongruentsireeglid; peaks reastama allatiivi ja *sse*-illatiivi sinna, kuhu nad kuuluvad kui sõna terve silbi võrra pikendavad kaasused — kongruentsivaenlikkude kaasuste hulka; peaks lubama kõrvalekaldumisi arvulisest kongruentsist, kui kongruentsitunnus adjektiivile otsa riputaks uue silbi; ühe sõnaga: **peaks vabastama vande alt kongruentsi puudumise silbikriteeriumi piirides.**

See on oleviku nõue. Tulevikus — kes teab — ehk tuleb minna veelgi kaugemale. On märke, mis panevad oletama, et eesti keele loomulik areng tendeerib tagasi nominaalkongruentsi täieliku kadumise poole, et eesti keel selles punktis veelgi lähemale nihkub ungari ja inglise keeles valitsevale olukorrale. Meie ei saa seda arengut forsseerida, peame ootama, kuni aeg nõu leiab. Meil pole aga ka õigust seda arengut pidurdada, sest kaotada pole meil midagi, küll aga võita. On silbikriteerium ainult üleminekunähtus, siis tuleb ta loomulikult hüljata, nii pea kui ta muutub takistuseks edaspidisele arengule. Praegu aga ta on ainukeseks kordaloovaks printsiibiks eesti keele adjektiiv-atribuudi kongruentsisuhete rägapadrikus.

Sellega võikski ehk lõpetada, kui mitte mainimist ei nõuaks veel mõned read Eesti Kirjameeste Seltsi protokollidest 1879. aastast. Seltsi koosolekul 5. aprillil on olnud pikemaid läbirääkimisi adjektiivi deklineerimise kohta, kusjuures üks sõnavõtjaist on poetanud märkuse, mis väärib täit tähelepanu praegugi. Protokollis seisab [53]):

„Kooliõpet. *K. Masing* ütles rahva suus vahet tehtavat.... kõnekäänu „valge hobusele" ja „valgelle hobuselle" vahel: v a l g e hobuselle öeldavat, kui see üks teatav, olgu omaniku ainus ehk üksikult seisav hobune olla, v a l g e l l e hobuselle aga, kui see hobune teiste seas on, ehk peremehel on mitu hoost ja ta tahab aga valgest rääkida; näit.: „Anna v a l g e hobuselle heinu (lisa juure: mitte hõlgi!)," aga: „vii v a l g e l l e hobuselle vooder kaeru (lisa juure: aga mustad ja punased jäta ilma!). Sessamas mõttes oli ka üks noor Virulane."

Kui K. M a s i n g u ja „noore virulase" tähelepanekud paika peavad, siis on kongruentsile mõnes murdes antud sisuloogiline väljendusfunktsioon. Ta pole niisugusel juhtumil enam mitte ainult formaalne sidendaja teatavate lauseliikmete vahel, nagu näidatud käesoleva kirjutise alul, vaid ühtlasi ka sõnarõhuliste nüansside kandja. Kui sellisel tal on oma mõte

---

[53]) E e s t i K i r j a m e e s t e S e l t s i A a s t a r a a m a t 1879, Protokollid, Tartus 1879, lk. 13. (Vihje sellele kirjakohale võlgnen prof. A. Saarestele.)

ja ülesanne, ning oleks patt teda keelest välja hakata tõrjuma. Just vastupidi, tuleks aina soovitada varjundamisvõimaluste kasutamist. Tunnistagem otsekoheselt: säärane vaheldus kongrueeritud ja kongrueerimata vormide vahel oleks eesti keelele rikastuseks. See vastaks umbkaudu määratud ja määramata artikli vahekorrale paljudes indo-euroopa keeltes.

Kahjuks aga komistab sellise vahetegemise läbiviimine eesti keeles peaaegu võidetamatuile takistustele. See võiks teostamist leida ainult kahes-kolmes sõna terve silbi võrra pikendavas kaasuses (allatiiv, terminatiiv, essiiv). Rõhuv enamik kaasustest aga on nii kindlad oma kongruentsis (kõik „lühikesed" kaasused) või kongruentsituses (karitiiv, komitatiiv), et vaheldus kuidagi kõne alla ei saa tulla. Vaheldusele paaris üksikus kaasuses aga ei saa omistada kandvamat tähendust — see tooks rohkem segadust ja pahandust kui asi väärt. Pealegi kui arvestada, et meie intelligentsemate keeletarvitajate keeleteadvus kongruentsi suhtes grammatikute isevalitsuse tagajärjel niikuinii araks on muutunud.

Sellepärast ei saa sõnarõhulist vaheldust kongrueeritud ja kongrueerimata vormide vahel eesti kirjakeelele praegu mitte soovitavaks pidada. Võib-olla tuleb eesti kirjakeel sellele kunagi tagasi, kui tal sellisele vaheldusele on pakkuda laiemat kõlapinda. Praegu aga ta teeb targemini, kui rakendab kogu energia meelevaldse normi ikkest vabanemiseks ja püüab saavutada rahvakeele kongruentsikorda, milles maksab s i l b i ö k o n o o m i a p r i n t s i i p.

SUMMARY.

On the Concord of the Adjective-Attribute in Estonian.

Admitting the peculiarity of the presence of concord in both old and new literary Estonian, the question arises, how is this peculiarity to be explained As it is impossible to connect the widespread absence of the concord of the adjective-attribute in the old Estonian literary language with the influence of some foreign language on the construction of sentences of some of the earlier writers, there remains only the alternative: did it depend simply on the writer's defective knowledge of the language or was it founded on the then common language as a genuine relic of still earlier times? Was the absence of concord in the old literary language of Estonia really chaotic, so that it may be explained by carelessness, as some of the new grammarians do, or is it possible to discover certain leading principles in it? In the last case, in what relation do these principles stand to the rules of concord in the present common language on the one hand, and with the norms of concord in the modern literary language on the other? And of what worth are they from the standpoint of expediency?

In discussing this theme, there are presented above all (chap. I) the general opinions on the existence of concord. Relying upon Paul, Jespersen *et al,* the writer makes the point that concord has no inner logical meaning. It has only a certain pragmatic value as a connective between parts of speech separated from one another but really belonging together. Concord is as important as a magnet in a sentence to attract scattered words connected with one another into a group. But if those words possess a sufficiently strong direct contactual union, then concord can become both a burdensome and tiresome ballast. The practical need of concord is in inverse proportion to the question of the connective density of words belonging to one group. The weaker the natural ties, the more necessary are the formal means for marking this connection. So far as the adjective-attribute is concerned, it is already by its nature very closely connected with its principal, forming, so to say, an attributive word-complex; therefore the formal observation of this union through concord is of no great pragmatical importance. More frequently it is a luxury which various languages have permitted themselves in various degrees. In the Indo-European languages (except Modern English) this tendency is very general and elementary. Nevertheless they are not in a position by far to compete in the luxuriousness of their system of concord with, e. g., the Bantu languages. On the contrary, the absence of concord dominates in the Ural languages, except only the Finnish languages of the Baltic, where its appearance is very diverse and sporadic. But it is just in these Balto-Finnish languages, which in the course of time have come into close contact with some branches of the Indo-European family (Baltic, German), that it is possible to agree with the opinions of Gabelentz, H. Winkler and others that in them, too, concord is only secondary and goes back to

Indo-European influences. A closer examination proves that the concord of the adjective-attribute is not at all the same in the Balto-Finnish languages — some of them have carried concord to a much greater extent that others. Although traces of concord can be found everywhere, nevertheless the Liiv and, especially, the Estonian languages have remained nearest to the primitive.

Starting with a survey of the Estonian language with regard to concord, a summary (chap. II) of the interpretation of the concord of the adjective-attribute in Estonian Grammars from 1660–1932 is given. So far as the grammars of the 17th and 18th centuries are concerned, it is necessary, in spite of glaring deficiencies, to praise their impartiality and objectivity in regard to cases of the lack of concord. The grammars of the 19th century are divided into two groups according to their relations to concord. One group (Ahrens — Krohn — Wiedemann) upholds, on the basis of richer observations and with greater erudition, the tradition of the older grammarians; the second (Hermann — Einer) is rather prejudiced in favour of concord and endeavours to standardize it to the greatest possible extent. The majority of the grammarians of the 20th century follow them, only one (Leetberg) trying to develop the teaching of concord in the spirit of Ahrens — Krohn — Wiedemann. But Leetberg has made an extremely interesting remark about the concord of cases, having discovered the reason why cases in Estonian are divided into two groups so far as concord is concerned. *Those cases which do not increase the number of syllables in the word declined are friendly to concord; those which add a new syllable are hostile.* With regard to the concord of number, the efforts of Ahrens — Krohn — Wiedemann to clarify the relations of the declensions vary in emphasis. From their standpoints there is an appreciable difference in the normative direction of the teaching of grammatical concord which, both officially and actually, has been accepted in the literary language of the 20th century. This always demands the concord of number and the concord of case on all occasions except in the terminative, caritive, comitative and essive. Leaving aside the cardinal difference on the question of the concord of number, and making a closer comparison of the case-concord of official norms with Leetberg's rules, it looks at first, as if the difference is not particularly great. Only $1^1/_2$ cases have a decisive importance for the character of both rules. In Leetberg's rule the grouping of cases from the standpoint of concord is made on the basis of a firm criterion (the addition of a syllable), but in the official rules, concord is absolutely arbitrary without any inner motivation at all. As the value of a grammatical rule does not depend only on its inner motivation but first and foremost on its faithfulness to the language and on how well it is founded on the actual use of the language, there arises so much the more sharply the question of the actual definition of the real use of concord in Estonian on a more extensive basis of the objective material of the language.

For the explanation of the real use of concord in the older literary language, a cursory examination of two of the more able native authors of the past century is made in chapter III. As an analysis of the material of the text shows, the leaning from the official norms of concord in these authors is by no means chaotic. In spite of certain peculiarities, we are able to determine a noticeable consecutiveness and observance of the rules which may be summarized as follows: — In the concord of the adjective-attribute, the principle followed in the singular is Leetberg's rule of the concord of cases. Concord is more usual in

those cases in which the morphological signs do not increase the word by a syllable (nominative, genitive, partitive, the root-illative, inessive, elative, adessive, ablative and factive); the absence of concord is more usual in those cases where the morphological signs add a new syllable to the word *(sse*-illative, allative, terminative, carilive, comitative, essive). In the plural the concord of the adjective-attribute is based on the same principle as in the singular. But in the concord of the numeral adjective, the determining moment partly moves to a new basis. Concord is more usual in those word-types (kinds of declension) where concord or the sign of the plural does not add a syllable to the word; the absence of concord is more usual in those word-types where concord adds a new syllable to the word. The position seems more complicated because there are two plural signs in the Estonian language. The purest is the rule applied in those cases where only the *-de*-plural is possible, as, for instance, in the genitive plural and the cases derived from it. The rules regarding the concord of case as well as of number are based on one and the same *principle of the economy of syllables.* It is clear without longer explanations that such consecutiveness cannot be the result of a deficient knowledge of the language, but must undoubtedly have been based on the national speech of that time. On what standpoint, however, does the present national speech stand in relation to the concord of the adjective-attribute? Are the rules of concord already present still valid or have they been abandoned?

To answer this question (chap. IV) a closer investigation of the concord of the adjective-attribute in modern Estonian dialects is made, using as a source the dialect collections of the Estonian Language Archives deposited chiefly with the collections belonging to the Academic Mother-Tongue Association, and as a basis Prof. A. S a a r e s t e's system of the classification of Estonian dialects (chart 1. p. 32) From the standpoint of case concordance, table I (p. 42), offering especial interest on account of the representation of the allative case in Estonian dialects, gives a survey from which it is clear that the allative case, concordless in the old literary language, but obeying the rules of concord in the principal modern North Estonian dialects, is predominantly (about 80% to 20%) concordless, but in the chief South Estonian dialects (roundly 70% to 30%) it follows the rule of concord. On making a closer examination of the position in individual subordinate dialects, the whole of the Estonian language can be divided into three zones on the basis of the concord of the allative case (see chart 2, p. 43): 1) districts where the absence of concord predominates to the extent of at least 75% (subordinate dialects A. B. C. E. F. F¹;) 2) districts where concord and the lack of it compete without either of them gaining a 75% preponderance (subordinate dialects D. G. H. I. J.); and 3) districts where concord predominates to the extent of 75% at least. Comparing the area of land comprised in these zones, the following conclusions may be reached: the absence of case-concord of the adjective in the allative is overwhelmingly predominant in Estonian dialects: the allative, as a case which lengthens a word by a whole syllable, according to the principle of the economy of syllables, belongs to those cases in the Estonian language which are inimical to concord. On beginning to investigate the concord of number, it becomes necessary to complete the data of the plural allative with some other case for the inspection of which the plural genitive and comitative are taken. Table 2 (p. 49) gives a survey of the representation of the concord of number in these three cases in Estonian dialects. From this it can be seen that the

concord of number in North Estonian dialects occurs approximately in 60% of cases, and in the dialects of Southern Estonia in 80%. This difference between the chief dialects almost completely disappears when the examples registered are arranged according to their relation with the principle of the economy of syllables (table 3, p. 50). In spite of the much greater frequency of the forms of concord in the South Estonian dialect, they are in agreement with the principle of the economy of syllables, and, on the contrary, the proportion of the standing examples in the chief dialects is extremely similar — about 75% to 25% in both. This arises from the fact that in the dialect of Southern Estonia it is possible to use the *i*-plural, which does not increase the number of an adjective's syllables, much more extensively than in the dialect of Northern Estonia. Best of all — whole 90% — the principle of the economy of syllables in the concord of number has been introduced into the Western dialects of the mainland (Subordinate dialect B.).

Having come to the conclusion that the rules of concord were founded in the older but not the present literary language on the active usage of speech in Estonia, there finally arises to its fullest extent the question (chap. V) of the suitability of the forms with and without concord. Basing himself on Jespersen, the writer argues in general first against the notion that the more many-sided the differences of a language, the more suitable it is for all purposes; it is just the other way about; there are cases in which neutral, indifferent categories fulfil their tasks much better. One of these cases theoretically is the concord of the adjective-attribute as it facilitates the presentation of morphological indications, which would otherwise have to be repeated frequently in single word-groups, — just like indices placed behind the brackets in mathematical formulae — only once. With regard to the evident improvement depending on concord — the possibility of placing the adjective at a certain distance from the noun it qualifies without breaking the connection between them — the author agrees with Jespersen that the improvement is not worth the price paid for it — the loading of the adjective with morphological indications.

The old literary language and the national dialects have come to a compromise on this question — for the above-mentioned improvement they are ready to burden the adjective with morphological indications only when these do not add to it an independent phonetic unit of energy — a syllable; otherwise they leave the adjective concordless. In this solution the principle of consecutiveness (the principle of the economy of syllables!) is not lacking, and it is hard to conceive why this should not suit the present literary language of Estonia.

Concord which, within the limits of a criterion of syllables, was valid in the old Estonian literary language and is valid in the present living dialects is and will remain one of the most interesting factors in the structure of the Estonian language, just as irreproachable from the standpoint of singularity as from that of suitability Taking this into consideration it may be finally concluded that modern literary Estonian, if it does not wish to break its organic ties with its secret nourishing roots in the dialects, should try to approximate its rules of concord to those of the dialects; it ought to place the allative and the *sse*-illative in the categories to which they belong as cases which lengthen a word by a syllable — among the concordless cases; it should also allow absence of concord of number when the sign of plural adds a new syllable to the adjective. In one word — it should free absence of concord from the oath of modern grammarians to the extent of the principle of the economy of syllables.

Sisu.

lk

Saateks 3

I Kongruentsist üldse 6

II Adjektiiv-atribuudi kongruentsist eesti keele grammatikais . . . 13

III Adjektiiv-atribuudi kongruentsist Masing'ul ja Jannsen'il 20

IV Adjektiiv-atribuudi kongruentsist eesti murretes 31

V Adjektiiv-atribuudi kongruentsi probleem eesti nüüdiskirjakeeles 51

Summary 68

SOOME-EESTI SÕNARAAMAT

Toimetanud JUULIUS MÄGISTE

Nimetatud sõnaraamat ei ole üksnes kuiv sõnadekogu, vaid selles leidub rohkesti kõnekäände, lausenäiteid, käändetarvitamise näiteid verbide juures, idiomaatilisi väljendusviise ja muud mitmekülgset ainestikku, mis on tähtis õppijaile, tõlkijaile ja kõigile keeletarvitajaile. Silmas on peetud ka igakülgset teaduslikku terminoloogiat. Peale muu sõnavara sisaldab sõnastik ka valiku kohanimesid ja kõige tarvitatavamaid soome sõnalühendeid. Autorit peetakse heaks soome keele ja soome murrete tundjaks. Teos on ainulaadne ulatuselt, ajakohasuselt ja kompetentsuselt.

AKAD. EMAKEELE SELTSI KIRJASTUS, TARTUS 1931.
VIII+688 lk., hind 9 kr. 75 s.

Ladu: **Akad. Kooperat. raamatukauplus,** Ülikooli 15, Tartu.

Muid Akadeemilise Emakeele Seltsi toimetisi:

Eesti nimi. Valik uusi perekonnanimesid. Toimetanud J. Mägiste ja E. Elisto. Tartu 1935, 104 lk. Hind 50 senti. Pealadu ja omanik: Nimede Eestistamise Liit, Vene 23—9, Tallinn.

Eestipäraseid eesnimesid. Toimetanud J. Mägiste. Tartu 1936. 40 lk. Hind 50 s. Kirjastaja: Nimede Eestistamise Liit, Vene 23, Tallinn.

Eestlasele eesti nimi. Koguteos, 70 lk. Hind enne 50 s., nüüd 25 senti.

Soome kirjastik. Nr. 2, 3, 4 à 25—30 s.

Liivi lugemik I—IV, à 25—40 s. **Setu lugemik** I, II. Hind 50 ja 75 s.

Valik grammatilisi oskussõnu. Hind 25 s.

Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi. A. Saareste ja A. R. Cederberg. Vihk I. Hind 2 kr. — Vihk II. Hind 2 kr. 50 s.

Eksperimentaalfoneetika alged. W. E. Peters. Hind 40 s.

Wanradt-Kõlli katekismuse katkendid. A. Saareste. Hind 50 s.

Esimese eestikeelse raamatu, Wanradt-Kõlli katekismuse keelest. A. Saareste. Hind 40 s.

Keel ja loogika. A. Koort. Avec un résumé. Hind 50 s.

Eelmiste ladu: **O/ü. Noor-Eesti,** Rüütli tän. 11, Tartu.

Algsm. 1. silbi *eü* eesti keeles. J. Mägiste. Avec un résumé. Hind 30 s.

Eesti keeleala murdelisest liigendusest. (Kolme kaardiga.) Albert Saareste. Avec un résumé. Hind 60 s.

Kümme aastat eesti murrete süstemaatset kogumist. A. Saareste. Avec un résumé. Hind 50 s.

Kõhklevaid mõtteid läänemere-soome laensõnade-uurimise puhul. J. Mägiste. Avec un résumé. Hind 40 s.

Eesti *saama*-futuuri algupärast ja tarvitamiskõlblikkusest. J. Mägiste. Avec un résumé. Hind 50 s.

Adjektiiv-atribuudi kongruentsist eesti keeles. R. Nurkse. With an English Summary. Hind 1 kr. (Ilmub juuni keskel.)

Ladu: **Akad. Kooperat. raamatukauplus,** Ülikooli 15, Tartu.

Kõigilt siinseilt väljaandeilt ant. A. E. Seltsi **liikmeile** 20 % hinnaalandust, välja arvatud **Eesti nimi** ja **Eestipäraseid eesnimesid** (vt. ülal). — **SOOME-EESTI SÕNARAAMATULT** ka **„Eesti Keele", tellijaile** 20 % (s. o. 1 kr. 95 s.) hinnaalandust.

EESTI RAHVUSRAAMATUKOGU
2-02-04142

EESTI KEEL

(Akad. Emakeele Seltsi ajakiri, XVI aastakäik, 1937)

ilmub **aasta kohta kaheksa numbrit,** à 32 lk., kokku 256 lk. Ilmumise tähtajad: kevadsemestril veebr., märts, aprill, mai, sügispoolaastal sept., okt., nov., dets.; kaksiknumbri korral teise numbri tähtaeg.

Tellimise hind aastaks sisemaale 3 kr., välismaale 4 kr., pooleks aastaks sisemaale 1 kr. 50 s. Üksiknumbri hind 40 s., kaksiknumber 80 s. Tellimisi võtavad vastu kõik postiasutised ja linnades suuremad raamatukauplused. Üksikuid numbreid on müügil Tallinnas Tall. E. Kirj. Üh. „Päevalehe", Tartus O/Ü. „Noor-Eesti" ja **Akad. Kooperatiivi raamatukaupluses.** Viimases ka **talitus** (Tartu, Ülikooli 15, tel. 63).

Varemad aastakäigud:

I—IV aastak., 1922—1925, à 192 lk., brošeeritud, hind à 2 kr.
V—VIII aastak., 1926—1929, à 256 lk., brošeeritud, hind à 3 kr. 20 s.
IX—XV aastak., 1930—1936, à 192 lk., brošeeritud, hind à 2 kr. 50 s.

Ilmunud broš. aastakäikudelt raamatukogudele ja koolidele 15 %, Seltsi liikmeile 20 % hinnaalandust. Saada **Noor-Eesti** raamatukauplusest.

Erisoodustused:

„Eesti Keele" 1937. aastakäigu tellijaile annab AES võimaluse saada **EK neljast esimesest aastakäigust** vabal valikul **kaks tasuta** (saatekulude vastu), peale selle osta **viiet ja kuuet aastakäiku poole hinnaga,** s. o. à 1 kr. 60 s. Kirjalikult soovi avaldades ning raha ette saates — talituse kaudu (Akad. Kooperatiiv), isiklikult (tellimiskviitungi ettenäitamisel) — otse Noor-Eestilt. **Soome-eesti sõnaraamatult** (vt. eelmisel leheküljel) saavad **EK tellijad** 20 % (1 kr. 95 s.) hinnaalandust — Akadeemilisest Kooperatiivist.

EESTI KEEL

kui ainuke keeleline ajakiri Eestis

taotleb kahesuguseid sihte: 1) avaldada **teaduslikke uurimusi** eesti keele ning sugukeelte alalt, käsitelles ka üldkeeleteaduse probleeme, ja 2) võimalust mööda **rahuldada tarvet puhtõigekeelsusliku** ajakirja järele.

EESTI KEELES

leiavad käsitlemist **õigekeelsuse** ning keele **tegeliku korralduse küsimused.** EK-s avaldatakse Akad. Emakeele Seltsi juhatuse ja E. Kirj. Seltsi Keeletoimkonna **keelelisi otsuseid** ning reegleid. Eriti sagedasti käsitellakse **koha-** ning **isikunimede** kirjutusviisi.

EESTI KEELES

ilmub tarvidust mööda **keelelise kirjanduse,** eriti tegelikku tarvitusse minevate teoste (käsi- ning õpiraamatute) **arvustisi,** murdetekste, ülevaateid tööaladelt jne.

Toimetus: Tartu, Rüütli 24, III kord. Tel. 2-81 (peatoimetaja).

HIND 1 KROON.

books2ebooks.eu

www.books2ebooks.eu

eBooks from your library by

eBooks on Demand

digitised by

National Library of Estonia

EESTI RAHVUS-RAAMATUKOGU